

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

**İKTİDAR VE İNTERNET: DİJİTAL DENETİM VE GÖZETİM
MEKANİZMALARINA SİBERETİK YAKLAŞIM**

Taner BAYRAM

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

İKTİDAR VE İNTERNET: DİJİTAL DENETİM VE GÖZETİM
MEKANİZMALARINA SİBERETİK YAKLAŞIM

Taner BAYRAM

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2019

KABUL VE ONAY

Taner BAYRAM tarafından hazırlanan "İktidar ve İnternet: Dijital Denetim ve Gözetim Mekanizmalarına Siberetik Yaklaşım" başlıklı bu çalışma, 02/09/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Harun TEPE (Başkan-Danışman)

Doç. Dr. Berfin KART (Üye)

Dr. Öğr. Üyesi Toros Güneş ESGÜN (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar SAĞLAM

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlâl etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

10/09/2019

Taner BAYRAM

¹“*Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge*”

(1) *Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.*

(2) *Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internette paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.*

(3) *Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.*

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* *Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.*

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Harun TEPE** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığımı beyan ederim.

Taner BAYRAM

TEŞEKKÜR

Hayatın gaileleri ve kaderin tuhaf cilveleri sebebiyle, akıbeti uzun bir müddet belirsiz kalan bu mütevazı çalışmanın nihayete ermesinde emeği ve katkısı olan herkese teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Öncelikle tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Harun Tepe'ye rehberliği, anlayışı ve samimiyeti için çok teşekkür ederim. Keza eleştiri, görüş ve önerileri ile metni geliştirmemde büyük katkıları olan Sayın Doç. Dr. Berfin Kart ve Sayın Dr. Öğretim Görevlisi Toros Güneş Esgün'e şükranlarımı sunuyorum. Her şey bir yana benimle beraber yaz kış, gece gündüz, yağmur çamur demeden kütüphane yollarını arşınlayan; sevgisini ve desteğini esirgemeyen babama çok teşekkür ediyorum. O olmasaydı, muhtemelen bu tez bitemezdi. Yine her daim sevgisi, maddî ve manevî desteği ile hep arkamda duran, en içten yakarışlarını benim için dillendiren anneme çok teşekkür ederim. Kendisiyle geçirebileceğim vakitleri, balkondan bozma çalışma odasında bilgisayar, kitaplar ve makaleler arasında geçirirken; sevgisi, anlayışı, desteği ve neşesi ile hep yanımda olan ve son olarak kaynakçanın düzenlenmesine yardım eden değerli eşime de çok teşekkür ederim. İyi ki varsınız! Son olarak isimlerini burada saymasam da güzel temennilerini, başarı dileklerini ve desteklerini eksik etmeyen herkese çok teşekkür ediyorum. Sizler de eksik olmayın!

ÖZET

BAYRAM, Taner. *İktidar ve İnternet: Dijital Denetim ve Gözetim Mekanizmalarına Siberetik Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2019.

Bu çalışmada günümüzün en önemli meselelerinden biri olan teknoloji olgusunun bir parçası olan İnternet yoluyla ortaya çıkan etik sorunlar ve özellikle bir etik sorun olarak dijital gözetim olgusu ele alınmaya çalışılmıştır.

20. yüzyıl bilimsel ve teknolojik gelişmenin çok süratli yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Özellikle 90'lı yılların başından itibaren gündeme gelen “worldwide web” olgusu, salt teknik/teknolojik bir atılım olmasının çok ötesinde, (bilhassa “web 2.0” kavramı ile imlenen bir olgu olarak) farklı düzey ve düzlemlerde gelişmelere, değişim/dönüşümlere yol açmıştır. Dolayısıyla İnternet ve diğer dijital bağlamda ortaya çıkan gelişmeler, olanaklar, değişimler ve sorunlar salt bilgisayar/yazılım mühendislerinin ilgi alanını aşan bir niteliğe bürünerek, iletişim bilimcilerin, sosyologların, iş insanlarının, reklamcılarının ve felsefecilerin de ilgisini çeken ve disiplinler arası çalışmalara kapı aralayan bir araştırma alanı hâline gelmiştir.

Çeşitli kaynaklarda kavrama yönelik belirsizlikler olsa da ya da aynı çalışma sahası için kimi başka adlandırmalar kullanılsa da bu bağlamda ortaya çıkan etik sorunlar *siberetik* olarak kavramlaştırılan bir uygulamalı (pratik) etik sahası yaratmıştır.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın ilk bölümünde, teknoloji felsefesi ve kitle iletişim araçlarının ideolojik yapısı üzerine düşünen filozof ve araştırmacıların görüşleri ile Jeremy Bentham'ın panoptikon kavramı ve Michel Foucault'nun bu kavram dolayımında geliştirdiği iktidar kuramı ve disiplin toplumu çerçevesinden yola çıkarak, gözetim kavramı ele alınmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise enformasyon felsefesi ve enformasyon etiği ile bu etiğin bir alt disiplini olan siberetiğin tarihsel temelleri, İnternet dolayımında ortaya çıkan “dijital hak” kavramı ve bu olguların gelişimleriyle beraber dijital çağda gözetim kavramının geçirdiği değişim ve dönüşümler ile bir etik sorun olarak dijital gözetim olgusunun irdelenmesine gayret gösterilmiştir.

Sonuç bölümünde ise günümüzde dijital gözetim olgusunun teknoloji-iktidar bütünleşmesini sağlayan başlıca unsur olduğu vurgulanarak, dijital gözetimin bir etik sorun olmakla beraber, bunu aşan bir ekonomi-politik sorun olduğu vargısı üzerinde durulmuş ve bu soruna karşı etik ve insan hakları odağında bir mücadelenin imkânlarını değerlendirebilmek için çaba sarf edilmiştir.

Anahtar Sözcükler

Siberetik, İnternet, İktidar, Dijital, Gözetim, Etik, Foucault

ABSTRACT

Bayram, Taner. *Power and the Internet: Cyberethical Approach to Digital Control and Surveillance Mechanisms*, Master's Thesis, Ankara, 2019.

In this study, ethical problems arising through the Internet, which is a part of the technology phenomenon, one of the most important issues of today, and especially the phenomenon of digital surveillance as an ethical problem, are tried to be discussed.

The 20th century was a century in which scientific and technological developments took place very rapidly. The “world wide web” phenomenon that has been on the agenda, especially since the beginning of the 90s, has led to developments and changes/transformations at different levels and platforms (especially as a phenomenon marked by the concept of web 2.0), beyond being a purely technical/technological breakthrough. Therefore, developments, opportunities, changes and problems that have arisen in the Internet and other digital contexts have become a field of research that attracts the attention of communication scientists, sociologists, business people, advertisers and philosophers, and opens the door to interdisciplinary studies, going beyond the interest of computer/software engineers. Although there are uncertainties about the concept in various sources or some other nomenclature for the same field of study, the ethical problems that have arisen in this context have created a field of applied ethics that is conceptualized as *cyberethics*.

In the first part of this study, which consists of two parts, it is tried to discuss the concept of surveillance, based on the concept of Panopticon by Jeremy Bentham and the views of philosophers and researchers thinking on the philosophy of technology and the ideological structure of mass media, and based on the framework of the theory of power and the disciplinary society developed by Michel Foucault.

In the second part, information philosophy and information ethics and the historical foundations of cyberethics, which is a sub-discipline of this ethics, the concept of “digital rights” emerging through the Internet and the changes and transformations occurring in the concept of surveillance in the digital age upon the development of these phenomena, and the phenomenon of digital surveillance as an ethical problem have been discussed.

In the conclusion part, highlighting that digital surveillance is the main factor that enables the technology-power integration, it is emphasized that although digital surveillance is an ethical problem, it is an economic-political problem that goes beyond being an ethical problem, and efforts have been made to assess the possibilities of a struggle against this problem in the focus of ethics and human rights.

Keywords

Cyberethics, Internet, Power, Digital, Surveillance, Ethics, Foucault

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER	vii
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: İKTİDAR TEKNOLOJİLERİNE FELSEFE İLE BAKMAK	8
1.1. İKTİDARIN TEKNOLOJİLERİ, TEKNOLOJİNİN İKTİDARI: KISA BİR TARİHİ BAKIŞ	9
1.2. İKTİDARIN GÖZÜ: TASARIMDAN KURAMA DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMALARI	22
1.2.1. Foucault ve Gözetimin Doğuşu.....	23
1.2.2. Kapatılma Olgusu.....	25
1.2.3. Foucault ve Disiplin Toplumlari.....	34
1.2.4. Panoptikon: Mimari Tasarımdan Gözetim Kuramına.....	37
2. BÖLÜM: ENFORMASYON FELSEFESİ, ETİK VE DİJİTAL GÖZETİM	45
2.1. ENFORMASYON FELSEFESİ VE ETİK	46
2.2. SİBERETİK	60

2.2.1 Benzersizlik/Biriciklik Sorunu.....	63
2.3. İNTERNET, ETİK SORUNLAR VE İNSAN HAKLARI.....	66
2.4. İKTİDARIN “DİJİTAL” GÖZÜ: DİJİTAL VEYA POST-PANOPTİK GÖZETİM.....	69
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	103
EK 1: ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU.....	112
EK 2: ORJİNALLİK RAPOR.....	113

GİRİŞ

Kaynağını hayal gücünün enginliklerinden alan edebiyat ve sinema, kendi zamanlarının ötesinden toplumsal/bireysel sorunlara ilişkin iç görüler sunar. Henüz toplumsal hayatta vaki olmadan, “olabilecekler”, yazarların ve yönetmenlerin zihninde gerçekleşmiştir veya en azından gerçekleşme olasılıkları gün yüzüne çıkmıştır. Kim bilir belki de bilim insanları, mühendisler, politikacılar, kanun yapıcılar bu yazarların ve yönetmenlerin düşlerinden etkilenmiştir.

Örneğin, Yevgeni Zamyatin *Biz*'i, Aldous Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'sı, George Orwell'ın *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*'ü, gözetim ve denetim toplumlarını öngören yapıtlardır. Benzer biçimde *Gattaca* (1997), *The Truman Show* (1998), *Azınlık Raporu* (2002), *V for Vendetta* (2005) gibi yapımlar da beyaz perdede teknolojinin ve bunun siyasal iktisadının nasıl distopik evrenler yaratabileceğini gözler önüne sermiştir bir bakıma.

Son olarak ses getiren İnternet dizisi *Black Mirror* (2011-) da teknolojinin yarattığı ve yaratması muhtemel distopyaları son derece sert ve karanlık bir tonda âdeta seyircinin zihnine kazımaktadır. Arttırılmış gerçeklik (augmented reality, AR) ve sanal gerçeklik (virtual reality, VR) uygulamalarından, robotların yaratabileceği dehşete; sosyal medyanın dehlizlerinden, gözetim teknolojilerine birçok yeni teknoloji *Black Mirror*'da işlenen konular arasında yer almaktadır.

Bununla beraber dijital ekonominin de durdurulamaz yükselişine tanık olunmaktadır. Ticarî ve ekonomik ilişkiler her geçen gün daha fazla biçimde dijital dünyaya kaymakta, teknoloji şirketleri dünyanın en değerli şirketleri hâline gelmektedir. Bu bağlamda veri (*data*) de petrolü geçerek, dünyanın en değerli “kaynağı” olmuş durumdadır.¹

¹Konuya ilişkin haber için bakınız: <https://www.economist.com/news/leaders/21721656-data-economy-demands-new-approach-antitrust-rules-worlds-most-valuable-resource>

“Veri”nin en kıymetli kaynak hâline gelmiş olması, madalyonun diğer yüzünde “gözetim” uygulamalarının her zamankinden daha sistematik, daha yaygın ve daha derin biçimde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Çünkü günümüzün gözetim kapitalizmi (*surveillance capitalism*) “hammadde” olarak veriye ihtiyaç duymaktadır. Dijital ekonominin çarklarının dönebilmeye için gerekli olan petrolden çok veri gözetimidir (*dataveillance*). İronik biçimde, verinin çıkartılıp anlamlı enformasyonlar hâline getirilmesi işlemine de “veri madenciliği” denmektedir.

Bugün sadece devletlerin ve resmî kurumların değil, şirketlerin de -hatta günümüzde özellikle şirketlerin- kişisel verilerin elde edilmesi/toplanması, bu verilerin saklanması ve bu verilerden kullanıcı profilleri oluşturulmasında birinci derecede sorumlu olduğu belirtilebilir. Başta Google ve Facebook gibi olağanüstü düzeyde veri edinme kapasitesi olan şirketler olmak üzere, irili ufaklı birçok şirket, bireylerin dijital ayak izlerini takip ederek, tarihin daha önce hiçbir döneminde olmadığı denli kişisel bilgiye erişmiş ve bunları depolamış durumdadır. Arama motorlarında gerçekleştirilen her bir arama, gönderilen her bir e-posta, paylaşılan/beğenilen her bir gönderi, tüketim alışkanlıklarına, kişisel tercihlere dair bırakılan her iz, her veri bu şirketlerin veri tabanlarında yer almaktadır. Dolayısıyla özellikle mahremiyetin muazzam düzeyde aşınmasına hatta yok oluşuna tanıklık edilen bir çağdayız. Artık evimize girdiğimizde dahi korunaklı değiliz. New York’ta, Rio de Janeiro’da, Yeni Delhi’de, Şanghay’da veya Ankara’da olmak fark etmemektedir; teknolojinin eklemlediği tüketim toplumunun bir parçasıyken dijital gözetimden kaçmak ya da saklanmak neredeyse olanaksızdır. Ortaya çıkan verinin büyüklüğü ise artık herhangi bir insanın anlayıp yorumlayabileceği sınırın çok ötesinde bulunmaktadır.

Tüm bu hikâye, İnternet’in ABD’de ARPA (Advanced Research Projects Agency) şimdi ise DARPA (Defense Advanced Research Projects Agency) olarak bilinen ve askerî teknolojilerin üretiminde çok önemli bir rol üstlenen bir kurumun bünyesindeki bir proje olarak ortaya çıkması ile başlamıştır. Başlangıçta ARPANET olarak bilinen bu askerî haberleşme sistemi, 1989 yılında o dönemde CERN’de çalışan bilgisayar bilimci Tim Berners-Lee tarafından tasarlanan ve kullanıma açılan HTTP (Hyper-Text Transfer

Protocol) ile “world wide web”e, yani küresel çapta farklı networklerin bağlandığı genel bir ağa dönüşerek, bugün bildiğimiz hâlini almıştır.

İnternet’in yaygınlaşması, web tabanlı hizmetlerin başlaması büyük ölçüde 1990’ların sonunu, 2000’lerin başını bulmuştur. Bu süreçte İnternet diğer iletişim teknolojilerinden farklı olarak gündelik hayatta hemen hemen herkesin çeşitli gerekçelerle kullandığı bir teknolojiye dönüşmüştür. Bu sebeple diğer iletişim teknolojilerinden radikal biçimde ayrılmıştır.

İnternet’in her yönden yaşamın çok önemli bir parçası olması, olgusal açıdan salt teknik/teknolojik bir atılım olmasının çok ötesinde, farklı düzey ve düzlemlerde gelişmelere, değişim/dönüşümlere yol açması; ticaretten, siyasete; toplumsal ve kişilerarası ilişkilerden, sanat ve edebiyata; kişilerin yaşam tarzlarına değin birçok parametreyi değiştirmesi (özellikle de “web 2.0” kavramını açımlayan bir olgu olarak) hasebiyle, İnternet sadece bilgisayar/yazılım mühendislerinin değil, iletişim bilimcilerin, sosyologların, felsefecilerin, pazarlamacıların, reklamcıların -yani kavramın en geniş dolayımı ile- sosyal bilimcilerin ilgisine mazhar olan bir durum ortaya çıkarmıştır. İnternet ayrıca kendi etrafında yeni kültürel öğelerin gelişmesine de neden olmuştur.

İnternet’in böylesi bir güce ulaşmış ve değişim/dönüşümlere yol açmış olması *Internet Studies* (İnternet Çalışmaları) olarak adlandırılan çok disiplinli bir akademik alanın da doğmasına yol açmıştır. İnternet’in siyasal, sosyolojik, ekonomik, felsefi, güvenlik, etik, kültürel boyutları vb. başka konular birçok farklı disiplinden gelen araştırmacıların katkısıyla ele alınmaya başlanmıştır.

İnternet çalışmalarının felsefi ve etik boyutu ya da İnternet’e yönelik felsefi yaklaşımı teknoloji felsefesi/etiği üzerinden, enformasyon felsefe/etiği ve oradan da enformasyon felsefesinin İnternet üzerine çalışan bir alt dalı olarak “siberetiğe” dayandırabilir. İnternet, bir “teknoloji” olarak, teknoloji felsefesi/etiğinin bir nesnesidir. Enformasyon felsefesi/etiği ise kökleri kütüphanecilik etiğine uzanmakla beraber, zaman içinde oldukça girift bir yapıya bürünerek, kendi başına çok ciddi bir araştırma alanı

konumuna gelmiştir. Siberetik ise enformasyon felsefesinin bir alt dalı olarak, özellikle İnternet’i nesne edinmektedir.

İnternet, yaygınlaşmaya başladığında ilk dönemde demokrasi için yeni bir umut olarak - aslında radyo ve televizyon gibi- selamlanmıştır. Bu bağlamda İnternet’in Jürgen Habermas’ın “*magnum opus*”u olan *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (2013a) isimli çalışmasında öne sürdüğü ve başat savunucusu olduğu “kamusal alan” kavramının ideal bir örneği olabileceğini öne süren yaklaşımlar ortaya atılmış ve bunlar coşkuyla karşılanmıştır. Bu bakış açısına göre, İnternet sahip olduğu küresel potansiyel ile demokrasinin, özgürlüklerin ve kişisel hakların gelişmesine katkıda bulunacaktır.

Bilinen anlamda “İnternet’in babası” olan Tim Berners-Lee İnternet’in “eşitlikçi ilkeler üzerine kurulduğu için güçlü ve yaygın bir araca dönüştüğü” görüşünü² savunsa da mevcut durum bundan epey uzaktadır. Her ne kadar kendisi Web’i hiçbir ticarî çıkar gütmeyen tüm insanlığın kullanımına açmış olsa da İnternet devletlerin ve sermayenin denetimine girmiştir. Ancak, en azından Berners-Lee’nin eyleminin değerini bu yönden ele almak ve hakkını teslim etmek gerekir.

Demokratikleşme ve özgürlükler bağlamında beklentilerin büyük ölçüde boşa çıkması - en azından şimdilik- bir yana, ağ bağlantılı bilgisayar kullanımının ve İnternet’in 1990’lardan bu yana gelişmesi, kişisel verilerin toplanmasını ve dolaşımını çok büyük ölçekte arttırarak özgürlükleri kısıtlayıcı bir hâl almıştır. İnternet’in geliştiği dönem, gözetimin hâlihazırda tartışıldığı, niteliğinin ve derecesinin irdelendiği bir dönem ile kesişmiş ve İnternet’e yönelik gözetim endişeleri ile örtüşmüştür (Bennett ve Parsons 2013: 488). Ortaya çıkan bu durum da hâliyle politik ve etik yönden kaygılar uyandırmıştır. Son dönemde bilişim ve iletişim teknolojilerindeki çok hızlı ve farklı düzlemlerdeki “*status quo*”ları derinden sarsan gelişmeler/ilerlemeler (görüntü/ses işleme teknolojileri, insan-makine etkileşimi, nesnelere interneti vb.) distopik gelecek tahayyüllerini de tetiklemektedir.

²Lee’nin görüşlerini içeren haber için bkz: <https://www.theguardian.com/technology/2010/nov/22/tim-berners-lee-facebook>. Lee’nin konu hakkındaki görüşü için bkz: <https://www.scientificamerican.com/article/long-live-the-web/>

Bu endişeler, âdeta gelecekte haber veren Yevgeni Zamyatin, Aldous Huxley, George Orwell vd. sanatçıların kurguları ile sınırlı kalmamıştır. Gözetim ve veri güvenliği konusunda politika yapıcıların da başat kaygılarından biri olmuştur. Bireyler ise dijital gözetimin büyük ölçüde farkında değildir; bazıları ise gözetimin farkında olsa bile konuyu umursamıyor veyahut durumun vahametini bilmiyor olabilir.

Ancak kamuoyunca ister bilinsin, ister bilinmesin, gündelik yaşamın izlenmesi rutinleşmiştir. Dijital gözetim, sürekli gözetime hazır bir teknik altyapıya sahiptir. İnternet servis sağlayıcıları veri ve enformasyon trafiğini gözetlemek için tasarlanmakta, web siteleri, mobil uygulamalar vb. bireylerin kişisel verilerini edinebilecek biçimde programlanmaktadır. Yukarıda da değinildiği üzere, dijital gözetim yoluyla sürekli olarak kim olduğumuz, nerede ve kiminle olduğumuz, ne yaptığımız, tüketim alışkanlıklarımız ve ilgilerimize dair muazzam düzeyde bir veri elde edilmektedir. Üstelik gözetim mekanizmalarının veri kapasitesi her geçen gün daha da artmakta, toplanan bu veriler işlenerek, bireyleri tüketime yönlendirmektedir.

Bu noktada şirketler tarafından yapılan gözetimin meşrulaştırılmasına yönelik olarak öne sürülen “daha iyi arama seçenekleri geliştirmek”, “daha iyi ürün/hizmet sunmak” vb. argümanlar şirketlerin kendi çıkarlarına hizmet etmesi açısından geçerli olabilir. Fakat bu durum, kamu yararı barındırmadığı açık olan ciddi bir gözetim faaliyetine de işaret etmektedir.

Gözetim kavramı, ulus-devlet, küresel kapitalizm, disiplin toplumu ve iktidar ilişkileri açısından merkezî bir noktada yer almaktadır. Bu sebeple gözetim toplumu/devleti kavramları ve bu bağlamda ele alınan diğer kavramlar uzun bir müddettir gündemde bulunmaktadır. Dolayısıyla “gözetim”, “mahremiyet”, “veri güvenliği” gibi olgular, bilişim ve iletişim teknolojileri bağlamında ilk çalışılan konulardan arasında yer almaktadır. Araştırmacıların dijital gözetim bağlamında en çok vurguladıkları kavramların başında gelen mahremiyet, gözetim ve veri güvenliği kavramları hem politika yapımında hem de politik ve etik araştırmalarda başat kaygılar olagelmıştır.

Son derece çetrefil olan bu meseleler, her ne kadar “mahremiyet” kavramı çerçevesinde ele alınma eğilimindeyse de bu soruların daha geniş bir alanda ve özellikle de politik boyutu ile ele alınması gerektiği konusunda ısrar eden birçok araştırmacı da vardır. Bu düşüncenin temelinde ise mahremiyet kavramının salt bireysel zarara odaklandığını, gözetimin kolektif ve ayrımcı yönüne hassas olmayan, kurumsal ve toplumsal zararları gözden kaçıran bir niteliği olmasıdır. Bu sebeple mahremiyet kavramının, tek başına gözetim olgusunun çözümü için yeterli olmayacağı öne sürülebilir.

Bu çalışmalarda Orwell’ın *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört* isimli yapıtı ve “Büyük Birader”i ile Michel Foucault’nun “Panoptikon”u ise gözetim çalışmalarında tekrarlanan motifler durumundadır. Elbette, kavramsal çalışmalar on yıllar boyunca gelişim göstermiş, başka kavramlar da düşünsel dünyamıza girmiştir.

Bu çalışmaların, akademik hayatın ardına ulaşan dünya çapında siyasî, hukukî ve yönetsel etkileri olmuştur. Hükûmetlerin hem kamu hem de özel sektör kuruluşları için veri koruma ve gizlilik politikaları oluşturulmasında, yönetim prosedürleri ve teknik süreçler geliştirmesinde, bu çalışmalarda dile getirilen kaygı ve öneriler önemli rol oynamıştır (Henman 2013: 291).

Bu noktada mahremiyet ihlalleri doğrudan etik sorundur/insan hakkı ihlâlidir. Bununla beraber geçen zaman ve yapılan çalışmalar İnternet ve dijital medya dolayımında başka birtakım etik sorunların/insan hakları ihlâllerinin de olduğunu, etik sorunların dijital gözetim ve veri madenciliği olgusu ile sınırlı olmadığını göstermiştir. Ancak, şu sorular da sorulabilir: İnternet’te karşımıza çıkan etik sorunlar gerçek (*offline*) dünyada karşımıza çıkmayan cinste sorunlar mıdır? Benzerlikler var mıdır ya da örtüşen örtüşmeyen noktalar nelerdir? Bu sorunlar İnternet’e özgü ve biricik midir?

İleride daha detaylı irdelenecek bu sorulara, burada kestirme bir biçimde, bu sorunlardan bir bölümünün siberuzamda (*online*/çevrimiçi dünyada) karşılaşılabilecek, diğer bölümünün ise gerçek hayatta (*offline*/çevrimdışı hayatta) da karşılığı bulunan ya da kaynağını gerçek hayattan alan etik/insan hakları sorunları olduğu yanıtı verilebilir.

Soruşturmaya öncelikli uğrak olarak teknoloji felsefesi ve etiği alınarak başlanacak, Foucault'nun iktidar kuramı ve bir iktidar teknolojisi olarak açtığı "Panoptikon" kavramı üzerinde durulacaktır. İkinci bölümde ise dijital gözetim sorunu, Panoptikon kavramı başta olmak üzere, tarihsel süreç içerisindeki kavramsal ve olgusal değişimler izlenmeye ve siberetik temelinde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. BÖLÜM

İKTİDAR TEKNOLOJİLERİNE FELSEFE İLE BAKMAK

Minör bir meta-felsefe girişimiyle, bir başka deyişle felsefenin kendisi üzerine düşünerek başlanacak olursa, felsefenin en geniş tanımıyla “eşya”nın -salt cansız nesnelere değil, olayların, olguların, durumların- kavranılması olarak düşünüldüğünde, felsefenin teknoloji üzerine düşünmesi de son derece doğaldır. Teknoloji üzerine düşünme de neredeyse teknolojinin (teknik) kendisi kadar eskidir. Bu düşünmenin ilk örnekleri de Antik Yunan’da bulunmaktadır.

Ancak bir felsefi disiplin olarak teknoloji felsefesinin, görece yeni bir araştırma alanı olduğu söylenebilir. Bir uzmanlaşma alanı olarak düşünüldüğünde teknoloji felsefesine dair kökenlerin ilkin Ernst Kapp’ın *Grundlinien einer Philosophie der Technik* (1877) adlı kitabında yer aldığı görülmektedir (Ihde 2005: 92).

Teknoloji felsefesinde iki temel yaklaşımla ya da iki alt-dal ile karşılaşılacaktır. Bunlardan ilki, epeyce bir süre tek yaklaşım olarak süregiden teknolojiyi toplumsal ve siyasal etkileri açısından soruşturan daha çok bir “sosyal” teknoloji felsefesi iken, ikincisi teknolojinin bizzat kendisini ontolojik -insan yapımı (*artifact*) ürünlerin/şeylerin doğası/neliği açısından- ve pratik olarak -nasıl bir tasarıma, nasıl bir işleme (*process*) tabi olduğunu- irdeleyen ve esas olarak bilim felsefesi, edim felsefesi (*philosophy of action*) ve karar verme (*decision making*) süreçleri ile bağlantılı bir analitik teknoloji felsefesidir (Franssen, Lokhorst ve Poel 2018). Kabaca özetlersek, ilk gelenek teknolojinin insan ve toplum üzerindeki etkilerine yönelirken, ikincisi teknolojinin kendisine yönelmektedir.

Bu durum bir yönüyle, “teknoloji felsefesi” olarak adlandırılan akademik çalışma alanına dair araştırmacıların üzerinde görüş birliğine varamadığının da bir göstergesi olarak okunabilir. “Alanın temel amaçları nelerdir?” ya da “alanda hangi soru(n)lar üzerine yoğunlaşmıştır?” gibi soruların net bir cevabı olmadığı da belirtilebilir.

Dolayısıyla felsefeciler, bilim ve teknoloji alanlarında faaliyet gösteren akademisyenler ve mühendisler arasında teknoloji felsefesinin “ne”liğine ve ne olması gerektiğine dair süregiden bir tartışma söz konusudur. Bunun yerine, “teknoloji felsefesi” dendiğinde çeşitli biçim ve yaklaşımlarla teknolojiye yönelik tüm felsefi edimlerin anlaşılması çok daha makul olacaktır.

Birinci gelenek, sadece modern felsefenin değil, Batı felsefesi tarihinin en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilen Martin Heidegger’in, Frankfurt Okulu düşünürlerinin (Adorno, Horkheimer, Marcuse, Habermas), Hans Jonas’ın ve Andrew Feenberg’ün aralarında olduğu bir geleneştir. Çalışmanın bu bölümünde bu geleneğin filozoflarında olan Heidegger, Marcuse ve Habermas ile kitle iletişimi, medya kuramı ve teknoloji üzerine çalışan sosyolog ve düşünürler McLuhan ve Baudrillard’ın görüşlerine de kısaca değinilecektir.

1.1. İKTİDARIN TEKNOLOJİLERİ, TEKNOLOJİNİN İKTİDARI: KISA BİR TARİHİ BAKIŞ

İçinde bulunduğumuz çağda teknoloji, insanın hayal gücünü zorlayacak ve nereye doğru evrileceği kestirilemeyecek bir biçimde ilerlemektedir. Endüstriyel üretimin ve tüketim kültürünün doğayı geri döndürülemez bir yok oluşa doğru hızla ve kontrolsüzce sürüklüyor olması (en azından böyle kaygıların olması) teknolojiye dair bakışın daha eleştirel olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda teknolojinin etik ve ekonomi-politiğin eleştirisinin yanında, teknolojinin ontolojisi üzerinde durmanın da teknolojiye yönelik kavrayışımızı geliştireceği öne sürülebilir.

Tekniğe felsefi bakış denince, sadece 20. yüzyılın değil, tüm Batı felsefesi tarihinin en önemli filozoflarından biri olarak kabul edilen Martin Heidegger’in görüşünün dikkate alınmasının gerektirmektedir. Bütün Batı felsefesi ile hesaplaşan Heidegger için temel felsefe sorunu “varlık”tır. Ona göre, filozoflar Platon ile birlikte Batı düşünce tarihinde “varlık” unutmuş ve tek tek “var olan”lara yönelmişlerdir. Filozofa göre bu, Batıyı metafizik düşünüşe mahkûm etmiştir. Bu açıdan modern teknoloji Batı’nın varlığa ilişkin geliştirdiği metafiziksel düşüncenin ürünüdür.

Heidegger, fenomenolojiden ve hermeneutikten yararlanarak kendine özgü bir ontoloji geliştirir. Buna göre, Descartes'tan bu yana Batı felsefesinin esas ilgi alanını oluşturan özne-merkezli epistemolojinin yerine ontolojiyi koyar. Heidegger bu ontolojiyi, yukarıda da değinildiği üzere, felsefe tarihindeki birçok filozof ve metafizik düşünme biçimi ile hesaplaşarak ortaya koyar. Heidegger esasında özel bir teknoloji felsefesi geliştirmemiş, teknolojiyi kendi ontolojisi bağlamında ve metafizik düşünceyi eleştirerek değerlendirmiştir. Heidegger'in teknoloji felsefesi, teknolojiye karşı bir eleştiri ve mesafe taşımakla beraber, sanılanın aksine, filozofun bir teknoloji karşıtı olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Düşünürün bu düşüncesini geliştirirken makineleşme/mekanikleşme karşıtlığından ziyade, teknolojinin özünü kavrayıp bu özü açığa çıkarmaya yönelik bir amaç taşıdığı iddia edilebilir. Bu bağlamda Heidegger'in "teknolojiye ilişkin sorun ile (teknoloji nedir?) insana ilişkin soruyu (insan nedir?) iç içe geçirdiği" savı öne sürülebilir (Tonyalı 2005:13).

Heidegger'e göre, bilim ve teknoloji de metafizik düşünüş içinde yer alır. Varlığın unutulması ve teknolojik düşünme biçimi arasında bir koşutluk vardır. Düşünüğe göre, "hesaplayıcı düşünme" olanın kavranmasındaki teknolojik biçimdir ve bu noktada üç gösterge ön plana çıkar. Bunlar: Hesaplama, hız ve kitleliliğin yaygınlaşmasıdır (Tonyalı 2005:16).

Teknolojiye ilişkin soru, ancak varlık anlayışı temelinde açmlandığında "özel" bir soruşturmaya tabi tutulabilir. Bu bağlamda Heidegger için "hesaplayıcı" düşünmenin en belirgin biçimi modern bilimdir. Heidegger'e göre, metafizik düşünme geleneği içerisinde kök salmış olan nedensellik ilkesinin teknolojik kavrayışın gerçekleşmesinde önemli bir yeri vardır (Tonyalı 2005: 105 -107).

Heidegger için teknoloji her şeyden önce insanî/insana ait bir etkinliktir. Heidegger, kimi yorumlarda tekniğin amaç için bir araç, diğer yorumlar da ise insanın bir etkinliği olarak ortaya konduğunu belirtir. Ona göre, tekniğin her iki tanımı/belirlenimi (*bestimmung*) birbiriyle bağıntılıdır. Çünkü hem amaçlar koymak hem de bu amaçlara ulaşmaya yönelik araçlar geliştirmek ve bu araçları kullanmak, insanî bir etkinliktir (Heidegger 1998: 44).

Heidegger teknolojik düşüncü ve modern teknolojiyi açıklayabilmek adına Antik Yunan döneminin teknik görüşü, yani *tekhne* kavramı çerçevesinde bir karşılaştırmaya gider. *Tekhne* zanaat, sanat, hüner gibi anlamlar barındıran kavram özellikle marangozluk ve mimarlık gibi uğraşlarla bağlantılı olarak kullanılan ve Hint-Avrupa dil ailesindeki “*tekp*” telaffuzunda kendisi ile karşılaşılan bir kavramdır (Tonyalı 2005: 54). Heidegger’in teknoloji felsefesinde başat bir rolü olan bu kavram, düşünürü göre *poiesis* ile yani aynı zamanda *poetika* ile şiir ve sanat ile bağlantılıydı:

Bir zamanlar *tekhne* adını taşıyan şey, yalnızca teknik değildi. Bir zamanlar Hakikati pırl pırl görünmenin görkemi içerisinde öne çıkaran gizini-açmaya da *tekhne* adı verilirdi. Bir zamanlar hakikat-olanın güzel-olan içerisinde görünüşe çıkması *tekhne* diye adlandırılırdı. Ve güzel sanatların *poiesis*'ine de *tekhne* adı verilirdi. Batının kaderinin ta başında, Grek ülkesinde, sanatlar, kendilerine bahşedilen gizini-açmanın doruğuna çıktılar. Sanatlar tanrıların hâlihazırda mevcut bulunmalarını, tanrısal ve insani kaderlerin diyalogunu ışıltılı bir parlaklığa büründürüyorlardı. Ve sanat yalnızca *tekhne* diye adlandırılıyordu. Sanat, biricik, çok yönlü gizini-açmaydı. Sanat dindardı, *promos*'tu; yani hakikatin hüküm sürmesini ve güvencede tutulmasını sağlayandı. Sanatlar, artistik-olandan çıkmış değildiler. Sanat eserlerinden estetik bir hoşlanma duyulmuyordu. Sanat bir kültürel etkinlik sektörü değildi. Neydi sanat? Hele yalnızca bu kısa fakat görkemli çağlar için? Sanat neden şu mütevazı *tekhne* adını taşıyordu? Sanat öne ve buraya çıkan ve dolayısıyla *poiesis*'e ait olan bir gizini-açma olduğu için. Nihayet bu gizini-açma, tüm güzel sanatlarda, şiirde ve asıl adı olarak *poiesis*'i muhafaza eden şiirsel (poetik) her şeyde tam bir hüküm sürüyordu (Heidegger 1998: 79-80).

Heidegger'e göre, modern teknoloji de özünde *poiesis* ile bağlantılı bir gizini-açma biçimidir; ancak mevcut hâliyle, bir metafizik düşünüş biçimi olarak, “varlığı” örtmekte-gizlemektedir. Heidegger açısından bu sebeple dünya bütünüyle teknik bir dünyaya dönüşmektedir.

Düşünür, Antik Yunan “*tekhne*”si ile modern Batı teknolojisini bir örnek vererek karşılaştırır. Buna göre antik çağlarda bir nehir üzerine yapılan bir tahta köprü ya da bir su değirmeni ile modern dönemde Almanya’da Ren Nehri üzerine inşa edilen hidroelektrik santrali arasında fark olduğunu belirtir. Buna göre, eskiden doğanın kendisiyle uyumlu bir “*tekhne*” varken günümüzde doğayı tahakküm altına alan bir “teknoloji” vardır.

Bu noktada Heidegger’in karşıtı ve eleştirmeni olarak okunabilecek Frankfurt Okulu ya da Eleştirel Teori olarak bilinen filozofların görüşleri üzerinde de kısaca durulabilir.

Frankfurt Okulu düşünürlerinin, kültür endüstrisine ve kitle iletişim araçlarına yönelik ilk derin felsefî çözümlenmeleri geliştiren filozof topluluğu olduğu söylenebilir. Almanya'daki Frankfurt Goethe Üniversitesi Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde Max Horkheimer'in direktörlüğünde çalışmalarına başlayan Theodor W. Adorno, Walter Benjamin, Herbert Marcuse, Erich Fromm, Otto Kirchheimer, Leo Löwenthal, Franz Neumann, Friedrich Pollock gibi düşünür ve araştırmacılar, daha sonra Nazilerin iktidara gelmesiyle Almanya'yı terk ederek, dünyanın çeşitli üniversitelerinde çalışmalarına devam etmişlerdir.

Eleştirel Teori'nin akademik etkileri geniş ve kapsamlı olmuştur. Bu teorisyenler Marksist felsefenin çeşitli kavramları ile kitle kültürünün eleştirisi gibi kimi ekonomik ve politik kavramlara ilişkin kendilerine özgü yorumlar geliştirmiştir. Bu noktada kitle kültürü yerine "kültür endüstri" kavramını kullanarak, kültürün metalaşmasını faş ederler. Geniş ve çok disiplinli bir perspektif ile çalışan bu düşünürler için Marx kadar Freud da önemli bir kaynak olmuştur. Hegel'in diyalektik yönteminden de oldukça etkilenmişlerdir. Bu bağlamda kültür endüstrisinin işlevleri, ekonomi-politik sistemin kültürel boyutları, ailenin birey üzerindeki sosyo-psikolojik etkileri, "arzu", "zevk" vb. kavramlar ile edebiyat kuramından, müzik felsefesine değin geniş bir yelpazede konu ve kavramlar üzerine çalışmışlardır.

Frankfurt Okulu düşünürleri için modern toplum ve onun patolojilerinin incelenmesinde rasyonalizm hep önemli bir kavram olmuştur. Özellikle Max Horkheimer ve Theodor Adorno tarafından kaleme alınan *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde işlenen bu tema araçsallaşmış rasyonalitenin yıkıcı sonuçlarının Aydınlanma kavramına içkin olduğu tezinde hayat bulur.

Adorno ve Horkheimer Weber'in rasyonalitesini ve kaynağını buradan alan modern bürokratik yönetim süreçlerini, bütün toplumsal yaşama sızan bir iktidar biçimi olarak görürler. Weber'in amaç-rasyonel eylemi bu düşünürler tarafından araçsal rasyonalite olarak yorumlanır. Adorno ve Horkheimer insan ve toplumun teknolojik tahakküm altına girmesinin Aydınlanma'nın amaç ve idealleri ile örtüşmediğini düşünür. Bu

bağlamda bilgi ve teknolojinin insan üzerinde “sömürü” işlevi vardır. Dolayısıyla kültür endüstrisinin temel mantığının da iktisadî gerekçelere dayandığını belirtirler.

Adorno ve Horkheimer, Fordist kitle üretimi ve endüstri hâline gelen kültürün kitle iletişim araçları tarafından yayılması yoluyla, kültürün eleştirel içeriğinden yoksun yeni bir biçim kazandığını, bu biçim ile kitleler arasında da sahte bir uyum olduğunu gözlemlerler. Aydınlanma filozoflarının, aydınlanma sürecinin insanı özgürleştireceği yolundaki öngörülerini, bu sürece koşut biçimde gelişen sanayi devrimi ve kapitalizm ile beraber aksi yönde ilerlemiştir. Bu noktada yönetsel mantığı belirleyen rasyonel düşünce, verimliliği ve üretkenliği esas alan yapısıyla araçsallaşmış ve özgürlük yerine, disiplin ve denetim mekanizmaları yaratmıştır. Tüketicilerin kültür endüstrisi bağlamında, içerikten çok tekniğe yönlendirilmesinin de bir mantığı vardır. Geçici ve anlamsız içerikler yerine, tekniğin kendisinde seyircilerin taptığı toplumsal güç kendini daha fazla açığa çıkarır (Erdoğan-Alemdar 2010: 274-276).

Frankfurt Okulu düşünürleri toplumsal örgütlenme biçimlerinin ve denetim mekanizmalarının üretilmesinde teknolojinin rolü üzerine de çalışmışlardır. Bu bağlamda değinilmesi gereken bir diğer isim Herbert Marcuse'dir.³ Marcuse'ye göre teknoloji, teknik cihaz ve araç gereçlerin bütünü değildir; ona göre teknoloji bir sosyal süreçtir. Bu teknolojik süreç vasıtasıyla iktidar teknolojik bir temele dayanan bir rasyonellik oluşturur. Bu akılcılıkta, “teknoloji bireysel ilgiyi ‘uyumlama ve uyma’ yoluyla bağımlı” hâle getirir. Bu rasyonellikte, birey özerkliğini bütünüyle kaybeder ve teknolojik aygıtlar ile özdeşleşir. Böylece, teknoloji insan üzerinde tahakküm kurar. Böylesi bir rasyonellikte önemli olan eylem ve etkinliktir. Buna yönelik eleştirel bir düşünce, eylem veya protesto ise akıldışı olarak betimlenir. Çünkü sistem açısından, böylesi bir eleştirel düşünme biçimi hiçbir şekilde işlevsel değildir (Erdoğan-Alemdar 2010: 279).

Frankfurt Okulu geleneğinin ikinci kuşağının başat temsilci olarak görülen Alman filozof ve sosyolog Jürgen Habermas ise *İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim* isimli

³ Marcuse'nin teknoloji görüşüne dair daha ayrıntılı bilgi için bkz. Marcuse (1997).

kitabında teknoloji üzerine düşüncelerini geliştirir. Bu görüşler daha çok Weber ve Marcuse okuma ve eleştirileri üzerine temellenir.

Öncelikle Weber'in rasyonellik kavramı üzerinde duran Habermas, Weber'in bu kavramı, kapitalist ekonomi etkinliğinin, burjuva özel hukuk ilişkisinin ve bürokratik iktidarın biçimini belirtebilmek için kullandığını vurgular. Buna göre, Weber'in rasyonelleştirme dediği kavram ve olgu, ilkin karar verme kıstaslarının akla dayalı olması ve bu kıstaslara tabi olan toplumsal alanların yaygınlaşması anlamına gelir. Süreç içerisinde toplumun artan ölçüde “rasyonelleştirilmesi” bilimsel ve teknolojik ilerlemenin kurumsal sahaya da nüfuz etmesi ile kurumların dönüşmesine yol açar. Bu dönüşüm gerçekleştiği ölçüde de meşruiyet zemini sağlayan eski ilkeler tasfiye olurlar. Bu noktada eylemleri yöneten ve yönlendiren imgeler ve kültürel geleneklerin bütünüyle dünyevileştirilmesi/laikleştirilmesi ve dolayısıyla “büyüden arındırılması”, toplumsal ve kurumsal açıdan artan rasyonelliğin diğer bir göstergesi durumundadır. (Habermas 2013b: 37).

Habermas'a göre Marcuse, anamalcı müteşebbis ve emeği karşılığında ücret alan sanayi işçisinin ve modern devletlerdeki bürokrasinin “amaç-rasyonel eyleminden çıkardığı” ve bilimsel ve teknolojik ölçütlerde yerini bulan “biçimsel rasyonellik kavramının” içeriğini ve kapsamalarını gösterebilmek açısından Weber'in rasyonelite tahlilini temel alır. Habermas, Marcuse'nin Weber'in “rasyonelleştirme” olarak tanımladığı olguda “rasyonelliğin” değil, bilakis rasyonellik adına, belirli ancak adı konmamış bir siyasal iktidar şeklinin bulunduğunu düşünür. Bu iktidar biçimi de doğa ve toplum üzerinde tahakküm kuran bir yaklaşım tarzını ve eylemliliğe ihtiyaç duyar. Buna göre, amaç-rasyonel eylem kendinde denetim kurma işlevini taşır; bir bakıma o denetim kurmanın kendisidir. Yaşamdaki ilişkilerin bu rasyonel kıstaslara göre akılcı biçimde inşa edilmesi, siyaseten belirsiz ve tasvir edilmesi güç bir iktidar tipinin kurumsallık kazanmasına zemin hazırlar. Amaç-rasyonel eylem ekonomi-politik sistemin teknik akıllı olmakla beraber, siyasî içeriğinden ayrılmaz. Habermas, bu noktada Marcuse'nin Max Weber eleştirisinin vardığı sonucun altını çizer:

Belki de teknik akıl kavramı bizzat ideolojidir. Tekniğin salt kullanımı değil, bizzat kendisi de (doğa ve insan üzerinde) iktidardır, yöntemli, bilimsel, hesaplanmış ve

hesaplayan iktidar. İktidarın belirli amaçları ve ilgileri (Interesse) tekniğe ancak 'sonradan' ve dışarıdan empoze edilmiş değerlerdir - onlar bizzat teknik aygıtın yapısına dâhildirler; teknik her defasında tarihsel-toplumsal bir tasarımdır; ve onda bir toplumun ve ona hükmeden ilgilerin insanlara ve şeylere yaklaşımları yansıtılmıştır. İktidarın böyle bir amacı 'maddi'dir ve bu bakımdan bizzat teknik aklın biçimine aittir. (...) Fakat bu baskı paradoksal biçimde halkın bilincinden yitip gitmiştir, çünkü iktidarın meşrulaştırılması yeni bir karaktere bürünmüştür: yani 'bireylerin yaşamını da gittikçe daha rahatlaştıran, sürekli artan üretkenlik ve doğaya hâkim olma'ya işaret eder (Habermas 2013b: 37-38).

Marcuse, teknolojinin salt kullanımını değil, bizzat kendisinin ideoloji olduğunu yorumunu derinleştirir. Yukarıda da belirtildiği üzere modern bilim ve teknik, iktidara doğa kadar insan üzerinde de denetim kurma imkânı verir. Düşünürü göre, modern bilimin ilkeleri belirli bir içerik ve tarihî bağlamda geçici bir "a priori"yi içine alacak biçimde kurulmuştur. Bu noktada bilimsel yöntemler salt doğayı tahakküm altına almaya yönelik araçlar geliştirmemiştir; doğayı kontrol etme vasıtasıyla iktidar sahibi insanların, başka insanlar üzerindeki egemenliğini git gide arttıracak araç-gereçler ve yöntemler de ortaya çıkarmıştır. Bu noktada Marcuse'ye göre iktidar kendini teknoloji aracılığıyla değil, bizzat teknoloji olarak "ölümsüzleştirir".

(...) Bugün iktidar kendini salt teknoloji aracılığıyla değil, tersine teknoloji olarak ölümsüzleştirmekte ve genişletmektedir ve bu da bütün kültür alanlarını içine alan, geniş politik erki, büyük meşrulaştırmayı sağlamaktadır. Teknoloji bu evrende insanlığın özgürsüzlüğün büyük rasyonelleştirilmesini de sağlamakta ve özerk olmanın, yaşamını kendi kendine belirlemenin 'teknik' olanaksızlığını da kanıtlamaktadır. Çünkü bu özgürsüzlük ne usdışı ne de politik olarak değil, tersine daha çok yaşamın rahatlıklarını arttıran ve çalışma verimliliğini yükselten teknik aygıtın boyunduruğu altına girme olarak görünmektedir. Böylelikle, teknolojik rasyonellik iktidarın haklılığını ortadan kaldırmaktan çok onu korumaktadır ve aklın araçsalçı ufku rasyonel türde totaliter bir topluma açılmaktadır (Habermas 2013b: 39).

Dolayısıyla Marcuse'nin Weber'in rasyonellik kavramı üzerine geliştirdiği eleştiri, rasyonelitenin mevcut durumda üretim ilişkilerinin tahakkümcü maskesini düşürmek yerine, aynı üretim ilişkilerine meşruiyet kazandıran bir zemin niteliği gösterdiği yönündedir. Bu bağlamda Habermas'a göre kapitalizm dünya tarihinde, kendi ortaya çıkardığı ve tanzim ettiği ekonomik ilerlemeyi kurumsallaştıran ilk üretim biçimidir. Kapitalizm kendini önce endüstriyalizm olarak kurmuş ve serimlemiş, ardından bu endüstriyel mantık, kapitalizmin kurumsal sınırlarının dışına çıkartılıp sermayenin şahsî kullanım yapısında olanlardan başka düzeneklerle de ilişkilendirilmiştir (Habermas 2013b: 50).

Habermas ise amaç-rasyonel eylemin ve araçsallaştırılmış rasyonalitenin karşısına kendi “iletişimsel eylem” düşüncesiyle yanıt verir. İdeal iletişim durumları ile amaç-rasyonel eylemin yıkıcı etkilerinin aşılabileceğini öne sürer. Bu anlamda, bu ideal durumları çığneyen davranışlar birtakım yaptırımlara maruz kalır. Habermas, Apel ile birlikte bu iletişimsel eylemin bir etik kuramını da geliştirmişlerdir. Bu kurama göre, ideal bir iletişim zemininde en az iki öznenin diyalogu yoluyla kişilerarası ilişkiler kurulur. Bu açık, özgür ve meşru iletişimin ortamı ile daha demokratik, daha şeffaf bir kamusal alanın yaratılabileceği savı ortaya atılır.

Bu bağlamda İnternet’in yeni bir kamusal alan olduğu iddiasına da kısaca değinmek gerekebilir. Habermas’ın tarihsel olarak kahvehane, toplantı salonları, parklar vb. ortamlarda gerçekleşen diyaloglar üzerinden geliştirdiği kamusal alan kavramının kendisi de tartışmalı bir kavramdır. Hem sınıfsal eşitsizliklerin hem de kadın-erkek eşitsizliklerin göz ardı edildiği bu “kamusal alan” kavramının İnternet’e yansımaları da birtakım güçlükler barındırmaktadır. Sosyal medya mecraları ve forumlarda gerçek anlamda bir “tartışma” ortamının kurulabilmesi toplumsal fayda açısından önemli bir basamak teşkil edebilir. Ancak çoğulcu ve katılımcı bir demokrasi getireceği iddiasının somut kanıtlarının oluştuğunu söylemek henüz mümkün değildir. İstisnai örnekleri olmakla beraber, bu mecralardaki tartışmaların iktidarı ve onun aygıtlarını değiştirme potansiyeli, bu değişime dair elle tutulur gelişmelerin çoğalması ve bunların gözlemlenmesi gereklidir denebilir. Ekonomi-politik sisteme ve iktidara yönelik hakiki eleştirilerin suç olarak görüldüğü, cezalandırıldığı koşullarda sosyal medya mecraları, sisteme itirazı olanların açık hedef hâline gelebildiği ovalar konumundadır.

Habermas’ın vurguladığı bir diğer önemli nokta ise günümüzde teknolojik ilerlemenin iki büyük işverenin ABD Savunma Bakanlığı ve NASA olmasıdır (Habermas 2013b: 86). Buradan hareketle teknoloji ve iktidar ilişkisi ile teknolojinin nasıl bir ekonomi-politik zemine dayandığı hakkında akıl yürütmek mümkün görünmektedir.⁴

⁴ Heidegger, Marcuse ve genel anlamda eleştirel kuramın teknoloji görüşü hakkında daha ayrıntılı bir inceleme için bkz. (Feenberg 1991).

Görüşlerine yer verilecek bir diğer isim iletişim çalışmaları bağlamında önemli düşünürlerden biri olarak kabul edilen Marshall McLuhan'dır. Düşünür, çalışmalarını özellikle iletişim teknolojileri ve kültür bağlamında yürütmüştür. McLuhan'ın iddiasına göre kültür iletişimin kurulma biçimine göre şekil alır. Dolayısıyla bilişim-iletişim teknolojilerindeki gelişmeler kültürel anlamda da birtakım değişimlere sebebiyet verir (Altay 2005: 22). Bu noktada McLuhan'ın enformasyon araçlarının bilincimizi tek biçimliliğe yönlendirdiği savı (Altay 2005: 19), tüketim kültürü özelinde ele alındığında toplumun tamamında olması dahi önemli bir bölümünde karşılık bulmaktadır. Batı dışı dünya Batının, özellikle de ABD'nin tüketim kültürünün içine çekilmişlerdir. Bu pozisyonu oluşturan etmenlerden belki de en kuvvetlisi enformasyon araçlarıdır. Çünkü enformasyonun tüketimi ile tüketim kültürünün ilişkiselliğinden söz edilebilir. Tüketilen enformasyon, tüketilmesi istenen ürüne yönelik bir talep yaratır. Bu noktada tüketim kültürünü yaratanın, iletişim araçlarının ta kendisi olduğu iddiasında bulunulabilir. "Moda" olgusunun da tam da bu noktada filizlendiğini öne sürmek yanlış olmayacaktır. Fakat bu tek biçimliliğe evrilen tüketim evreninin McLuhan yaptığı gibi, "küresel köy" olarak tanımlanması ise üretim ve tüketim araçlarının yapılanma biçimi göz önünde bulundurulduğunda pek de mümkün görünmemektedir. Bu durum ancak içinde büyük eşitsizlikleri, süper lüks semtleri ve yoksul gettoları aynı anda barındıran küresel bir "kent" biçiminde tasvir edilebilir.

McLuhan'ın dikkat çeken önermelerinden biri de çağın kendisinin mahremiyete son verdiği görüşüdür (Altay 2005: 21). Bu önermenin geçerli olup olmadığı bir yana, bu minvaldeki düşüncelerin günümüzde genellikle büyük teknoloji şirketlerinin önemli yöneticileri tarafından dile getiriliyor olması da kanaatimce dikkat çekicidir. Mahremiyetin âdeta çağın bir gereği, bir tür zorunluluk olarak ortadan kalktığını imâ eden bu görüş, her türlü gözetim faaliyetini meşrulaştırırken, özel hayat/mahremiyet/özgürlük savunucularının itirazlarını da önemsizleştirmektedir. Bu sebeple mahremiyet yitimini "çağın bir özelliği" gibi niteleyen görüşler, etik açıdan sakıncalı bir gerekçelendirmeye dayanmasalar dahi, kişisel özgürlüklerin zarar görmesine imkân verecek bir durumu meşrulaştırdıkları için yanlış hatta tehlikeli varsayılabilir.

Başta gözetim olgusu olmak üzere, teknolojinin ortaya çıkardığı bazı sorunların yeterince farkında olunmaması McLuhan'ın sözünü ettiği teknolojilerin kötü yönlerinin görmezden gelinme eğilimi ile bağlantılı olabilir (Altay 2005: 19).

Powers ve McLuhan iddialarını bir adım daha ileriye taşıyarak, insanoğlunun doğasının büyük bir hızla ve son derece yaygın bir biçimde küresel bir duyarlılığın oluşmasına ve bütün özeline/gizlinin yok olmasına sebep olacak biçimde enformasyon sistemlerine dönüştürüldüğünü öne sürerler (Altay 2005: 24). Bu bağlamda kısaca değinilmesi gereken sözlü kültürden, yazılı kültüre; yazılı kültürden ise elektronik kültüre geçiştir.⁵ Burada örneğin Innis 12. yüzyılda kâğıt üretiminin artması ve dolayısıyla kâğıt kullanımının yaygınlaşmasını bürokratik yönetimin gelişmesine yardımcı olduğunu belirtmesi (Altay 2005: 56) gibi, McLuhan ve Ong gibi araştırmacılar da özellikle matbaanın icadı ile beraber ortaya çıkan yazılı kültürün insanlığın kolektif bilincinde önemli değişimlere yol açtığını belirtirler. Günümüzde ise bu yazılı kültür yerini, kitle iletişim araçları ve diğer enformasyon teknolojilerinin yarattığı değişimle beraber ortaya çıkan elektronik kültüre bırakmıştır.

McLuhan'a göre, matbaanın icadı veya bir başka deyişle "Gutenberg devrimi", özellikle Batıda bireyselliği geliştiren yazılı kültürü/okuma kültürünü ortaya çıkarmıştır. Ancak, elektronik kültür insanları yeniden birleştirme eğilimindedir. Bu bakımdan dijital medyanın/sosyal medyanın insanlar arasındaki etkileşimi arttırdığını söylemek olasıdır. Bununla beraber, daha önce de defaten vurguladığımız gibi, bunun yapıcı, olumlu, "kamusal" bir etkileşim olduğunu, daha doğrusu bütün etkileşimin bu doğrultuda olduğunu ifade edebilmek mümkün görünmemektedir. İçinde bulunduğumuz sayısal/dijital çağın yarattığı kültür ortamını siberkültür (*cyberculture*) veya İnternet kültürü olarak tanımlamanın daha doğru olduğu belirtilebilir. Böylece McLuhan'ın yaptığı çağ sınıflandırmasına bir "dijital çağ" eklemek yerinde olacaktır.⁶

⁵Sözlü kültür, yazılı kültür ve elektronik kültür ortamları hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Harold Innis, *İmparatorluk ve İletişim Araçları* (2006), Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi* (2014), Walter J. Ong *Sözlü ve Yazılı Kültür* (2007).

⁶McLuhan yazı öncesi dönemi "kabile çağı"; yazının keşfi ile başlayan dönemi "edebiyat çağı"; matbaanın icadı ile gelişen dönemi "basım çağı"; kitle iletişim araçlarının yarattığı ortamı ise "elektronik çağı" diye tanımlamaktadır.

Görüşlerine kısaca değinilecek bir diğer isim Fransız sosyolog ve kuramcı Jean Baudrillard'dır. Yakın tarihin önemli entelektüel şahsiyetlerinden biri olarak kabul edilen düşünür sosyal teori, felsefe ve medya kuramını, teknoloji üzerine görüşlerini kendine özgü biçimde yorumlamıştır. Birçoklarına göre “postmodern” bir filozof olan Baudrillard, kimi yorumculara göre ise postmodernizmin ötesine geçerek, kendine mahsus bir düşünce geliştirmiştir. Bu bağlamda düşünürün bazı eleştirilerinin radikal bir sol perspektif ile de örtüştüğü, çözümlerinin ise onu neredeyse nihilizmin kıyısına getirdiği öne sürülebilir. Çünkü ona göre, Batı düşüncesi ve aydını düşünsel açıdan iflas etmiştir.

Baudrillard, çağdaşı olan başka düşünürlerden farklı olarak, nesneyi temel alan bir düşünme biçimi geliştirmiştir. Burada nesne ile kast edilen izleyici/kitle/halktır. Nesneyi merkeze alan bir görüş geliştirmesinin başat sebebi ise özneyi merkeze alarak düşünen entelektüellerin, sanatçıların, politikacıların vb. büyük oranda yaratıcı ve eleştirel düşünme niteliklerini kaybetmiş, entelektüel açıdan tükenmiş oldukları kanaatine varmış olmasıdır (Adanır 2013: 8).

Baudrillard, kitle iletişim üzerine görüşlerini kitle eleştirisi ile açıklamaya başlar. Düşünürüne göre “kitleler mıknatıslanabilirler”, yani bir başka ifadeyle, toplum ve siyaset kategorilerindeki bütün elektrik akımını emip “nötralize” ederler. Toplum ve siyasete dair iletkenlikleri iyi olmadığı için, daha geniş bir düzlemde “anlam” iletkenliklerinin iyi olduğunu söylemek de mümkün değildir. Bilakis, kitleler “devlet”, “tarih”, “kültür” ve “anlam” gibi kavramlar etrafında örüntülenmiş mânâyı yok ederler. Baudrillard'a göre kitleler tepkisizliktir; tepkisizliğin ve nötr olanın gücüdür. Kitleleri, tarih yapıcı veya söz söyleme fırsatı bulduklarında “sessiz çoğunluk” olmaktan kurtulacaklarını düşünmek de tamamen yanılsamadır. Ona göre, kitlelerin tarihsel olarak böyle bir gücü ne geçmişte olmuştur ne de gelecekte olacaktır. Kitlelerin kudreti tamamen aktüeldir; geçmiş ya da gelecekte değildir. Bu kudret ise kitlelerin sessizliğinde bulunmaktadır (Baudrillard 2013a: 11-12).

Baudrillard “iyi habercilik” yapma biçiminde kendini gösteren ahlâksallaşmanın niyetinin, kitleyi anlamın egemenliği altında tutmak olduğunu belirtip bu durumu

eleştirirken, aynı zamanda kitlenin de anlam değil “gösteri” istemesini de eleştirir. Ona göre, bağlamı ve içeriği politik, eğitsel, kültürel de olsa haberin ahlâkîleştirilmesinin amacı kitleleri anlamın tahakkümü altında tutmaktır. Kitlelerin eğitim ve kültür düzeylerini yukarı çekmeye çalışmak da beyhude bir çabadır. Çünkü bu çabaya öncelikle kitleler karşı koymaktadır. Kitleler “gösteri” istemekte, gösteri sunan tüm içeriklere âdeta tapınmaktadır. Dolayısıyla “gösterge” isteyen insanlara “mesaj” vermeye çalışmak boşuna olduğu gibi, kitlelerin iletişim araçları vasıtasıyla kandırıldığı tezi geçersizdir. Onlar tam olarak bunu, yani gösteriyi istemektedir (Baudrillard 2013a: 17-18).

Baudrillard bir bakıma “gösteri toplumu”nun, gösteri toplumu⁷ olmasının sebebini sisteme değil, kitlelere bağlar. Ancak tüm bu sessizliklerine ve gösteri taleplerine karşın, özellikle kitle iletişim araçları vasıtasıyla, kitlelerin sık sık referanduma tabi tutulduğunu ama bu referandumların simülatif yapıda olduklarını belirtir. Bu sessiz kitleler referandumlar yoluyla ara ara yoklanır. Düşünürü göre, bu noktada kitlelerin aslında düşünceleri yansıtılmamakta, sadece ne düşündükleri konusunda testler yapılmaktadır. Bu referandum mekanizması gibi kitle iletişim araçları da esasında hakiki politik gönderenin yerini almıştır. Ayrıca bu mekanizmalar gerçek anlamda temsilî sistemler değildir; simülatif sistemlerdir (Baudrillard 2013a: 26).

Baudrillard bu bağlamda önemli bir iddia ortaya koyar: Ona göre “haber” toplumsal duyarlılık değil, giderek daha fazla duyarsızlık yaratır. Zira haber, kitleyi kitle yapan enerjiyi yok etmek yerine, kitlenin varlığını giderek büyütmektedir. Haber toplumu bilgilendirme, bilinç düzeyini yükseltme iddiasında başarılı olamadığı gibi, “toplumsal olanı” etkisizleştirip haberin içeriğine karşı git gide duyarsız ve tepkisiz hâle gelen bir kitlenin oluşmasına sebep olmaktadır. Düşünürü göre kitleler, yukarıda da değinildiği üzere, iletişim araçlarının büyüleme⁸ gücünü/gösteriyi eleştirel boyutuna tercih etmektedir. Dolayısıyla haber ve iletişim araçları anlam üretmek bir yana, duyarsızlık üretir. Büyülenme ise anlamdan istifade etmeme ölçüsünde artan bir durumdur. Mesaj, kitle iletişim araçları yararına, hakikat ise simülasyon yararına nötralize edilerek

⁷“Gösteri toplumu” kavramsallaştırması için bkz: (Debord 2012).

⁸ “Büyüleme” kavramının ve işlevine dair daha ayrıntılı bilgi için bkz: (Ritzer 2011).

büyüleme gerçekleşir. Kitle iletişim araçları bu düzlemde iş gören ve ilkesi büyüleme olan düzeneklerdir. (Baudrillard 2013a: 29-36). Bu noktada Baudrillard'a göre her şeyin kaderi bellidir. Bu kader tüketilen bir eğlence olmaktır:

(...) Kitlelerin bütün kitle iletişim araçlarından çok daha güçlü bir iletişim aracı oldukları unutulmuştur - ya da en azından hiçbirinin bir önceliğe sahip olmadığı unutulmuştur. Gerek kitle gerekse kitle iletişim araçları aynı sürecin içindedirler. Mass (age) is message. Aynı şey sinema için de geçerlidir. Çünkü bu aracı yaratanlar da başlangıçta rasyonel, belgesel, haber yönü güçlü, toplumsal bir iletişim aracı olabileceğini düşünürken, sinema kısa bir süre sonra düşselin alanı içine girmiştir. Teknik, bilim ve bilgi için de benzer şeyler söylenebilir. Bu onların kaderidir. Sihirli ve tüketilen bir (eğlence) olmak (Baudrillard 2013a: 42).

Kitle iletişim araçları yaygınlaştıkça görünüşte daha çok toplumsal üretirken, esasta toplumsalın kendisini etkisizleştirmekte, “nötralize” etmektedir. Toplumsalı ürettiği varsayılan kitle iletişim araçlarının aynı zamanda onu yıkması ve etkisizleştirilmesi “toplumsal”ı anlamsız bir kavrama dönüştürmektedir. Burada dikkate değer bir nokta, bu etkisizleştirme durumunun, enformasyon araçlarının haddinden fazla hakikat üretmesi ile ilişkili olmasıdır. Üretilen gerçeğin haddinden fazla olması onu müstehcen hatta porno denilebilecek bir düzeye taşır (Baudrillard 2013a: 56-69).

Bu bakımdan gerçek, hiper-gerçeğe (*hyperreality*) dönüşür. Gerçek simülasyon evreninde sürekli olarak yeniden üretilerek kaybedilir. Bu hiper-gerçek evreninde sadece modeller, göstergeler ve kodlar vardır. Kitleler anlam üretmez durumda oldukları gibi, anlam üretmek de istememektedirler. Toplumsal buharlaşmış, kitleler örgütlenme güçlerini yitirmişlerdir. Onlar sadece ve sadece “gösteri” istemektedirler. Baudrillard eleştirilerinin birçoğunda haklı olmakla beraber, geriye başka hiçbir ihtimal bırakmayan yorumunun “aşırı” ve belki de “tehlikeli” olduğu notunu düşmek gerekmektedir.⁹

Görüşlerine kısaca değinilen bu düşünürün görüşlerinden soruşturmanın sonraki bölümlerinde hatırlamak üzere çıkartılması gereken bazı temel savlar bulunduğu söylenebilir. Buna göre, Heidegger modern teknolojiyi de bir gizini-açma biçimi olarak görür; ancak mevcut hâliyle “varlığı” örtmekte-gizlemektedir. Bu sebeple Heidegger

⁹Baudrillard'ın tüketim, gösteri, simülasyon gibi görüşleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz: (2013a, 2013b).

açısından dünya, bütünüyle teknik bir dünyaya dönüşmüştür. Bugünkü hâliyle teknoloji doğa ile uyumlu değildir, doğa üzerine bir tahakkümdür. Adorno ve Horkheimer’a göre, Aydınlanma insanlığa daha fazla özgürlük getirmemiş, aksine araçsallaşmış rasyonalite insanlığı daha fazla denetim altına almıştır. Habermas da benzer biçimde, -Marcuse’ye atıfta bulunarak- teknolojik rasyonellik iktidarın haklılığını ortadan kaldırmaktan çok onu koruduğunu ve aklın araçsalcı ufkunun rasyonel türde totaliter bir topluma açıldığını, ancak bu durumun iletişimsel eylem ile aşılabileceğini belirtir. Baudrillard’a göre ise, kitle iletişim araçları tüketim ve gösteri toplumları yaratır ve onları besler. Haber/enformasyon duyarlılığa değil, bilakis duyarsızlığa sebep olur. Her şeyin kaderi ise eğlenceye dönüşmektir. McLuhan ise kitle iletişim araçlarının git gide birbirine benzeyen bir insanlık ortaya çıkardığını, bu sebeple dünyanın bir “küresel köy” hâline geldiğini ifade eder. Bunun yanı sıra, kitle iletişim araçları ve elektronik kültür ortamından müteşekkil çağın “mahremiyet” olgusunu yok ettiği savı da McLuhan’ın altını çizdiği bir diğer noktadır.

1.2. İKTİDARIN GÖZÜ: TASARIMDAN KURAMA DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMALARI

Gözetimin tarihi oldukça eski dönemlere uzanmakla beraber sistematik olarak gerçekleştirilen gözetim olgusuna dikkati çeken ilk düşünür Karl Marx olmuştur. Marx’a göre gözetim “emek ve sermaye arasındaki mücadelenin bir unsurudur” (Bozkurt 2000). Kölelik olgusunun ortadan kalkması ve kapitalizmin kendi tarihsel gelişimine koşut olarak, işçilerin emeklerinden eski usul ve yöntemlerle faydalanmak imkânsız hâle gelmiştir. İşçilerin şekilsel olarak belirli düzeyde özgürleşmesi, sermaye sahiplerinin işçileri en düşük maliyet, en yüksek verim ilkesine göre çalıştırabilmesi için denetim ve gözetim sistemleri geliştirmeye yöneltmiştir. “Yönetim” kavramının tam da bu noktada hayata geçtiği öne sürülebilir.

İşçileri fabrika ve atölye gibi üretim tesislerinde toplama düşüncesi, hem üretkenliği en yüksek seviyeye çıkarmanın hem de makineleri en yüksek randımanla kullanmanın bir aracı olarak değerlendirilmiştir. Marx açısından fabrikaların tesis edilmesi, işçilerin gözetim mekanizmaları ile disipline edilmesi kapitalizm açısından hayli kritiktir. Bu bağlamda Marx’ın gözetim hakkındaki düşünceleri, gözetim olgusunun modern

biçimlerinin kavranılması bakımından da önem taşımaktadır. Max Weber'e ise göre rasyonel-bürokratik yönetim mantığının en temel niteliklerinden biri, "ayrıntılı kayıt ve dosyalama" sistemidir (Bozkurt 2000).

Gözetim olgusunu ve kavramını her yönüyle derinlemesine irdeleyen ilk düşünürün ise Michel Foucault olduğu vurgulanabilir. Foucault'nun çalışmaları ile beraber hem felsefede hem de sosyal bilimler de gözetim sıklıkla çalışılan ve oldukça önemli kabul edilen bir kavram hâline gelmiştir. Ancak, Foucault bu tip uygulamaların bireyler üzerinde baskı kurduğunu, onların özgünlüklerini baskılayıp basmakalıp bir hâle getirdiğini, cezalandırılma korkusu yüzünden herkesin aynılaştığını ve bu durumun demokratik olmadığını vurgular. Kişi iktidar duygusunu/kavramını içselleştirir ve kendinde yeniden üretir. Böylece özgür iradenin, bağımsız ve eleştirel düşüncenin yitimi sebebiyle toplum -sistemin istediği biçimde- mekanik bir hâl alır. Bu noktadan itibaren gözetim olgusu ve Foucault'nun bu olguya dair görüşleri üzerinde durulacaktır.

1.2.1. FOUCAULT VE GÖZETİMİN DOĞUŞU

Foucault, öznel deneyimleri, iktidar ilişkilerini, bu bağlamda "gözetim" ve "disiplin toplumu" gibi kavramlarını klasik olarak kabul edilen *Hapishanenin Doğuşu*, *Kliniğin Doğuşu*, *Deliliğin Tarihi*, *Cinselliğin Tarihi* ve *Kelimeler ve Şeyler* gibi yapıtlarında irdelemiştir.

Foucault'nun bu bağlamdaki temel sorularının "iktidar ilişkileri"nin nasıl bir doğrultuya sahip olduğu, bu iktidarın kendini nasıl kurduğu, modern devletlerin/kurumların vatandaşlarını hangi iktidar tekniklerini kullandığı, onları kendine nasıl tabi kıldığı, bu bağlamda öznenin konumunun ne olduğu gibi hususlarda yoğunlaştığı söylenebilir. Düşünür, bu soruların cevabını birbiriyle de diyalog hâlinde olan, kavramsal ve tarihsel yakınlıkları bulunan, benzer olduğu kadar farklı da olan olguları incelediği mikro-tarih çalışmalarının tamamına yayılan bir biçimde verir.

Bu yapıtlarda Foucault, modern dönemde ortaya çıkan kurumların disipliner pratikler aracılığıyla iktidarı nasıl kurduğunu, bunu yaparken "norm" ve "normal" olanı nasıl

belirlediğini ve bu normun ve normalin dışında kalanları nasıl kapatıp tecrit ettiğini, nasıl ıslah girişimlerinde bulunduğunu, birbirinden ilk bakışta çok başka görünen amaç ve edimlerin nasıl olup da esasında yönetici sınıfların çıkarına hizmet eden ekonomi-politik amaçlara hizmet ettiğini çözümler. Bu noktada şunu da vurgulamak icap ediyor gibi görünmektedir: Foucault, bu yapıtlarını ortaya koyarken, salt düşünce tarihi veya kavramlar arasında slalom yapan bir filozof veya kendini “kaybedenler”in tarihini yazmaya adanmış bir tarihçi değildir; aynı zamanda kendisi ile gerçeklik arasında kurduğu ilişki bağlamında, kendini bir etik özne olarak kavrama çabası içerisindedir. Dolayısıyla bu eserleri, bu çabanın ve aynı zamanda Foucault’nun etik-politik itirazlarının ürünleri olarak görmek çok daha doğru olacaktır. Foucault yapıtları ile “iktidar”, “norm”, “normal” gibi olguların hakikat gibi tecessüm etmesine olanak veren zemini aşındırmayı denemektedir.

Yukarıda bahsedildiği üzere, düşünürün tüm bu “proje”sinde, disiplinler iktidarı kuran tekniklerin çözümlenmesi büyük bir yer tutar. Bu tekniklerin başlıcaları “kapatma” ve “gözetim”dir. Foucault, özellikle gözetimin “arkeoloji”ini, diğer yapıtlarıyla beraber, ama en çok dilimize *Hapishanenin Doğuşu* olarak çevrilen *Surveiller et Punir* isimli yapıtında gerçekleştirir.

Yapıtında orta çağdan itibaren iktidar kavramının gelişimi üzerine kafa yoran Foucault, temel argümanını “modern” devletin iktidarının bedenden “ruh”a doğru ilerlediği üzerine inşa eder. Burada bedenden ruha hareket ile kast edilen, iktidarın salt beden üzerine egemenlik ile kurulmadığı, iktidar ve bilgi arasındaki ilişkinin son derece yakın biçimde gözlemlenmesinin mamulü olan “birey”in disiplinler teknikler yoluyla bu iktidarı içselleştirmesi, iktidarın ekonomi-politik beklentilerine ve toplumsal normlara uygun hareket eden bir kişi hâline gelmesi ile kurulduğudur.

Düşünüre göre bu iktidar, farklı düzlemlerde çalışan, amaç ve prensipleri farklı olan, -en azından öyle görünen- hapishane, hastane, kışla, okul, fabrika vb. kurumlarda kapatma, gözetim, bilgi gibi unsurlar arasındaki ilişki ile kurulur. Foucault’nun iktidar üzerine görüşleri zaman içerisinde değişimler gösterse de iktidarın ilişkiselliği genel hatlarıyla vurgulanmaya devam eder. Bu bağlamda iktidar olgusu sadece devletle ilişkili değildir;

mikro düzeydekiler dâhil olmak üzere bütün toplumsal katmanlara sirayet eder ve yine ilişkilerde ortaya çıkar. Diğer bir önemli nokta, iktidar ilişkilerinin sadece baskıcı değil, aynı zamanda üretici nitelikte olduğudur.

Foucault'nun yaklaşımına göre, düşünürün sözünü ettiği kapatma, gözetim ve bilgi arasındaki ilişkisellik en saf biçimde kendini İngiliz filozof, Jeremy Bentham'ın *Panoptikon* adını verdiği yeni bir tip hapisane/gözlemevi tasarımıyla ortaya serer. Panoptikon'da disiplinler iktidarı kuran düzeneğin mantığını bütünüyle görmek mümkündür. Panoptikon mimari açıdan ise hücrelerin hapisanenin dış duvarları boyunca uzandığı dairesel bir yapıdır. Ortasında bir gözetim kulesi bulunur. Bu kule konumu sebebiyle dairesel hapisane mimarisine tamamen hâkimdir. Mahkûmlar sürekli gözetlendiklerinden (veya öyle olduğunu sandıklarından dolayı) düzene itaat ederler.

Düşünüre göre, modern devletler kendilerine tabi olan nüfusu hem bireysel olarak hem de topluca yönetebilmek için rasyonel zeminleri bulunan birtakım kurumlar, teknikler, süreçler, uygulamalar geliştirirler. Foucault, buradan hareketle sadece hapisanelerin değil, hastane, tımarhane, kışla, okul vb. bütün modern kurumların bireyleri disipline etmek için “gözetim” mekanizmalarını bir iktidar aygıtı/teknik olarak kullandığını belirtir. Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde bu teknikler ve bu tekniklerin arasındaki ilişki daha ayrıntılı biçimde ele alınmaya çalışılacaktır.

1.2.2. KAPATILMA OLGUSU

Foucault, *Deliliğin Tarihi* adlı yapıtında 17. yüzyılda bazı insanların içine kapatıldığı geniş ölçekli kurumların oluşturulmaya ve fakir, deli, suçlu, işsiz, meczup vb. kimselerin herhangi bir ayırım olmaksızın ve bu ayırımın neden olmadığının anlamı bilinmeksizin kapatılmaya başlandığını belirtir. Bu açıdan tarihsel bir moment olarak kabul edilecek gelişme, 1656 yılında Fransa'da “Genel Hastane”nin kurulmasını sağlayan kararnamenin çıkartılmasıdır (Foucault, 2006: 89-90). Bu kararnameden 21 yıl sonra ilan edilen bir buyrukla da “krallığın her kentinde bir Genel Hastane” kurulmasına karar verildiği bildirilir (Foucault 2006: 93).

Genel Hastane'nin ne eylem ne de söylem düzeylerinde, sadece “şifa” vermeyi amaçlayan, salt tıbbî bir kurum olduğunu öne sürebilmek mümkün değildir. Aksine hem monarşinin hem de yükselen burjuvazinin mutlakçı örgütlenme biçimlerine koşut bir biçimde ortaya çıkan bu kurum, geniş adlî ve idarî yetkilerle donatılmıştır. Düşünürün sözünü ettiği bu genel hastaneler, yukarıda da değinildiği üzere sadece birer hastane değildir; aynı zamanda âdeta birer yargı mekanizmasıdır. Bu hastanelerin müdürleri de yoksullar/düşkünler üzerinde sadece tedavi değil; asayiş, yargı, ceza, ıslah gibi pek çok alanda geniş yetkilere sahiptir. Üstelik bu yetkiler sadece hastane içini değil, hastane dışını da kapsar niteliktedir (Foucault 2006: 91-93).

Foucault, *Hapishanenin Doğuşu* isimli yapıtının hemen başlarında ise “Paris Genç Mahkûmlar Evi” için kaleme alınan yönetmelikten bazı maddeleri paylaşır (Foucault 1992: 6-8). Bu yönetmelikte tutukluların ne zaman yatıp kalkacağı, ne zaman yiyip içeceği, ne zaman çalışıp ne zaman dua edeceği gibi komutlar yer alır. Bu yönetmelikte sadece bir zaman yönetimi gerçekleştirilmez, bu eylemlerin “usulü” de belirlenir. Hapishanedeki hayatın ve zamanın bu zorunlu ve dakik planlamasının, düşünürün diğer yapıtlarında da farklı veçheleriyle çözümlediği “disipliner iktidarı” kuran prosedürlerin yalın bir göstergesi olduğu öne sürülebilir.

Foucault'ya göre, 17. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kendisini göstermeye başlayan bu iki olgu, yani kapatılma ve zamanın iktisadî açıdan planlanması, kapitalizmin siyasal iktisadının yarattığı büyük bir değişimdir. Örneğin Kral, 1630 yılında, fakirlere yönelik olarak yürürlüğe konan kanunların takibinin ve uygulamasının sıkı ve dikkatli biçimde gözetilecek bir komisyon oluşturmuştur. Komisyonun kuruluşunu takiben aynı yıl içinde benzer nitelikli “emir ve talimatlar” yayımlanmıştır. Buna göre, dilencilerin, serserilerin ve “aylak aylak yaşayan ve makul ücretler karşılığında çalışmak istemeyen veya sahip olduklarını meyhanelerde tüketen” herkesin dikkatli biçimde takip edilmesi öğütlenmiştir (Foucault 2006: 116). Birer yardım kuruluşu niteliği de taşıyan bu kurumlar, masrafları kral tarafından karşılanan “hücrelere” de sahiptir. (Foucault 2006: 95).

Kurulan bu hastanelerin, işlerlik kazanmasından kısa süre sonra, yalnızca Paris Genel Hastanesi, Paris nüfusunun yaklaşık yüzde birini gözetim altına almıştır (Foucault 2006: 99). Foucault'nun vurguladığı nokta, hastanenin tedavi kaygısı gütmekten ziyade -ya da bunun ötesinde- çalışmanın/üretimin dışında kalanları “kapatması” ve onları üretim araçları için işe yarar hâle getirmeye uğraşmasıdır.

Foucault, bu noktada cüzzam hastalığına dikkat çeker. Düşünüre göre cüzzamlılar, 1300-1500'lü yılları kapsayan dönemde Fransa, Almanya, İngiltere gibi Avrupa'nın belli başlı birçok ülkesinde “dışlanma” pratikleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Ortaçağın başlarından Haçlı Seferleri'nin sonuna değin olan süre zarfında sayıları binlerle ifade edilen miskinhaneler kurulmuştur. Bu miskinhaneler cüzzamlıların toplumdan tecrit edildiği kurumlar olmuş ve miskinhanelerin varlığı neredeyse 17. yüzyılın sonuna kadar süregelmiştir. Cüzzam hastalığının silinmesinden sonra ise bu dışlanma pratiklerine maruz kalan öznelere değişecek; cüzzamlıların yerlerini bu sefer yoksullar, aylaklar, deliler vb. alacaktır (Foucault 2006: 23-28).

Foucault'ya göre, cüzzam ile vebanın kapatılma pratikleri arasında belirgin bir fark vardır. Bu nedenle cüzzam şehrin dışına sürülür. Söz konusu olan bir sürgün-kapatmadır. Veba da ise kapatma şehirde özenle ayarlanmış bir çerçevelemenin içinde tezahür eder. Bu farkın önemi ise cüzzamın kapatılmasında Foucault'un anlamını verdiği biçimde bir “kapatılma”nın olmayışıdır. Cüzzam, aslında basitçe dışarıya sürgün edilmiştir. Veba ise git gide “karmaşıklaşacak bir denetim kültürünün işaret fişeği” olmuştur (Baştürk 2016: 77). Fakat cüzzamın asıl mirasçısı veba ya da 17. yüzyılda tedavi edilmesi gereken hastalıklar kategorisine giren cinsel hastalıklar değildir. Foucault'ya göre, bu olgu deliliktir (Foucault 2006: 30-31).

Kapatılma olgusunun kurumsallaşması ile beraber, o tarihe kadar görülmemiş biçimde neredeyse herkes kapatılmaya başlar. Filozofa göre herhangi bir ayırmda bulunulmaksızın yaşlı, hasta, engelli, işsiz, aylak, deli, eşcinsel vb. biçimde kodlanan ve üretim araçlarını açısından işe yaramaz olarak etiketlenen herkes kapatılma mekanizmalarının ağına yakalanmıştır.

Bu noktada kapatılma eyleminin kendisi tek başına yeterli ya da yararlı olmayabilir. Asıl gereken kapatılmayı, üretim süreçleri ile ilişkilendirebilecek bir düzeneğin ortaya çıkmasıdır. Kapatılanları, iş gücüne tahvil edebilmektir. Aşağıdaki satırlarda bu niyet oldukça nettir:

İnsanların dostu Mirabeau, kapatma uygulamasına karşı ne kadar katıysa, kapalı tutulanlara karşı da o kadar katıdır; ona göre ‘ünlü devlet hapisaneleri’ne kapatılanların hiçbiri masum değildir; fakat bunların yeri yararsız bir hayat sürdürdükleri bu kurumlar değildir; ‘taşradaki manufaktürlere aktarılabilirlerse işçi kızlar olabilecek olan fahişeleri neden kapalı tutmalı ki?’ veya ‘kendilerini astırma özgürlüğünden başka bir şey beklemeyen kopuklar’ı neden kapatmalı ki? Zincire vurulmuş bu adamlar neden, kendi iradeleriyle işçilik yapanlar için sağlıksız olan işlerin zincirlerine vurulmasınlar ki? Başka hiçbir yere yerleştirilemeyecek olanlara da aynı şey yapılmalıdır: suçları açıklanmaması gereken devlet suçu işlemiş bazı mahpuslar’ bunlara ‘hayatlarının bütün emeğini sefahat ve savurganlık içinde tüketmiş olan ve hep hastanede ölmek gibi bir tutkunun peşinden koşan bazı ihtiyarları eklemek uygun olacaktır; nihayet bir gün bir yerlerde geberecek olan meczuplar da bunlara eklenmelidir: ‘Bunlar bitkisel hayatlarını her yerde sürdürebilirler’ (Foucault 2006: 575).

Kapatılmanın işlevi tarihsel bağlamıyla değerlendirildiğinde yüzey katmanda hastalar, akıl hastaları, suçlular gibi norm dışı bireylerin daha insanî koşullarda yaşamaları veya tedavi/ıslah edilmeleri söz konusu olsa dahi, derin katmanda olanın, üretim için ihtiyaç duyulun itaatkâr ve üretken iş gücünün yaratılması için geliştirilmiş bir disiplin tekniği olduğu söylenebilir.

“Kapatılma”, “gözetim” ve bununla beraber “cezalandırma” kavramları, Foucault’nun öne sürdüğü anlamda modern hukuk sistemlerinin egemen olmaya başladığı bir çağda ortaya çıkar. Bu durum kendine özgü bir “ceza ekonomisi” de yaratır. Düşünürü göre, bu ceza ekonomisi, bedene ve bedeninin iktidar tarafından ekonomik kullanımı ile ilişkilidir:

Tarihçiler beden tarihine el atalı uzun zaman olmuştur. Bedeni bir nüfus veya tarihsel bir patoloji alanında incelemişlerdir; bedeni ihtiyaçların ve iştahların makamı fizyolojik süreçlerin yeri veya mikrop saldırılarının hedefi olarak incelemişlerdir. Fakat beden aynı zamanda siyasal bir alanın içine de doğrudan dolmuş durumdadır. İktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedirler; onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çekirtmekte, onu işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedirler. Bedenin bu siyasal olarak kuşatılması karmaşık ve karşılıklı ilişkilere göre, onun ekonomik kullanımına bağlıdır; bedenin iktidar ve egemenlik ilişkileri tarafından kuşatılmasının nedeni büyük ölçüde, üretim gücü olmasından

kaynaklanmaktadır, fakat buna karşılık bedenın iş gücü olarak oluşması ancak onun bir tabiyet ilişkisi içinde alınması halinde mümkündür (Foucault 1992: 31).

Bu açıdan kapatılma ve gözetim kavramları sadece hapishane/ıslahevi veya askeri kamplar gibi negatif çağrışımlar uyandıran mekânlar ile de sınırlı değildir. Foucault'nun ortaya koyduğu gibi sağlık ve eğitim gibi pozitif çağrışımları bulunan mekânlar için de geçerlidir. Böylece kapatma uygulaması farklı bağlamlarda da olsa standart bir uygulama hâline gelmiştir.

Bu bağlamda ortaya bir iktidar-bilgi ilişkisi çıkar. Bu noktada Foucault'nun yaklaşımında “bilgi, iktidardır” veya tam tersi bir argümandan söz edilemez. Her ikisi de belirli ölçülerde birbirini kapsar. Her ikisinin üretiminde birbirleriyle olan ilişkinin rolü bulunmaktadır. İktidar beden ve ruh üzerine bilgi üreterek onu egemenliği altına alır. Beden bilgisi üretilirken de özellikle disiplin oluşturabilmek için fizyoloji ve psikoloji bilimlerinden yararlanılmıştır. Foucault'ya göre bu bilgi, bilim olmayan bir bilgidir. Bu noktada beden, tarihsel bağlamı bulunan bir “cezalandırma ekonomisi”nin parçasıdır. Bu sebeple bedenın, her durumda ekonomi-politik bir çerçevenin içine yerleştiği söylenebilir. Gerçekte bilim olmayan bu beden bilgisi ile, beden üzerinde tahakküm kurmak, bedenın güçlerini ele geçirmek mümkün hâle gelebilir. Bu beden bilgisi ve tahakküm kurma, ona egemen olma durumuyla Foucault'nun “bedenin siyasal teknolojisi” olarak adlandırdığı olgu ortaya çıkmaktadır. Ona göre, bu olguyu spesifik olarak belirli bir kurum veya belirli bir devlet aygıtı içinde teşhis edebilmek mümkün değildir. Bu kurumlar/aygıtlar çeşitli tekniklerini, süreçlerini kullanır fakat kendisi bütün işleyişi ile beraber başka bir düzlemde bulunur. Yeri bizzat bedenlerin arasında olan “bir iktidar mikrofiziği söz konusudur”. Bu bağlamda Foucault'nun iktidar kuramı açısından önemli olduğu addedebilecek bir ayırım ortaya çıkar. Düşünüre göre, sözünü ettiği bu iktidar mikrofiziği incelendiği takdirde, iktidarın bir “mülkiyet” ya da “sahiplenme” olarak değil, bir “strateji” olarak birtakım teknikler, taktikler, düzenlemeler, işleyişler ve bir ayrıcalık değil; her daim süregiden bir ilişkiler ağı olarak kavranması gerektiğini belirtir (Foucault 1992: 31-32).

Bu açıdan hem iktidarın hem de bilginin odağı beden üzerine yönelmiştir. Bu dönemde “bedenlerin bir taraftan üretkenliğin simgesi olduğu, fakat diğer taraftan da modern

bilme (savoir) ilişkilerinin nesnesine dönüştüğü bir evreyi temsil eder. Böylece beden hem disiplinin, hem incelemenin konusu haline” geldiği de öne sürülebilir (Baştürk 2016: 20).

Foucault’ya göre bu iktidarın pratiği güçsüzlere, başka bir deyişle bu iktidara sahip olmayanlara salt baskı, zor ya da yasak biçiminde yönelmez; bu iktidar güçsüzleri kuşatır ve bu iktidarı oluştururken, üzerinde tahakküm kurduklarının kendisinden de destek alır (Foucault 1992: 32-33).

Foucault, insan bedenlerini çevreleyen, onları enformasyon nesnesi kılan ve tebaa hâline getiren bütün iktidar ve bilgi tekniklerini, bütün araç/aygıt ve maddî öğelerin tamamını “siyasal beden” olarak adlandırır. Foucault’ya göre bu egemen olma durumu sadece cezalandırılanlar/suçlular üzerinde kendini göstermez. Daha genel anlamda gözetim altında tutulan herkes, terbiye ve ıslah edilenler, deliler, öğrenciler, çocuklar, sömürge halkları, işçiler vb. üzerinde kendini gösteren iktidarın bir işleyiş biçimidir (Foucault 1992: 34-35). İktidarın bu işleyişi farklı düzlemlerde farklı biçimlerde tezahür eder. Örneğin mahkûmun yeniden suç işlemesine veya kaçmasına, askerinin itaatsizliğine, öğrencinin düzeni bozmasına veya kopya çekmesine, işçinin işini yapmamasına veya geciktirmesine izin verilmez (Foucault 1992: 252).

Dolayısıyla biçim çeşitlilik gösterse dahi temel mantık değişmez. Bu işleyiş her hâlükârda bir ıslah etme/düzeltilme/normalleştirme edimidir. Bu normalleştirme ediminin amacı yoksul, hasta, düşkün, suçlu vb. kişilere daha iyi birer yaşam sunmak gibi etik bir amaçtan çok, daha önce de vurguladığımız gibi onları üretim için ihtiyaç duyulan iş gücüne tahvil edebilmektir. Disipliner toplumun ve gözetimin siyasal iktisadının tam da bu noktadan ve bu amaç uğruna doğduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

Peki, hastane, hapisane, tımarhane, kışla, okul vb. birbirinden farklı amaçları olan -ya da öyle görünen- bu yapılar nasıl ve neden benzerlik arz ederler? Foucault buna özellikle 18. yüzyılda, nüfus, şehirleşme, sağlık sistemi vb. arasında mekân düzleminde bağlantı kurulması cevabını verir. Mimari önceden saray, kilise vb. iktidarın tanrısal gücünü simgeleyen yapılar biçiminde tezahür ederken, modern dönemde ise meydana

gelen yeni sorunlara mimari düzlemde bir çözüm bulmak ve ortaya çıkan yeni düzenden ekonomi-politik açıdan istifade edilmesine olanak veren yapılar olarak kendini gösterir. Bentham'ın Panoptikon tasarımı, bu bağlamda ortaya çıkan gözetleme sorununa yönelik bir mimari çözüm, uygun bir iktidar teknolojisidir (Foucault 2015b: 86-87). El emeği, işsizlik, çıkan isyanların eski yöntemlerle bastırılması gibi sorunlar da kapatılma pratiğinin gündeme gelmesine sebep olan, yukarıda bahsedilen “yeni sorunlar” dandır (Foucault 2015a: 105).

Düşünür, özellikle Ortaçağda hücrelerin bir kapatma kurumu olmadığını, âdeta suçlunun mahkemeye çıkmadan önce bulunduğu bir “bekleme odası” işlevine sahip olduğunu söyler. Bu kapatma kurumları özellikle 19. yüzyıldan itibaren çok daha bilimsel bir görünüm kazanır. Ancak, bu bilimsel görünümün altında doktor ve gardiyan işlevin “normal” olarak kabul edilmeyen insanların varoluşlarının gözetlenmesinde birleşir (Foucault 2015a: 104-107).

İktidar ile bilgi arasındaki bağın kurulması, mutlak monarşilerin yıkılıp iktidarın ekonomik, toplumsal, demografik birtakım süreçler işleterek ve bu süreçlerin bilgisinin uygulanmasıyla başladığı söylenebilir (Foucault 2015a: 129). İmparatorun gözünün, devletin en ücre köşelerine yöneleceği, herkesin denetlenip gözetleneceği bir iktidar düşü, (Foucault 2015a: 135) panoptik gözetimin imkânlarının ötesindedir. Ancak, bir iktidar zihniyeti olarak günümüzün dijital gözetiminde uygulanma imkânı teknoloji vasıtasıyla ortaya çıkmıştır.

Foucault'a eserlerinde o dönemde yeni yeni uç vermeye başlayan modern, bürokratik mantığın ve kapitalizmin gereksinim duyduğu iş gücünün oluşturulabilmesi için kapatma ve gözetim pratiklerinin farklı kurumlara nasıl yayıldığını anlatır. Bu bağlamda farklı amaçlara sahip olan -ya da yüzey katmanda öyle görünen- kurumların temel prensiplerinin büyük benzerliğini vurgular.

Toparlamak gerekirse, Foucault'nun amacı, bir hakikat olma iddiasında bulunan iktidar kavramının bir disiplin tekniği olarak kapatma ve gözetimin tarihsel gelişim sürecini, iktidar-bilgi ilişkisini ve öznenin buradaki konumunu açıklamak ve bundan da öte

öznenin çözümlenen bu kavramlarla ve hakikat ile olan ilişkisine yönelik yeni varoluş imkânları sunmaktır. Kendi deyimiyle, yazdığı kitapları okurlar için değil; onlardan birer “*tool-box*” olarak yararlanacak kullanıcılar için yazdığı (Foucault 2015a: 147) düşünülünce, bu amaç çok daha berrak biçimde anlaşılma olanağına kavuşacaktır.

Foucault'nun bilgi-iktidar ilişkisinin yanında vurguladığı, bir diğer kavram da “özne”dir. Foucault'ya göre kapatma kurumları ürettikleri işleve göre çok daha maliyetlidir. Fakat bu kurumlar kapitalist sistem için iş gücü oluşturdukları kadar, disiplinler toplum/iktidar mantığını yerleştirmek bâbında da hayli etkindir. Sözü edilen bu işlev kapatılanların değil, kapatılmamışların belli öznellik biçimlerini -iktidar tarafından belirlenmiş normal- yumuşak başlılıkla kabulüne ve içselleştirmesine dayanır. Böylece kapatma, kapatılmamışlar için bir “ima”ya dönüşür: Demokles'in kılıcı hep oradadır.

Foucault'da özne ve etrafında örüntülenen kavramlar yukarıda belirttiğimiz gerekçe ile önem taşır. Foucault, çalışmalarında hakikat kavramını incelerken, tarihin bir döneminde hakikat olarak kabul gören olguların, tarihin bir başka döneminde öyle olmadığını göstermeye çalışır. Öznenin, iktidar ile olan ilişkisi de böyledir. Ona göre, iktidar açık, kesin ya da kaçınılmaz değildir; kendinde taşıdığı bir meşruiyeti de yoktur. Dolayısıyla, iktidarın kendini bir hakikatmişçesine kuran mevcudiyetine karşı itiraz etmek, bu noktada hakikat kabul edilenleri ters yüz etmeye çalışmak, sadece bu inançların kof yönlerini açığa çıkartmak değildir. Öznenin kendisi ve hakikat ile kurduğu ilişkinin dönüşmesine de imkân veren bir zemini inşa etmektir bir bakıma (Yardımcı 2017: XXI).

Foucault bu safhada özne, öznellik, hakikat ve hakikatin bilgisi arasındaki ilişkiyi sorgular. Ona göre, özneliğin hakikate dair bilginin neye, hangi ölçüte göre ve ne ölçüde temeli olup olamayacağını sormak klasik felsefenin sorusudur. Ancak, Foucault bu soruyu ters yüz eder. Foucault, öznenin -bir çeşit- hakikat ile karşılaşmasında ve bu hakikat ile ilişkisi bağlamında öznenin nasıl bir öznellik alanı ile karşılaşacağını, hakikatin ve hakikat söyleminin öznenin üzerindeki etkisini soruşturur (Foucault 2017: 25-26). Foucault öznenin, kendini etik bir özne olarak kurabilmesi için bu farkındalığa

uygun olan bilgiye sahip olması gerektiğini, aksi hâlde öznenin kendini etik özne olarak kuramayacağını, hakikatin bu bağlamda bilgi olduğu kadar iktidar da olduğunu öne sürer (Baştürk 2016, 69).

Foucault'nun “yaşama sanatı” dediği ve “nasıl var olmalı” sorusuna karşılık gelen cevap, düşünüre göre ancak, öznenin öteki ile ilişki içerisinde edinilebilir. Bu sanat, en azından özne kendi özerkliğini elde edene kadar bir usta-çırak ilişkisi içerisinde ve ötekinin/ustanın iktidarını bir süreliğine de olsa kabul edilerek edinilebilir. Bu yaşama sanatları, sadece öğrenmek yeterli değildir; içselleştirilmesi gerekir. Üzerine düşünülmüş, tefekkür edilmiş ve içselleştirilmiş olmalıdır. Başlangıçta edinilmiş ancak sonrasında öznenin varoluşu için bir bilme hâline gelmiş olmalıdır. Bu yaşama sanatları *bios*'a yönelirler. Bu noktada Yunancada *zên* fiili hayvanlarla ortak olan “canlı olma” durumunu işaret ederken, *bioûn* fiili ise nasıl bir yaşam sürdürüldüğüne, hayatın “mutlu”, “mutsuz” vb. biçimlerde nitelenebilir yönünü gösterir. *Bios* bu açıdan hayatın yaşama sanatı bağlamında değiştirilip dönüştürülebileceği düzlemdir. Bu sanatlar *tekhnê peri bion*, yani yaşama uygulanan, yaşamı biçimlendiren teknikler olarak görülebilir. Foucault, bu yaşama sanatlarının biyoteknikler olduklarının ileri sürülebileceğini belirtse de kendisi bu kavramlaştırmayı doğru bulmaz. Düşünür, bu bağlamda bu üzerinde durduğu hususun biyopolitika¹⁰ kavramından çok, biyopoetika kavramı tarafından çok daha iyi karşılanacağını belirtir (Foucault 2017: 32-34).

Elbette, Foucault'nun çalışmalarında öznenin konumu zaman içerisinde değişim göstermiştir. İlk, insanın yönetimi düşüncesi, insanın tür olarak yönetiminden, insanın “hakikat aracılığıyla yönetimine” evrilmiştir. Bu bağlamda “bios” kavramı, tür yaşamına ait niteliklerin bilgisinin edinilmesi ve düzenlenmesinden çok etik-estetik bir tutum üzerine kurulmaya çalışılan bir etik-politik yaşamı imler (Foucault 2017: 34). Öznenin bu sebeple hem bir üretim gücü olarak normalleştirilen ve tabi kılınan hem de etik-politik bir mücadeleyle kendi öznelliğini inşa edebilen bir potansiyele sahip olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

¹⁰“Biyopolitika kavramına yönelik daha detaylı bilgi için bkz: (Foucault 2015e) ve (Özmkas 2018).

1.2.3. FOUCAULT VE DİSİPLİN TOPLUMLARI

Foucault, iktidarın disiplin teknikleriyle düzenlediği bu minvaldeki toplumlara “disiplin toplumlari” adını verir. Düşünüre göre, “itaatkâr beden”in ya da disipline edilmiş bedeninin aslı hâli, ideal bir asker imgesinde can bulur. Askerin gücü bedeniyle özdeş olduğu gibi, mesleğin jest ve ritüelleri de doğrudan bedeni ile ilintilidir. Özellikle Klasik dönemde, beden hem bir iktidar nesnesi hem de hedefi olmuştur. Âdeta bir “makine-insan” gibi tasavvur edilen bu bedende, ruhun maddeci indirgenişini ve genel bir disiplin kuramını beraberce görmek mümkündür. Filozofa göre, tarih boyunca beden baskıcı pratiklerin nesnesi olsa da bu yeni tekniklerin birçok farklılığı mevcuttur. Bu en önemli farklılıkların başında gelen unsurlardan biri denetim ölçeğidir. Beden basit bir kütle olarak görülmez, en ince ayrıntılarda ele alınarak bir baskıya maruz kalır. Beden üzerinde kölece bir hâkimiyet, bir sahiplik ilişkisi değil, çok daha ince bir disiplin mekanizması yürütülmektedir. Beden böylece bir iktidar düzeneğinin içine yerleşir. Foucault bu noktada “siyasal anatomi” kavramından söz eder. Bu anatomi ile bedenlerin üretim araç ve süreçlerinin ihtiyacı olduğu biçimde şekillendirilmesi, itaatkâr ve verimli bedenler imal edilir (Foucault 1992: 167-172).

Disiplin, bir bakıma bu bedenleri imal edebilmek adına, mekânları da düzenler. Bunun gerçekleştirilebilmesi için birçok tekniğin ortaya konması gerekmektedir. Farklı amaçlara hizmet eden mekânlar, disiplinler iktidarın hedefleri doğrultusunda düzenlenir. Bu kimi zaman bir “hücre”, bir “sıra” veya belki bir klinik olabilir. Bu düzenlemeyle beraber mekânlar çok daha karmaşık hâle gelir. Mimari birer tasarım olmanın yanı sıra işlevsel ve ayrıca hiyerarşik yapılardır. Bu kompleks yapılar, aynı anda birçok işlevi yerine getirir:

Bunlar sabitleştirmeyi sağlayan ve dolaşıma olanak veren mekânlardır; bireysel parçalar ayırmakta ve işlemsel bağlantılar kurmaktadır; yerleri belirlemekte ve değerleri işaret etmektedirler; bireylerin itaatini garanti altına almaktadırlar, ama aynı zamanda en iyi zaman ve hareket ekonomisini de garantilemektedirler. Bunlar karma mekânlardır: gerçekler, çünkü binaların, salonların, mobilyaların düzenlenişine hükmetmektedirler; ama aynı zamanda ülküseldirler, çünkü kendilerini şu nitelermeler, değerlendirmeler, hiyerarşiler düzenlenmesinin üzerine yansıtmaktadırlar (Foucault 1992: 183).

Bu disiplin tekniklerin en temel amacı, bedenlerin itaatkâr, hızlı ve gürbüz hâle getirilmesidir. Böylece, yapılması gereken işler çok daha güçlü, çabuk ve iyi biçimde yapılabilecek, zaman en iyi biçimde yönetilebilecektir. Beden, daha önce de değindiğimiz üzere iktidarın ve bilginin nesnesi durumuna geldiği gibi, “terbiye”nin de nesnesi durumuna gelir. Ortaya çıkan bu yeni nesne-beden kendi düzenleri, zamanları, iç koşulları ve kurucu unsurları bulunan, bu yönüyle birtakım “özelleşmiş işlemlere” uygun ve hazır hâle getirilmiş bir cisimdir. Bu terbiye etme yöntemlerine maruz kalan yeni bir nesneleşme sürecine giren beden, bu durumdan dolayı bazı kendi zorlamalarını da açığa vuracaktır (Foucault 1992: 192).

Ortaya çıkan bu zorlamalardan biri, zamanın disipliner biçimde yönetimi olmuştur. Disipliner zaman pedagojinin pratiklerine nüfuz etmiştir. Bu bağlamda eğitim ile ilişkili zaman ile yetişkin insanların zamanı birbirinden ayrılmış ve eğitime tahsis edilmiştir. Zamanın bu disipliner programlanmasında aşamalı bir düzen kurgulanmış, her bir aşama git gide zorlaşan, kendine ait birtakım eğitim ve sınav yöntemlerine sahip olmuş, bireyler ise bu safhaları aşma biçimlerine göre tasnif edilmişlerdir. Disipliner zaman yönetimi, geleneksel eğitimin öğretmenin denetimine bağlı zaman yönetiminden de farklılaşmış, kendi aşamalı ve çoklu zaman yönetimini kurmuştur (Foucault 1992: 197-198).

Bu disipliner teknikler bir bakıma bir “norm” belirlemiş ve bunu yaşamın farklı katmanlarının içine nüfuz etmesini sağlamıştır. Ortaya çıkan iktidar, bir norm ve normal belirlemiş, bunu eğitim kurumlarının içine yerleştirmiş, bir başka deyişle okulları bu normali inşa eden kurumlar hâline getirmiştir. Okul bu noktada öğrencileri dersler, ödevler, talimler yoluyla onları benzer bir kalıbın içinde şekillendiren, diğer disipliner uygulamalar vasıtasıyla öğrencileri iktidara tabi ve itaatkâr kılan ve sonrasında da uygunluk ve yatkınlıklarına göre okul sonrasında onlardan nasıl faydalanacağını muhasebesini yapan ve onları buna göre dağıtan kurumlardır. Dolayısıyla bu disiplin ve gözetim mekanizmaları delileri, miskinleri kapattığı, tutukluları gözetlediği gibi, öğrencileri de onların ekonomik sistem içinde nasıl değerlendirileceğinin hesabını yapar. Bunu yaparken de zikredildiği üzere disiplin tekniklerini kullanır. Benzer biçimde bu norm ve normal diğer disiplin kurumlarının mantık ve faaliyetlerinin de

çerçevesini oluşturmuştur. Böylece çocuklar, hastalar, deliler, mahkûmlar 18. yüzyıldan itibaren ve disiplin mekanizmalarına ait olan bir eğitime göre, bireysel tasvirlerin ve biyografik anlatıların konusu hâline giderek daha kolay gelmişlerdir (Foucault 1992: 240).

Özetlenecek olursa, Foucault'ya göre, disiplin kendi yöntem ve denetim mekanizmaları ile dört niteliği haiz bir bireysellik üretir: Buna göre, disiplin mekânın bölünmesinden/dağıtılmasından ötürü hücrelidir; yapılan eylemlerin şifrelenmesi sayesinde organikdir; zamanın aşamalı duruma getirilmesi sebebiyle oluşumsaldır ve son olarak güçlerin birleştirilmesi nedeniyle birleştiricidir. Düşünüre göre, disiplin bunu gerçekleştirebilmek için de dört önemli teknik kullanır. Buna göre, disiplin tablolar inşa eder; manevraları hükme bağlar; birtakım icraatlar dayatır ve nihai olarak da “taktikler” düzenler. Ona göre taktik, belirli bir yerde çevrelenmiş bedenler, şifrelendirilmiş eylemler, şekillendirilmiş yetiler, buradan ortaya çıkan kuvvetlerin bir araya getirilmesi, bunların muhasebe edilmesi yoluyla çok daha güçlendirildiği aygıtlar oluşturma sanatıdır ve bu bakımdan disiplinler pratiklerin de en gelişmiş hâli, en tepe noktasıdır (Foucault 1992: 208-209).

Disiplin tüm bu yöntem ve araçlarıyla özne “imal eden”, onları, hem nesne hem de kendi uygulamalarının işleyişini sağlayan bir aygıt olarak biçimlendiren bir iktidar tekniğidir. Foucault'ya göre, bu iktidar tamamen kendine dayanabilecek aşkın bir iktidar değildir; sürekli muhasebe hâlinde, sürekli gergin ve endişeli ve sürekli ekonomik tarzda var olan, işleyişini bu zemin üzerine oturtan bir iktidardır. Disipliner iktidarın sürdürülebilirliği düşünürün “basit” olarak nitelediği birtakım araçların kullanımıyla ilişkilidir. Buna göre, hiyerarşik bir bakış, normalleştirme işlevi gören yaptırım mekanizmaları ve bunları birleşik hâle getirip bu birleşik hâle özgü bir sınamaya sistemi altında gerçekleştirilmesi, bu iktidarın kurulumunda ve başarısında rol oynar (Foucault 1992: 214).

Disipliner iktidarın inşasında ve disiplin toplumlarının oluşturulmasında bu işleyiş, gözetim mekanizmaları üzerinden yürütülür. Düşünüre göre, böylesi bir iktidarın uygulanabilmesi için, mütemediyen her yerde hazır ve nazır olan, her şeyi en ince

ayrıntısına kadar görebilen, ancak kendisi görünmeyen bir gözetim aracına sahip olunmalıdır. Bu sebeple, az kişiyle çok kişiyi, görülmeden görmeyi mümkün kılan iktidar teknolojilerine gereksinim duyulmuştur. Panoptikon'un tasarlanması olgusal ve tarihsel olarak tam da bu zemin üzerinde gerçekleşmiştir.

1.2.4. PANOPTİKON: MİMARİ TASARIMDAN GÖZETİM KURAMINA

Antik Yunan'da mimarının ve mimarların en önemli sorunu bir kişinin en çok kişi tarafından nasıl görünebileceğini tasarlamakken, modern mimaride bu tam tersi bir istikamete doğru yol almış; tek bir kişinin en çok insanı nasıl görebileceği/gözetleyebileceği sorunu hâline gelmiştir (Foucault 2015a: 238-239).

Foucault'nun yaklaşımına göre düşünür Jeremy Bentham'ın yeni bir tip hapisane olan ve *Panoptikon* adı verilen tasarım, bu mimari sorunun cevabını verirken, iktidarın vatandaşlarını kontrol eden düzeneğin mantığını da ortaya serer. Bu bağlamda gözetim, gözetlenenlerin kaydını tutma ve tutulan bu bilgileri sınıflandırma işleminden çok daha fazlasını, bir iktidar düzenlemesini imlemektedir.

Foucault'ya göre Bentham'ın *Panopticon*'u bu düzenlemenin mimari biçimidir. Bentham'ın Panoptikon tasarımı malûmdur: Halka şeklinde büyük bir bina, bu binanın içinde geniş bir boşluk, bu boşluk/avlunun merkezinde her yere hâkim bir kule, kulede halka biçimli binanın iç cephesini gözetlemeye imkân veren geniş pencereler bulunmaktadır. Çevreyi saran bu halka şeklindeki bina hücrelere bölünmüştür. Bu hücrelerin biri içeriye, doğruca kuleye, bir diğeri ise dışarı bakan ikişer penceresi vardır. Kulede tek bir gardiyan/gözetmen bulunması, hücrede bulunan herkesi gözetlenebilmesi için yeterlidir. Gözetleyeni teke indirirken, gözetlenenleri çoğaltan; görülmeden görmeyi, sürekli denetlemeyi mümkün kılan mimari düzenektir Panoptikon (Foucault 1992: 251).

Foucault, kapatılanların görünürlüğüne/gözetlenebilmesine yönelik kaygının Bentham'dan çok daha önceye uzandığını belirtir. Örnek olarak Paris'teki bir askerî okulu veren filozof, bu okulun Bentham'ın kardeşi tarafından ziyaret edildiğini ve

Bentham’a Panoptikon fikrini de kardeşinin verdiğini ifade eder. Ancak, Panoptikon tasarımını gerçekleştiren, ona bu adı veren ve sarıh biçimde mantığı ortaya seren Bentham’dır (Foucault 2015: 85). Foucault ise Bentham’ın bu tasarımını ve mantığın tarihsel, toplumsal, düşünsel boyutlarıyla ele alarak, bugün kavradığımız ve kullandığımız anlamını kuramlaştıran kişi olmuştur. Bir başka deyişle, Panoptikon tasarımını Panoptikon teorisine çeviren Foucault olmuştur.

Bentham’ın bu hapishane tasarımı hem hapishanenin bütününe hem de mahkûmların bireysel olarak gözetlenmesine olanak vermektedir. “Bentham, bunu Pan (bütün) Opticon (gözetim) olarak tarif ederek ortaya ‘Panopticon’ yani ‘bütünü gözlemlemek’ olgusunu çıkarmıştır.” (Baştürk 2016: 38). Panopticon, tasarımı ve işlevi itibarıyla çok farklı arzulardan hareketle, türdeş iktidar etkileri imal eden harika bir makinedir. (Foucault 1992: 254). Bu makinenin bir disiplin toplumu ürettiğini söylemek mümkündür. Düşünürü göre, Bentham’dan birkaç yıl sonra ise Julius bu toplumun doğum belgesini kaleme almaktaydı:

Panopticon ilkesinden söz ederken, burada mimari bir dehadan daha fazla bir şey bulunduğunu söylemekteydi: ‘insan zihninin tarihi’ içinde bir olay. Bu, görünüşte teknik bir soruna getirilen bir çözümden başka bir şey değildir, ama bir toplum tipinin bütünü onun boyunca resmolmaktadır. Antikite bir gösteri toplumu olmuştur. ‘Az sayıda nesnenin denetlenmesini çok sayıda insan için mümkün kılmak’: bu probleme tapınakların, tiyatroların ve sirklerin mimarisi cevap vermekteydi. (...) Klasik çağ sorunu tersine çevirmiştir: ‘büyük bir kalabalığın anlık görünüşünü az sayıda kişiye, hatta tek bir kişiye sağlamak’. Başlıca unsurlarının artık cemaat ve kamusal hayat değil de, bir yandan özel bireylerin, diğer yanda da devletin olduğu bir toplumda, ilişkiler ancak gösterinin tamamen tersi olan bir biçimde ayarlanabileceklerdir (Foucault 1992: 272).

Filozofa göre, bu tip “gözlemevleri”nin ideal örnekleri askerî kamplar olmuştur. Bu kamplar, hızla inşa edilip yapay biçimde kurulan kentler gibidir. Olabildiğince yoğun bir asker nüfusunu olabildiğince gizli, etkin ve önleyici güce sahip olabilecek şekilde konuşlandıracak -ve dolayısıyla buna en uygun hâliyle tasarlanmak zorunda- olan bir iktidarın uç noktasıdır. Bu kampların mükemmel örneklerinde iktidar, tek bir noktadan kurulur ve işleyişini icra eder. Bu noktadaki her bakış, bütüne yayılır ve iktidarın bütüncül işleyişinin bir parçası hâline gelir. Kamp içindeki yollar, çadırlar, bu çadırların dağılımı, sayıları, yönleri genel itibarıyla kampın yerleşim planı her yönüyle

düzenlenmekte, her durumda birbirlerini denetleyen ve gözetleyen bir ağ olarak tasarlanmaktadır (Foucault 1992: 215).

Panoptikon tasarımı en güçlü biçimde ise kendine hapisanelerde yer bulmuştur. Hapishaneler önceleri daha çok bir “bekleme odası” işlevindeyken, sonradan cezanın infaz edildiği ve mahkûmun gözlendiği kapatma kurumları hâline gelmiştir. Bu gözetim iki biçimde tezahür eder: İlkin, saf hâliyle gözetim altında tutmak biçimindeyken, ikincileyin mahkûmun hâl ve gidişinin âdeta klinik bir tavırla ele alınıp dosyalanıp enformasyon hâline getirilmesi biçimindedir. Mahkûm mütemadiyen gözetim altında tutulmalı, durumuna ilişkin notlar alınmalı, bunlar kaydedilip veri hâline getirilmelidir. Panoptikon böylece, gözetleme, gözlem altında tutma, güvenlik, bilgi üretimi, bireyselleştirme ve toplumsallaştırma işlevlerini aynı anda ve aynı yerde gerçekleştirme olanağını hapisanelerde bulmuştur (Foucault 1992: 314). Bu bağlamda Panoptikon’un bir hapishane olarak tasarlanması dolayısıyla, diğer disiplinler kurumlara göre, panoptizmin ruhunu tam ve en güçlü biçimde yansıtmaya anlaşıldır.

Düşünüğe göre, toplumdaki hapishane yapısı bir yandan bedenlerin gerçekten yakalanıp kapatılmasını sağlarken, beri yandan da gözetim altına alınmasını hazırlar. Foucault’ya göre bu yeni ekonomi-politiğin ihtiyaç duyduğu bilginin yaratılması için en elverişli aygıttır. Bundan dolayı Panoptikon bu ikili işleyişi yürütebilmenin imkânını sunmaktadır. Gözetim ve kayıt süreçleri ve bu minvaldeki diğer işlemler insanların eylem, tutum ve davranışlarının nesnel hâle getirilmesi için, fazlasıyla basit, kaba ve maddî olmasına karşın en çok istifade edilen yöntem olmuştur (Foucault, 1992: 390).

Bütün disiplinler kurumlarının ortak özelliği ise yukarıda defaten zikredilen “içine kapatma ilkesi” ile iş görüyor olmalarıdır. Şehircilikte, fabrikalarda, hastanelerde, tımarhanelerde, hapishanelerde, okullarda, kışlalarda bu modele uygun ya da bu modelin içerdiği ilke olarak içe kapatma, hiyerarşik gözetimin mekânsal olarak düzenlenmesinin temeli olur.

O sıralarda koskoca bir sorunsal gelişmektedir: artık yalnızca görülmek (sarayların gösterişi) veya dış mekânı gözetim altında tutmak (kalelerin geometrisi) için değil de; eklemlenmiş ve ayrıntılı iç denetime -bu içeride bulunanları görünür kılmak

için- izin vermeye yönelik bir mimarinin sorunsalı; daha da genel olarak, bireylerin dönüştürülmesi içinde bir işlemci olacak bir mimarinin sorunsalı: barındırdıkları üzerinde etki etmek, onların hal ve gidişine müdahale etmek, iktidarın etkilerini onlara kadar yöneltmek, onları bir bilgi edinme sürecine sunmak, onları değiştirmek. Taşlar bilinebilir ve itaatkâr kılabilirler. Kapatmanın ve çitlemenin eski basit şemasının yerine -giriş ve çıkışı önleyen kalın duvar, sağlam kapı açıklıkların, boşların ve doluların, geçitlerin ve şeffaflıkların hesabı geçmeye başlamıştır (Foucault 1992: 216).

Bu sebeple disiplin aygıtının en iyi biçimde işleyebilmesi için gözetimin en iyi biçimde gerçekleşmesine olanak verecek bir mekân düzenlenmesi de büyük önem arz etmektedir. Tek bir bakışla hiçbir ayrıntıyı kaçırmayan ve böylelikle disiplin imal eden bir tasarım ihtiyacı, Panoptikon şemasını ortaya çıkaran mantığın ve hayal gücünün arka planıdır.

Panoptikon, bir “göz” olarak, bireylerin yaşamını ve bedenlerini çevreleyen bir iktidar teknolojisidir. Bu noktada Panoptikon tasarımı ile beraber, kapatılanların toplumsal hayat ve dokudan tamamen tecrit eden bir kapatmadan, kapatılanlara üretici işlev kazandıran kapatmaya doğru bir değişim gerçekleşmiştir (Foucault 2015a: 243-245).

Her ne kadar tek bir kişinin bakışı ile çok kişiyi gözetleme imkânı bu tasarıma içkin olsa dahi, gözetim olgusunun giderek karmaşık bir hâl alması, sırf bu durum için uzmanlaşmış bir personel ihtiyacını da açığa çıkarmıştır. Üretim araçları artıp çoğaldıkça, denetim ve gözetim işleri o ölçüde çetrefil hâle geldiği gibi, denetim/gözetime duyulan ihtiyaç da daha elzem bir noktaya gelmiştir. Gözetim altında tutma kavramı ve olgusu yeni tanımlanmış olmasına karşın, üretim süreçlerinin vazgeçilmez bir uygulaması olmuştur. Denetim konusunda uzmanlaşmış denetim/gözetim işlevini sürekli ve eksiksiz olarak yerine getiren, sürekli mevcut olan, üretimi yapan işçilerden ayrı bir personel istihdam edilmesi zorunluluk hâline gelmiştir. Bu denetim/gözetim personelleri zamanın ve sermayenin olabilecek en verimli biçimde kullanılması için işçileri denetim/gözetim altında tutup rutin üretim işlerinin dışında olan her türden olayı raporlayıp üstlerine iletmekle mükelleftir. Böylece gözetim, disipliner iktidarın üretim ile entegre ettiği ekonomi-politik bir birim hâline gelir (Foucault 1992: 219-220).

Düşünüre göre, bu personel de gözetim düzeneğinin ayrılmaz bir parçası konumundadır. Bir müdür veya müfettiş merkezî kuleden kendi altında çalışan diğer tüm gözetim personelini gözetleyebilir. Bu disiplin kurumlarındaki bütün çalışanlar; hekimlerden, gardiyanlara, öğretmenlerden, ustabaşılara hepsi bir müdür veya müfettişin emri altında onlara dikte edilen görevleri yerine getirmek, kendisine dayatılan metotları uygulamak zorundadır. Bir anda, tek bakışta ve hiçbir ayrıntı kaçırılmadan kendi de bir gözetlenen konumuna indirgenebilir. Dolayısıyla yapının kendisi ve diğer tüm gözetim/denetim personeli gibi kendi de Panoptikon'un ta ortasında kapatılmış olan müdür/müfettişin de bu yapının bir parçası olduğu kolaylıkla düşünülebilir (Foucault 1992: 256-257).

Foucault'ya göre, kendi işleyişi içinde sırtını kurumsallığa ve kurallara yaslasa da disiplin yine de bir "karşı-hukuk"tur. Modern toplum, her ne kadar evrensel hukuka bağlı olsa ve bu durum da iktidarın iktidarını kullanma hususunda onu sınırlıyor gibi görünse de her yerde bulunan panoptik gözetim, iktidarın gücünü hukukun aleyhine olacak biçimde güçlendirir. İktidar ve hukuk arasındaki simetriyi iktidar lehine bozar. Panoptik gözetim hem iktidar içinde çok büyük bir mekanizma hem de iktidarın yalnızca küçük bir parçasıdır. Bu bağlamda gündelik pratikler içinde uygulanan gözetim ve denetim mekanizmaları, modern toplum içinde, sınıf egemenliğine uygun düşecek biçimde paylaştırılan hukuk kurallarının siyasal düzlemdeki karşılıkları olmuştur (Foucault 1992: 280).

Foucault, çeşitli yapıtlarında disiplin mekanizmalarının "normalleştirici" işlevlerinden söz ederken, normal olan iktidar tarafından belirlenmiştir. İktidar olması gerekeni ve normal de akıl üzerinden kavramsallaştırır. Normal olan ve akıllı olan bir ve aynı şey gibi konumlanır âdeta. Dolayısıyla iktidar, normal-anormal, akıllı-deli, masum-suçlu, sağlıklı-hasta gibi ayrımlar yaparak gözetlenecek ve kapatılacakların bir çizelgesini oluşturmayı mümkün hâle getirir.

Bu bağlamda "norm"a uygun olan her şeyin ekonomi-politik açıdan üretim araçları için de uygun olduğunu, rasyonel olanın üretim ve verimlilik gibi olgu ve kavramlarla örtüştüğü söylenebilir. Dolayısıyla "deli"nin, yani rasyonel olmayanın ve bir biçimde rasyonel ölçütlere ve üretim mekanizmalarına uygun olmayanların titizlikle takip

edilmeleri ve ardından kapatılmaları anlaşılır hâle gelir. Böylece mekân disiplinler iktidar tarafından çevrenir ve dağıtılır. Bazı mekânlar panoptik mantığa göre çevrelense/sınırları tesis edilse dahi disiplinler ve panoptik mantığın bütün modern kurumlara ve esasında toplumsal katmanlara yayıldığı öne sürülebilir. Çünkü “teftiş süreklidir” ve “bakışlar her yerde uyanıktır” (Foucault 1992: 246).

Foucault’ya göre Panoptikon’un büyük etkisi de köklerini bir bakıma buradan almaktadır: Her yerde hazır ve nazır bulunan bakış, gözetlenende iktidarın içselleştirilmesini ve sürdürülmesini sağlayan teknolojidir. Eylemi cari olarak olmasa dahi, neticeleri itibariyle sürekli bir iktidar bu bakış sayesinde inşa edilir. Bu bağlamda Panoptikon, gözetlenenler üzerinde iktidarı elinden tutandan bağımsız bir iktidar ilişkisi kuran bir aygıt işlevi görür (Foucault 1992: 252). Düşünüre göre, Panoptikon mantık, birey üreten tekniğin formülünü barındıran son derece hakiki bir teknolojidir:

Oysa burada çok gerçek bir teknolojinin, bireyler teknolojisinin soyut formülü yer almaktaydı. Bu konuda çok az methiye yapılmış olmasının birçok nedeni bulunmaktaydı: bunların en aşikâr olanı, yol açtığı söylevlerin akademik tasnifler dışında, bilim statüsüne ulaşmamış olmasıdır, ama bu nedenlerin en gerçek olan hiç kuşkusuz, devreye soktuğu ve artmasına olanak verdiği iktidarın, insanların birbirlerinin üzerinde icra ettikleri dolaysız ve fizik bir iktidar olmasıdır (Foucault 1992: 280-282).

Foucault tarafından panoptizm olarak adlandırılan olgu ise kişilerin sürekli olarak gözetim ve denetim, ödül, ceza ve ıslah mekanizmaları ile bireylerin belirli kurallara göre -iktidarın normaline göre- biçimlendirme girişimidir ve iktidar ilişkilerinin ve toplumun karakteristik özelliklerinden biridir. Bu bağlamda panoptizmin üç temel niteliği, gözetim, denetleme ve ıslaktır. Düşünür, bu noktada feodal dönemde toplumsal ödüllendirme/cezalandırma/denetleme mekanizmalarının var olmadığını söylememektedir. Vurguladığı, modern toplumdaki biçimler ile feodal toplumdaki biçimlerin tamamen farklı olduğudur (Foucault 2015a: 237).

Foucault’ya göre, toplum gösteri toplumu değil, gözetim toplumu biçiminde yapılandırılmıştır. Ona göre, insanlar bir sahnede değildir; yüzeyde birtakım imgeler bulunsan bile, bu imgelerin altındaki katmanlarda bedenlerin en derin biçimiyle kuşatılması söz konusudur. İnsanın sistemin yararına koşulabilecek güçleri, disipline

edilerek geliştirilmeye devam etmektedir. Enformasyon akışı ise bilginin kümelenmesine ve merkezîleşmesine sebep olmaktadır (Foucault 1992: 272-273).

Özetleyecek olursak, panoptikon mekânsal olarak, görünmeden görmenin/gözetlemenin mimarî formülüyken, arkasındaki mantık ise gözetimi mikro-iktidar üreten kurumlar yoluyla toplumun farklı katmanlarına yayarak disiplin toplumunu genişletmesi ve derinleştirmesidir. Mantığı bakımından ideal örneğini askerî kamplardan almış olmasına karşın, asıl formunu hapisane olarak almış ve rıza üreten bir disiplin tekniği biçimiyle yaygınlaşmıştır.

Disiplin herhangi bir kurumla veya bir iktidar aracıyla özdeş değildir. Disiplin, bir iktidar tipi olarak tüm bu kurumlara sirayet eden, araçlar, teknikler, usuller, uygulamalar ve hedefler bütünüdür. Foucault'ya göre o bir iktidar “fiziği” veya “anatomisi”dir. Bu noktada disiplin toplumlarının oluşum süreçlerinin dayandığı bazı temel parametreler söz konusudur. Birincileyin, disiplin mekanizmaları demografiyi normalleştirmeyi ve ona bir nizam vermeyi amaçlar. Tarihî açıdan bu durum sıra dışı değildir. İktidarlar, iktidarın işleyişini olabildiğince az maliyetle ve mümkün mertebe yüksek bir verimlilikle sürdürmeye çalışır. Disiplin mekanizmaları böylesi bir ihtiyaca yanıt niteliğindedir. İkincileyin, iktidarın panoptik mantığıdır. Disiplinler hukukun sınırlamaları altında olarak kabul edilseler ve toplum sözleşmesi iktidarın temeli sayılsalar dahi, iktidarın kendini kurmasının en önemli yöntemi Panoptikon'dur. Panoptizm bütün kurumlara yayılmış ve kendi içinde kuralları olan birtakım farklı usuller olarak tezahür etmiştir. Üçüncüleyin, esasında bu usullerin büyük çoğunluğunun epey eski tarihlere uzanan geçmişleri vardır. Fakat bu usuller 18. yüzyıldaki tarihsel momentte, bu usuller bir araya gelmiş, genelleşmiş bilgi ve iktidarı sürekli genişleten bir yapıya bürünmüşlerdir. Eski usul cezalandırma pratikleri sona ermiş, yerine gözlem ve gözetim altına alan disiplinler bir uygulama geçmiştir. Bu bağlamda tüm modern uygulamalarıyla ne hapishanenin modern cezalandırma mekânları olmasında ne de hastanenin, fabrikanın, okulun ve kışlaların hapishaneye benzemesinde şaşkınlık uyandıracak bir durum bulunmamaktadır. Çünkü hapishanenin kendisi de tüm diğerlerine benzemektedir (Foucault 1992: 274-285).

Panoptikon hapishane, hastane, askeri kamp, okul vb. mekânlarda olarak cisimleşmesine rağmen, özne imal ederek bütün toplumu dolayımından geçirdiği için sınırları mekânsal bağlamının ötesine uzanarak hayatın bütününe nüfuz etmiştir. İktidar gözetim teknikleri yolu ile disiplin üretmenin ötesinde, ortaya konan normu içselleştirmiş, iç-denetim yoluyla iktidar düşüncesini kendi içinde üreten bir öznenin hayata geçmesini sağlamıştır. Böylece, hayatın ve toplumun kendisi panoptikleştirilmiştir.¹¹

¹¹ Foucault'nun iktidar, disiplin, biyopolitaka, yöntem vb. hakkında görüşlerine dair daha fazla bilgi için bkz. (2011a, 2011b, 2015c, 2015d, 2015f).

2. BÖLÜM

ENFORMASYON FELSEFESİ, ETİK VE DİJİTAL GÖZETİM

Teknoloji felsefesi ve etiği ile son derece yakından ilişkili bir alan olarak enformasyon felsefesi, hem tarihsel hem de sistematik bir bakış açısıyla enformasyon kavramını aydınlatmaya çalışır. Erken modern felsefede ampirik bilgi kuramının ortaya çıkışı ve 20. yüzyılda çeşitli matematiksel bilgi kuramları ile bilişim teknolojilerinin gelişmesiyle beraber, “enformasyon” kavramı hem akademik hem de toplumsal hayat da çok daha merkezî bir yer edinmeye başlamıştır (Adriaans 2019). Bu durum felsefede de enformasyon alanında mantıktan, ontolojiye; estetikten, etiğe uzanan geniş bir yelpazede çalışılmaya başlanmasına ve bir felsefe disiplini olarak “enformasyon felsefesi”nin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

Enformasyon, genel itibariyle herhangi bir ortamda saklanan, gönderilen, alınan veya manipüle edilen herhangi bir veri, kod veya metin miktarını/kütlesini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Hem enformasyon kavramının hem de onunla birlikte oluşan kavram kümesinin tarihi karmaşıktır. Enformasyon kavramının kullanımı da farklı felsefî geleneklere/coğrafyalara/bağlamlara göre değişim gösterir. Her ne kadar enformasyon kavramının kökleri Batı felsefe tarihinin erken dönemlerine değin uzansa da kavramın ciddi bir çözümlenmeye tabi tutulması 20. yüzyılın ikinci yarısını bulmaktadır. Tarihsel açıdan bakıldığında enformasyon kavramı, insanlığa ait geniş düzeydeki veri yığınlarının ölçülebilir hâle getirilmesi çabası olarak yorumlanabilir (Adriaans 2019).

Enformasyon kavramı üzerine kendisinden önce çalışmalar olmakla beraber, bir felsefe alt alanını olarak enformasyon felsefesini ortaya çıkaran başlıca araştırmacıların ise Rafael Capurro ve Luciano Floridi olduğunu söylemek mümkündür. Tabii kavramın bu biçimde gelişmesinden önce kütüphanecilik etiği, bilgisayar etiği gibi başka kavramlar ve çalışma alanlarıyla iç içe geçen bir tarihçesi olduğuna değinmek gerekir.

Etik malum olduğu üzere felsefenin en temel en eski disiplinlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Etik, en baştan beri felsefenin diğer disiplinlerine göre pratik sorunlar ile

daha çok ilgilenir. Bu noktada çalışmanın dayanağı olan siberetik ise çok daha pratik bir çalışma alanıdır. İnternet’te yaşanan etik sorunlar kuramsal olmanın ötesinde her gün yaşanan, değişen canlı ve yaşayan sorunlardır çünkü. Siberetik, teknolojinin son derece yoğun olduğu bir alanda, bir bakıma siber dünyanın insan yönünü ele alıyor ve insan yönünü temsil etmektedir.

2.1. ENFORMASYON FELSEFESİ VE ETİK

İster etik (*ethics*) ister ahlâk felsefesi (*moral philosophy*) olarak adlandırılınsın “iyi” ve “kötü” eylemin, durumun, olgunun soruşturulması felsefenin en eski uğraşlarından biri olagelmıştır. Etik çoğunlukla belirli bir topluma, kültüre, milliyete, din veya inanca bağlı olarak şekillenen “ahlâk” kavramı ile karıştırılır¹² (Kuçuradi 2009a: 31-50). Etiğin amacı bu kavramlara dayanan kemikleşmiş birtakım görüşler, davranış kalıpları, görgü kuralları vb. üzerinden insan durumlarına ve sorunlarına ilişkin yargılar üretmek değil, bu durum ve sorunlara felsefeyle bakmaya çalışmaktır.

Son yıllarda, özellikle meslek etikleri bağlamında etiğe yönelik ilginin arttığı hatta etiğin bir “moda” hâline geldiği de söylenebilir (Kuçuradi 2009b: 28). Gazetecilik, tıp, mühendislik veya iş etiği gibi etikler, genellikle kendi alanlarındaki ideal eylem ve tutumları birer kod, birer doğru davranma kılavuzu gibi ele alma eğilimindedirler. Bu meslek etiklerindeki doğru eylemeye, doğru tutum takınmaya yönelik etik kodlar adeta o mesleklerin erbabları için ideal bir örnek oluşturur. Bu ideal tipler hemen herkesin zihninde de üç aşağı beş yukarı benzer karşılıklar bulur. Örnek vermek gerekirse, gazetecilik meslek etiğine uygun davranan bir gazetecinin iktidar ya da sermayeden korkmaksızın meseleleri haberleştirmesi, şahsî menfaatini değil kamu yararını düşünmesi, ifade özgürlüğünü savunması, gazetenin daha çok satılması veya web sitesinin daha çok tıklanması için okuru yanıltmaması, dili iyi kullanması ve daha birçok niteliğe sahip olması gerekir. Veyahut bir tacirin ürettiği veya sattığı mamulde hile yapmaması, insan sağlığına veya çevreye zarar vermemesi, gerçekleştirdiği üretimin/ticaretin belirlenmiş yasa ve yönetmeliklere uygun olması beklenir. Örnekler

¹²Etik, ahlâk, insan ve değerleri gibi kavramlar için ayrıca bkz. (Kant 2009), (Kuçuradi 2006, 2010) ve (Tepe 2011, 2016b).

elbette çoğaltılabilir, lâkin varılmak istenen nokta ortak görünmektedir: O mesleğin veya iş kolunun -en azından zihinsel düzeyde- çizilen çerçeveye, ideale uygun olacak biçimde icra edilmesidir.

Meslek etikleri ile beraber, çevre sorunları, nükleer savaş ihtimali, idam cezası, kürtaj, hayvan hakları, ötenazi vb. kamuoyu nezdinde de tartışılan konular, genellikle uygulamalı/pratik etik olarak isimlendirilen çalışma alanının parçasıdır. Pratik etik veya uygulamalı etik tabirleri esasında aynı sorun ve olguları tasvir etmek için kullanılır. Bu tabirlerden hangisinin kullanıldığında ise düşünür ve araştırmacıların bireysel tercihleri ön plana çıkıyor gibi görünmektedir. Felsefe tarihi bu bağlamda incelendiğinde etiğin aynı anda hem teorik hem pratik bir bilgi sahası olduğu görülmektedir. Ancak göz ardı edilen ya da unutulmuş bu durum sebebiyle sürekli artan sayıda “etikler” ile karşılaşmaktadır. Bu nedenle çeşitli etik sorun kümelerinin ya da mesleklerdeki etik sorunların “x etiği”, “y etiği”, “z etiği” biçiminde ifade edilmesinden “x’te etik sorunlar”, “y’de etik sorunlar” vb. biçimde ifade edilmesi daha doğru olabilir. Çünkü farklı alan veya mesleklerdeki etik sorunlar çoğunlukla kişilerin eylem ve tutumları ile ilişkilidir. Elbette bu durum her sorunun özdeş olduğu anlamına gelmemektedir. Gazetecinin karşılaştığı etik sorunlar ile doktorun karşılaştığı etik sorunlar birbirine benzemeyebilir ve bu ikilemlerin çözümünde onların uzmanlık bilgilerine gereksinim duyulabilir. Yine de bu sorunlar -hakikaten etik sorunlar ise- büyük ölçüde kişilerin eylemlerine ve kişilerarası ilişki biçimlerine bağlıdır. Dolayısıyla onları etik sorun yapan sebepler ortaktır denebilir (Tepe 2016: 11-19).

Batı felsefe geleneği içinde “enformasyon etiği” (ve dolayısıyla siberetik) kavramının izlediği güzergâh takip edildiğinde kavramın antik Yunan’daki sözlü kültür geleneğinin içinde kök saldıği söylenebilir. Bu noktada Foucault’ya atıfta bulunan Capurro, ifade/konuşma özgürlüğü olarak “*parrhesia*” ve “*agora*” (pazar yeri, toplanma/buluşma yeri) kavramlarının Atina demokrasisi için son derece önemli ve gerekli kavramlar olageldiğini belirtir. *Parrhesia*, bu noktada sadece bir konuşma özgürlüğü değil, “hakikat”i dile getirme sorumluluğudur. Bu durumun otorite veya çoğunluk ile karşı karşıya gelme riski taşıdığı düşünüldüğünde, konuşmacının hakikati söylemesinin onun adına bir cesaret ve etik bir ilke olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda Foucault, eşit

konuşma hakkının (*isegoria*), tüm vatandaşların iktidarın icrasına eşit katılımının (*isonomia*) iyi bir yurttaşlık tutumu olarak doğruyu söylemenin (*parrhesia*) ve bu halk meclislerinin gerçekleştiği bir tür kamusal alanın (*agora*) Atina demokrasisi için hayati nitelikte olduğunun altını çizer (Capurro 2006: 176).

Örneğin, felsefe denince belki de akla “ilk” gelen isim olan Sokrates (M. Ö. 469-399) düşüncelerini tamamen kamuya açık yerlerde dile getirmiş, bunları uygulamış ve herhangi bir eser kaleme almamıştır. Platon’u bu açıdan sözlü kültürden yazılı kültüre geçişi sağlayan düşünür olarak görmek yanlış olmayabilir. İncil de Hıristiyanlık perspektifinde bir yazılı kültürün gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Johannes Gutenberg’in 1455’de matbaa makinesini icadı bilginin, basılı olarak ve eskisiyle kıyaslanmayacak oranda hızlı yayılmasına imkân tanımıştır. Bu kültürel ortam reform sürecinin ve modern dönemin de temelini atmıştır. Ayrıca ifade özgürlüğü fikrini de yeniden güçlendirmiştir. Fransız Devrimi ise soyluların sahip olduğu özel kütüphanelerin yanı sıra kiliseye ait olana kütüphanelerin de halk kütüphanelerine dönüştürülmesini sağlamıştır. Fransız Aydınlanma Çağı filozoflarının “Ansiklopedi” projesi, halkın kütüphanelere erişim olanağı, modern demokrasilerin temellerinden biri olan “basın özgürlüğü” fikriyle sonuçlanan yeni bir bilgi özgürlüğü bilinci yaratmıştır (International Center for Information Ethics [ICIE] 2018).

“Bilişim devrimi” ise dünyanın birçok ülkesinde, ticaretten, istihdama; tıptan, güvenliğe; ulaşımdan, eğlenceye ve hayatın nice başka yönünü ciddi derecede değiştirmiştir. Bundan dolayı, bilişim ve iletişim teknolojileri (BİT) toplum ve aile yaşamı, insan ilişkileri, eğitim, kariyer, özgürlük ve demokrasi anlayışı gibi hususlar üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler bırakmıştır.

Peki, enformasyon etiği bir disiplin olarak nerede konumlanmaktadır? Bunun yanıtlanması zor bir soru olduğu kabul edilerek başlanmalıdır. Enformasyon etiğinin temellerinin bir bölümünün kütüphanecilik meslek etiğinin bir parçası olduğunu söylenebilir. Kütüphanecilik meslek etiği tarihsel gelişim süreci içerisinde telif hakları, mahremiyet, sansür, bilgiye erişim, adil kullanım, entelektüel/akademik özgürlük, sosyal sorumluluk, koleksiyon geliştirme gibi konulara odaklanmıştır. Bilgisayar etiği

ise çok daha dar kapsamlı anlaşılan bir çalışma alanıdır. Daha çok bilgisayar mühendisleri/bilimciler için ortaya çıkmış bu alan, hem bilgisayarlar hem de bilgisayar ağlarında ortaya çıkan/çıkabilecek etik sorunlara yönelik etik kodlar ve iyi uygulama esasları sunan bir meslek etiği formunda olmuştur. Kimi araştırmacılara göre, enformasyon etiği, kütüphanecilik etiğinden doğmuştur. Kimi araştırmacılara göre ise kütüphanecilik etiğinin sorunları bilgisayar teknolojilerinin gelişimine koşut biçimde ortaya çıkmıştır. İnternet'in yaygınlaşmasıyla da bilgisayar etiği kendi içinde çeşitlenmiş/genişlemiş ve alt dallara ayrılmaya başlamıştır. Siberetik (*cyberethics*) ise bilgisayar etiği ile İnternet'in gelişimi ile beraber ortaya çıkan siber suçlar, e-ticaret, İnternet araştırmaları gibi konulara, yapay zekâ gibi konuların da eklenmesi ile ortaya çıkmıştır.

Yine enformasyon etiğinin bir parçası olarak görülen gazetecilik ve medya etiği, haberciliğe özgü sorunların yanı sıra medya üzerindeki politik ve ekonomik baskılar, çıkar çatışmaları vb. konulara odaklanırlar. Biyoenformatik etiği biyoloji ve tıp alanlarında kullanılan bilişim teknolojileri ve bu teknolojiler ile açığa çıkan klonlama, biyolojik kimlik, vb. konulara yönelir. İşletme enformatiği etiği ise iş etiği ve enformasyon etiğinin ortak sorunlarından ortaya çıkmıştır.

Enformasyon etiği kütüphanecilik meslek etiğinin içinde başladığı yolculukta, görüldüğü üzere, giderek çeşitlenip alt dallara ayrılarak karmaşık bir hâle gelmiş ve taksonomik açıdan tanımlanması zorlaşmıştır. Bu karmaşıklık sebebiyle enformasyon felsefesi/etiği çalışan araştırmacılar epistemoloji, ontoloji, bilim felsefesi, teknoloji felsefesi, hermeneutik, diyalektik, metafizik gibi felsefenin farklı dalları ve yöntemlerinin alanlarına girmektedirler.

Teknolojik değişimlerin büyüklüğü, etkilerinin derinliği, yaygınlığı ve enformasyonun aşırı yüklenip âdeta bir bombardımana dönüşmesi kaçınılmaz olarak sosyal, ekonomik, hukukî ve etik sorunları gündeme getirmiştir. Bu bağlamda siberetik ise tamamen bağımsız bir alan olmaktan çok, gelişen teknolojilerin etkisiyle, yapay zekâyâ ilişkin soruları da kendi içine katarak, bir bakıma “bilgisayar etiği”nin yerine geçmiştir. Alan Turing'in 1930'lu yıllardan itibaren yaptığı çalışmalar ve konuya ilişkin yazdığı

makaleler ile yaygın olarak bilgisayar biliminin kurucusu olarak kabul edilir. Yaygın kanaate göre siberetiğin tarihi ise 1940'larda Norbert Wiener'in "sibernetik" (*cybernetics*) adını verdiği çalışmalar ile başlamaktadır. Birçok uzmanın bakış açısıyla Wiener'in 1948'de yayımladığı *Hayvan ve Makine'de Kontrol ve İletişim*¹³ isimli yapıt çığır açan bir nitelikte kabul edilmektedir. Kitabın başarısı ve popülaritesi de Wiener'e ciddi oranda bir tanınırlık kazandırmıştır. Bu çalışmalardan itibaren süreç içerisinde bilişim ve iletişim teknolojilerine dair ciddi bir ilerleme dönemi ortaya çıkar. Bu gelişmelerin felsefedeki karşılığı erken dönemde genelde "yapay zekâ felsefesi" olarak adlandırılmıştır. Ancak alan 1970'lere kadar olgun bir disiplin hâline gelememiştir.

Sibernetik disiplinlerarası bir çalışma alanıdır; insanlar ve makineler arasındaki iletişime ve ortak ilişkilere dayanarak, çeşitli konularda zaman ciddi zorluklar barındıran hesaplama veya uzun zaman alan karar verme süreçlerini kolaylaştırmak ve hızlandırmak için kontrol teorisinde, otomasyon teorisinde ve çeşitli bilgisayar programlarında kullanılmaktadır. Wiener, sibernetik alanının kurucusu olduğu gibi, bu alanın felsefesini yapan öncü kişilerden biridir. Günümüzden geriye doğru bakıldığında, Wiener'in bugün enformasyon etiğinin konusu olan birçok hususta zamanının çok ötesinde etik sorunların farkında olduğu görülmektedir.

Wiener'in *Sibernetik* kitabının yayınlanmasından yaklaşık otuz yıl sonra, Walter Maner, tıp etiği ile ilgili sorunlar üzerine çalışırken, bu sorunların bilgisayarlar ile olan ilişkisini incelerken, sorunların önemli ölçüde derinleştiğini veya değiştiğini düşünür. Bunun üzerine, bu sorunlara yönelik yeni bir uygulamalı etik alanı olması gerektiğine kanaat getirir. Bu alana önce "enformasyon etiği" adını vermesine karşın, sonradan bu yeni alanın adını "bilgisayar etiği" olarak adlandırmaya karar verir. Bu esnada henüz Wiener'in çalışmalarından haberi olmayan Maner, yeni çalışma alanını bilgisayar teknolojileri tarafından derinleştirilen, dönüştürülen veya yaratılan etik sorunları inceleyen bir alan olarak tanımlar. Maner bu bağlamdaki çalışmalarına, üniversite düzeyinde bilgisayar bilimleri programlarında okuyan öğrenciler için tasarlanmış deneysel bir bilgisayar etiği dersi geliştirerek başlar. Bu ilk dersin başarılı olmasının

¹³ Norbert Wiener, *Cybernetics: Or Control and Communication in the Animal and the Machine* (1948).

ardından ders düzenli hâle gelir ve Maner bilgisayar etiği öğretimi üzerine bir “başlangıç seti” oluşturur. Bu set 1980 yılında monograf olarak yayımlanır. Bu çalışma, üniversite hocaları için müfredat malzemeleri ve pedagojik tavsiyelerin yanı sıra, üniversite düzeyinde böyle bir dersi verme gerekçesi, üniversite katalogları için ders açıklamaları, ders kazanımları listesi ve mahremiyet ile gizlilik, bilgisayar suçları, teknolojik bağımlılık ve meslekî kodlar gibi konuları içermektedir. Bu arada Maner atölye çalışmaları yürütmeye ve bilgisayar etiği dersleri vermeye devam eder. Sonuç olarak, Maner’in çabaları neticesinde birçok filozof ve bilgisayar bilimcisi, bilgisayar etiği ile tanışır (Bynum 2018).

Maner, bu yeni çalışma alanını geliştirirken, aynı bölümden bir meslektaşı olan Deborah Johnson, Maner’in öne çıkardığı bu yeni alanla ilgilenmeye başlar. Johnson, Maner’in bilgisayarların tamamen yeni etik problemler ürettiği görüşüne özellikle ilgi duymaktadır, çünkü bunun doğru olduğuna inanmamaktadır. Sonuç olarak Maner ve Johnson, bilgisayarların yol açtığı iddia edilen yeni etik sorunları tartışmaya başlarlar. Bu tartışmalarda Johnson, bilgisayarların gerçekten de eski etik sorunları ilginç ve önemli şekillerde değiştirdiğini -onlara yeni bir bakış attığını- kabul eder. Ancak, bilgisayarların daha önce hiç görülmemiş, etik olarak biricik/benzersiz sorunlar ürettiği görüşünü ise reddeder (Bynum 2018).

Maner ve Johnson arasındaki bu tartışma, bilgisayar etiğinin doğası ve benzersizliği üzerine bir dizi yayın ve yorum yapılmasına yol açar. Maner ve Johnson dışında, Moor, Gotterbarn, Gorniak-Kocikowska, Tavani, Himma, Floridi ve Sanders, Mather ve Bynum gibi filozoflar da tartışmaya dâhil olurlar. (Gotterbarn 1997, Bynum 2018). Bu tartışmaya ileride daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

Alanın öncülerinden biri olarak kabul edilen isimlerden biri de Martha Smith’dır. Martha Smith, meslektaşları geleneksel anlamda kütüphanecilik etiği görüşlerini savunmaya devam ederken, teknoloji ve bilim felsefesi ışığında bir enformasyon etiğini kurmaya çalışmıştır. Erişim, telif hakları, mahremiyet, güvenlik ve toplum gibi alanın çalışma alanlarını geliştirmeye devam etmiştir. Onun çalışmaları alanın ilk kuramsal modellerinden biri olarak kabul edilebilir (Bielby 2014a).

Alandaki en önemli kuramcılardan ikisinin ise yukarıda isimlerini zikrettiğimiz Rafael Capurro ve Luciano Floridi olduğunu söylemek mümkündür. Capurro “angelethics” adını verdiği “mesajları” ve “mesajcı”yı inceleyen çalışma alanını ortaya koyup Heideggerci hermeneutik bir yaklaşım geliştirirken; Floridi ise felsefe tarihinden, mantığa; analitik felsefeden, bilgisayar bilimlerine geniş bir literatürden beslenerek “infosphere”, “enformasyon varlığı”, “enformasyon etiği” gibi kavramlar geliştirdiği kendine özgü bir felsefe ortaya koyar. (Bielby 2014a).

“Enformasyon” kavramı üzerine 1978 yılında doktora tezi yazan Capurro öncelikli olarak enformasyon kavramının temellerini kavramaya çalışır. Düşünür, Antik Yunan’daki *eidos* ve *morphé* kavramlarından başlayarak, oradan Aquinas’ın Ortaçağdaki görüşlerine ve daha sonra da yakın tarihteki düşüncelere uzanarak, modern bir iletişimsel enformasyon kuramı ortaya koyar. Rafael Capurro 1981 yılında enformasyon etiği kavramını Almandada (*Informationethik*) kullanan ilk araştırmacıdır. Bu nedenle, Capurro’nun 1970’lerin sonlarında ve 80’lerin başlarında doktora ve doktora sonrası çalışmaları, Hermeneutiğin enformasyon bilimlerine uygulanmasıyla enformasyon etiği için antropolojik bir temel oluşturmanın yolunu açar. (Bielby 2014a).

Capurro’nun alana birçok katkısı olmakla beraber yaptığı katkılardan belki de en önemlisi hermeneutiği enformasyon bilimlerine uygulayarak geliştirdiği ve *angeletics* adını verdiği bir mesaj ve mesajcı (elçi) kuramı oluşturmasıdır. Capurro’ya göre “mesaj nedir?” sorusu sadece medya çalışmaları üzerine değil, aynı zamanda göstergeler ve onların yorumu üzerine de yeni bir bakış açısı yaratır. Bu bağlamda *angeletics* medya çalışmalarının, göstergebilimin ve hermeneutiğin kavşağında bir araştırma alanıdır. Her yorum, bir mesaj iletimi sürecini gerekli kılar. İletilen mesajın doğası, *angeletics*’in çözümlenmeyi amaçladığı nesnesidir. Ancak, herhangi bir mesaj ileme süreci, gönderenin ve alıcının bazı ortak anlayış temellerine sahip olduğu *hermeneutik* bir durumu gerektirir. Başka bir deyişle, *angeletics*, anlaşmanın veya daha genel olarak iki sistem arasındaki bir seçim sürecinin mümkün olduğuna dair inanca dayalı olarak gönderici/alıcı farkı ile çalışır. Göstergeler, bir işaretin, neyi ifade etmeyi planladığını ve yorumlayıcının seçmesi gereken şeyin dinamik, kendi kendini organize eden bir yapı olarak görüldüğü bütün süreçle ilgilidir (Bielby 2014a).

Oxford Üniversitesi'nde enformasyon felsefesi ve etiği profesörü olan Luciano Floridi, alandaki en önemli çalışmaların bir diğeri sahibidir. Enformasyon felsefesi ve etiği üzerine birçok kitap ve makale kaleme alan düşünür felsefe tarihinden, bilişim teknolojilerine, mantıktan, sosyal bilimlere geniş bir alandan beslenerek bir metodoloji geliştirmeye uğraşır.

Floridi'ye göre, bilgisayar felsefesi, bilgisayar bilimleri felsefesi, dijital felsefe, bilgisayarimsal (*computational*) felsefe, siberfelsefe vb. kullanılan birçok kavram içinde, en yerinde olan enformasyon felsefesi adlandırmasıdır. Floridi'ye göre, enformasyon felsefesi “olgun” bir disiplindir. Floridi bunu üç sav ile serimler: Buna göre, a) kendine özgü sorunları ve araştırma alanları olan otonom bir disiplindir; b) hem eski hem yeni felsefe sorunlarına yönelik yenilikçi yaklaşımları ve özgün metodolojileri vardır; c) enformasyon toplumu başta olmak üzere bu alana dair konu ve kavramlara yönelik sistematik bir bakış açısı sağlama ve yeni kuramlar getirme olanağı vermektedir (Floridi 2002: 123-124).

Floridi'ye göre enformasyon etiği, bilgisayar etiğinin felsefi dayanağıdır. Buna göre, enformasyon etiği bir tür çevre etiği (*environmental*) veya infosfer (*infosphere*) etiğidir. Ona göre veri, bilgi, iletişim vb. unsurlar bir “enformasyon çevresi” oluşturur. Bu noktada Floridi'nin kendine özgü terminolojisi devreye girer. Filozofun enformasyon felsefesi ve etiği üzerine yaklaşımı “infosfer”, “enformasyon varlığı” ve “enformasyon entropisi” gibi kavramlarla şekillenir. Floridi'ye göre her şey bilgi varlığını oluşturur. Tüm bilgi varlıkları sorumludur ve etik hakları haizdir. Floridi, bilişim süreçlerinin tanınması ve düzenlenmesi olarak konunun etik önemini farkındadır. Bilgisayar ve enformasyon etiğinin disiplinler arası doğası sebebiyle felsefecilerin bu meseleyi genel olarak kaçırmışından dolayı yakındır. Bir metafor kullanarak, felsefecilerin büyük çoğunluğu için bilgisayar etiğinin “marangozluk etiğinden” farklı olmadığını belirtir (Bielby 2014a). Floridi'ye göre bilişim teknolojileri sebebiyle gelişen sorunlar teknik, hukukî, etik, sosyal vb. çok yönlüdür ve aslında herkesi ilgilendirmelidir. Bu durum düşünür tarafından “herkesin endişesi ama kimsenin meselesi değil” diyerek ifade edilmiştir (Floridi, 1999: 37).

Tüm be gelişmeler sebebiyle teknoloji, felsefenin kendisini de etkilemiştir. Bynum ve Moor *The Digital Phoenix: How Computers Are Changing Philosophy* isimli kitaplarında bilgisayar teknolojilerinin felsefe üzerinde belli başlı değişimlere sebep olacağını belirtir (Floridi 2002: 129). Dolayısıyla teknolojinin günümüzde geldiği aşamada örneğin yapay zekâ ile beraber felsefenin/felsefe disiplinlerinin -başta dil felsefesi, epistemoloji, ontoloji, bilim felsefesi, teknoloji felsefesi, mantık, zihin felsefesi vb. olmak üzere- ciddi ölçüde değişmesi söz konusu olabilir.

Enformasyon felsefesi Floridi'ye göre, uzun süre transdisipliner yapısı dolayısıyla felsefecilerin gözünden kaçan bir çalışma alanı olmuştur (Floridi 2002: 126). Enformasyon felsefesinin alan itibariyle esas gelişimi 1980'lerin sonuna doğru gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmelere karşın, "enformasyon" kavramı üzerine hâlihazırda bir mutabakat olduğunu söylemek de mümkün değildir.

Günümüzde bilişim ve iletişim teknolojilerinin gelişimi sebebiyle enformasyon etiğinde de buna koşut biçimde gelişmeler ve değişimler yaşanmaktadır. Bir yanda gözetim sorunu derinleşirken, bir yanda siber savaş ihtimali ortaya çıkmış, başka bir koldan ise medikal ve biyoteknolojilerdeki gelişmeler yeni etik ikilemler gündeme getirmiştir. Dolayısıyla enformasyon etiği bugün çok çeşitli alanlara yayılmaya devam eden bir disiplin durumundadır. Belki de enformasyon felsefesine/etiğine epistemolojik açıdan tasnif edileceği bir "yer" bulmak kolay olmayabilir. Bu sebeple taksonomi çalışmalarının ya da buradaki hususları sorunsallaştırmanın yersiz olduğu kanısına da varılabilir. Ancak, yine de bu tanımlama ve sınıflandırma arayışının yoğunlaştığı belirtilebileceği gibi, ilerleyen süreç içerisinde bu arayış daha da yoğunlaşabilir. Mevcut durumun ise felsefi ve etik düşünüşümüzü yeniden yapılandırmaya zorladığı öne sürülebilir.

İnsan hayatının her geçen gün daha fazla olacak biçimde çevrimiçi dünya ile sarmalandığı bir çağda "dijital haklar" hâliyle büyük önem kazanmaktadır. Dijital hakların, esasında "İnternet çağı"nın insan hakları olduğu önermesinde bulunulabilir.¹⁴ Dolayısıyla örneğin, çevrimiçi mahremiyet ve ifade özgürlüğü gibi haklar, Birleşmiş

¹⁴ İnsan hakları ve onun felsefi temelleri üzerine daha fazla bilgi için bkz. (Kuçuradi 2009)

Milletler *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nde belirtilen eşit ve devredilemez hakların gerçek anlamda bir parçası durumundadır. Bu açıdan İnternet ile ilgili bu gibi hakların ihlâli, birer insan hakkı ihlâli olarak görülebilir.

Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu (UN Internet Governance Forum) çatısı altında hayata geçen İnternet Hak ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (İHİDK), (The Internet Rights and Principles Dynamic Coalition) hem bireyler hem de kurum ve kuruluşlarla uluslararası düzeyde çalışmalar yürüten, İnternet ve onun yönetimine dair ülkeler nezdinde faaliyetlerde bulunarak, kural koyma süreçlerinde çalışanları destekleyen ve açık bir iletişim ağı olan bir birliktir. İHİDK siyaset, iş dünyası ve sivil toplum kuruluşlarından birçok paydaşı bulunan ve sorunlara işbirliği ile çözümler arayan bir forum niteliğindedir.

İHİDK, hak temelli bir İnternet yönetimi ve ortamı sağlayabilmek adına bölgesel ve küresel düzeyde yapılan çalıştay, toplantı vb. etkinliklerde faal biçimde görevler üstlenmektedir. İHİDK bünyesinde farklı alanlarda çalışan kuruluşlar/örgütler ve farklı mesleklerden insanlar bulunmaktadır. Küresel düzeydeki örgütler, uluslararası sivil toplum kuruluşları, araştırmacılar, teknoloji toplulukları, devlet temsilcileri ve kamu kuruluşları koalisyonunun katılımcıları arasında yer almaktadır. İHİDK'nin ana işlevi insan haklarını çevrim içi dünyaya taşımak olmuştur. İnternet'e yönelik haklar da insan haklarını temel alarak geliştirilmiştir. Bu konudaki farkındalığı arttırmak da önceliklerden biri olmuştur. 2011 yılında Şart'a ilişkin on temel değer ve ilke On Etkili İlke (Ten Punchy Principles) adı altında toplanmıştır. Bu da Birleşmiş Milletler *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi* ve insan hakları açısından diğer önemli belge ve mevzuatlar esas alınarak gerçekleştirilmiştir.

İnsan hakları öncelikle kişi ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenlediğinden ve insan haklarının hayat bulması için devlete ihtiyaç olduğundan, insan haklarını korumanın ve geliştirmenin öncelikle devletlerin sorumluluğunda bulunduğu tüm dünyadaki yaygın kabullerdendir. İHİDK Şartı da insan haklarının gerçekleşmesi için öngörülen koşulların yaratılmasının sorumluluğu büyük ölçüde devletlere bırakılmıştır. Fakat ayrıca şirketlerin ve sivil kuruluşların yükümlülükleri olduğuna da kanaat getirilmiştir.

İHİDK Şartı'nın ana hedefleri insan haklarının İnternet'te de yeşermesini ve gelişmesini hazırlamaya çalışmaktır. İnternet'in farklı paydaşları arasındaki diyalogu güçlendirmek, yerel/ulusal/küresel boyutlarda insan haklarını baz alan İnternet regülasyonlarının oluşması için dijital haklara yönelik tutarlı ve sağlam bir haklar bildirgesi oluşturmak, devletler/sivil toplum örgütleri vb. için birtakım karar ve uyarı aygıtları geliştirmek Şart'ın temel amaçları niteliğindedir. Bu amaçlar doğrultusunda dünyanın çeşitli ülkelerinde zirveler düzenlenmiştir. Bu zirvelerde insan haklarının çevrim içi dünyada da geçerli olmasını sağlamaya yönelik çalışmalar gerçekleştirilmiş ve metinler hazırlanmıştır. İnternet'te insan haklarının korumak ve geliştirmek adına çerçeve niteliği taşıyan böyle bir düzenleyici metnin olmasının gerekli ve faydalı olduğunu söylemek mümkündür. İHİDK Şartı şu anda farklı ülkelerde İnternet'in yönetimine dair ilkeler geliştirilmesinde rehber olma niteliği taşıyan bir metin konumundadır. İHİDK Şartı, İnternet'in temelde insan haklarına yönelik hem bilinci arttırmak hem de bu hakları geliştirmek adına birtakım önemli imkânlar sunduğuna ilişkin bir anlayışın eseridir denebilir. Bu bakımdan İnternet'in bütün paydaşlarının bu mecradaki insan haklarına ve etik kodlara yönelik özenli ve ölçülü bir tutum takınması ciddi bir önem taşımaktadır.

Bu bağlamda, insan hakları ve etik temelli bir İnternet oluşturulabilmesi için belirlenen ve “On Hak ve İlke” adını alan prensipler, İHİDK Şartı'nda “evrensellik ve eşitlik”, “haklar ve sosyal adalet”, “erişebilirlik”, “ifade ve örgütlenme”, “özel hayatın gizliliği ve veri koruması”, “yaşam, hürriyet ve güvenlik”, “çeşitlilik”, “ağ eşitsizliği ve tarafsızlığı”, “standartlar ve düzenleme” ve “yönetim” gibi başlıklarda ele alınmış ve ayrıntılı biçimde açıklanmıştır.

Bu bağlamda bu tezin ana konusu olan, bir etik sorun olarak dijital gözetim olgusu üzerine İHDK Şartı'nda belirlenen hak, dijital verinin korunması hakkıdır. Bir insan hakkı olarak özel hayatın gizliliği hakkına dayanan bu dijital hak ile kişinin, verilerinin toplanmasına, kullanılmasına, paylaşılmasına, tutulmasına ilişkin birtakım yasal güvencelere sahip olması öngörülmüştür. Lâkin bu hukukî güvencelerin hayata geçirilmesi için her ulus-devletin bu hakları içerecek kendi yasa ve mevzuatlarını düzenlemesine ihtiyaç vardır.

İHİDK Şartı'na göre, kişilerin kendilerine dair toplanan dijital verilere erişmeye, bu verinin kurtarılmasına veya silinmesine yönelik karar alma hakkı bulunmalıdır. Tutulan verilerin şeffaf biçimde ve belirli gizlilik politikalarına uygun biçimde tutulması gerekir. Bu noktada veriyi toplayan kurum/kuruluş/şirket vb. yükümlülükleri bulunmalıdır. Kişiye dair hangi bilgilerin toplanacağı, nerelerde, nasıl kullanılacağı, bu noktadaki hakları açık biçimde bildirilmelidir. Toplanmak istenen veriler, olabilecek en kısa ve en az biçimde toplanmalı, verilerin üçüncü partilerin eline geçmesi, kötüye kullanılması, çalınması vb. durumlarda, verilerin sahipleri bilgilendirilmeli, verilerin tekrar toplanabilmesi için izin alınması zorunlu olmalıdır. Bu verilerin çeşitli sebep ya da biçimlerle suiistimal edilmesine, bozulmasına, değiştirilmesine, paylaşılmasına yönelik gerekli güvenlik tedbirleri hayata geçirilmelidir. Verilerin korunmasına yönelik süreçleri yakından takip edecek, siyaset üstü, kâr amacı taşımayan, kurumlar teşekkül etmelidir. Ayrıca İnternet yolu ile insan haklarına yönelik eğitimler ile bu alana yönelik farkındalık geliştirilmelidir. İnternet en geniş anlamıyla insan haklarına uygun ve insan haklarının daha da güçlendirip geliştirilebilecek şekilde yönetilmelidir (İnternet Hak ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu [İHİDK] 2014). Bütün eksik ve kusurlarına karşın dijital hakların belirlenmesinde mihenk taşı niteliğindedir.

Dijital hakların belirlenmesine yönelik yapılan çalışmalar neticesinde enformasyon etiğinin de, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) tarafından da benimsenen ve hızla yayılan/küreselleşen bir çalışma alanı olduğu da söylenebilir. UNESCO tarafından belirlenen enformasyon etiği ilkeleri de temellerini *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nden alırlar. UNESCO, 1997 yılından beri gerçekleştirdiği çalışmalar, düzenlediği konferanslarda artan küreselleşme ve gelişen bilişim ve iletişim teknolojileri dolayısıyla, bu teknolojiler ile bağlantılı sektörlerde sağlam bir enformasyon etiğinin gelişmesi için inisiyatif almıştır. Bu bağlamda geliştirilen Information for All Programme (IFAP) tüm toplumların bilgi çağında ortaya çıkan gelişmelerden adil biçimde faydalanabilmesi, sürdürülebilir bilgi toplumları yaratılabilmesi için 2001 yılında kurulan hükümetler arası bir programdır. UNESCO özellikle kültürlerarası enformasyon etiğini “sayısal uçurum” (digital divide/gap) adı verilen ve dijital dünyaya erişim imkânları ve dijital okuryazarlığı yüksek toplumlar ile düşük toplumlar arasındaki farkı kapatabilmek adına enformasyon etiğine büyük önem

vermektedir. UNESCO'ya göre enformasyon etiği açısından dünyanın bugün karşı karşıya olduğu en büyük zorluklardan biri, belki de birincisi sayısal uçurumdur. Bu bakımdan tüm insanlara İnternet'e eşit erişim imkânı sunmak ve insanların bu yeni fırsatlardan tam olarak faydalanmasını sağlamak enformasyon etiği açısından başlıca ödevlerdir denilebilir.¹⁵ Kültürlerarası enformasyon etiğini (Intercultural Information Ethics, kısaca IIE) gerçekleştirme yönündeki hedefler şu an için yetersiz durumdadır ve atılması gereken pek çok adım bulunmaktadır.

Capurro'ya göre farklı toplumlarda, çağlarda ve felsefi geleneklerde insan ahlâkının ve ahlakî düşüncenin sınırlarını ve zenginliğini eleştirel bir şekilde tartışmak ve bilişim teknolojilerinin günümüzün toplumsal yaşamı üzerindeki etkisini görmek için, enformasyon etiği üzerine kültürlerarası bir tartışmaya ihtiyaç bulunmaktadır. Ona göre bu çaba bir yandan hem enformasyon etiği hem de sayısal uçurumun azaltılmasına dair farklı stratejiler geliştirilmesine yönelik teorik ve pratik yeni yollar açacak; diğer yandan da toplumun, doğanın, teknolojinin iç içe geçtiği bir süreçte daha esnek bir bakış açısıyla yeni normlar arama fırsatı yakalanacaktır (Capurro 2008).

Ess ise, Platon ve Aristoteles'ten başlayarak, Batı felsefesi geleneğinin kökenlerine bakarak, kültürlerarası enformasyon etiğinin sorumluluk alanını genişletmeye uğraşır. Aristoteles'in *phronēsis*'i (pratik akıl) kültürlerarası enformasyon etiğine yönelik bir metodolojiden çok daha fazlasını sunar. Doğu'ya özgü, özellikle de Konfüçyüs'le paralellikler kurarak kendi görüşlerini buradan temellendirir. Konfüçyüsçü bakış açısına göre dikkatli ve vicdanî bir müzakereden sonra, iki kişiden iki farklı yargı veya eylem süreci ortaya çıkarsa her iki yargıya da saygı duyulması gerekir. Bu bakış açısı eleştirel olmayan bir hoşgörüyü değil, farklılıkları ortadan kaldırmak isterken, ortak yaşamı ve barışı engelleyebilecek birtakım hamleleri boşa çıkartıp beraberce ve sürdürülebilir bir yaşam ortamı kurmayı hedefler. Bu bakış açısı, indirgenemez birtakım farklılıkların olduğu olgusuna dayanır (Bielby 2014a).

Enformasyon felsefesi ve etiği görüldüğü üzere, daha çok Batı felsefesinin temelleri üzerine kurulmuş ve başta mahremiyet ve mülkiyet hakları vb. olmak üzere kendine

¹⁵Daha detaylı bilgi için bkznz: <https://en.unesco.org/themes/information-ethics>.

serbest piyasa ekonomisi ile temsilî demokratik düzen içinde yer bulan kavramları ön plana almıştır. Kültürlerarası enformasyon etiği ise çalışma alanının temel yapısını bunlar dışında da değerlendirme eğilimindedir. Böylece enformasyon etiği çok daha kuşatıcı ve dünya kültürlerini kucaklayan bir perspektif edinebilir. Yapılan özet dahi esasen alanın genişliğini göz önüne sermektedir. Alanın sürekli gelişmeye, evrimleşmeye açık yönü ve mutlak bir taksonominin imkânsızlığı (en azından büyük zorluğu) göz önünde bulundurulduğu takdirde, enformasyon etiğinin, enformasyon kavramı ve enformasyon teknolojileri ile uğraşan tüm çalışma alanlarına yönelik bir tür metaetik olduğu önermesinde bulunulabilir.

Yine de enformasyon etiğini çeşitli niteliklerine göre tasnif ederek alt dallarına ayırmak mümkün olabilir: Bunlardan ilki, uygulamalı etik olarak enformasyon etiğidir. Enformasyon etiği, uygulamalı etik olarak farklı çalışma alanlarında çeşitli sorunlarla ilgilenir. Uluslararası Enformasyon Etiği Merkezi'nin (International Center for Information Ethics) sınıflandırmasına göre başlıca çalışma alanları şunlardır:

- Dijital Etik: Bilgisayar Etiği, Yapay Zekâ Etiği, Siberetik vb.
- Biyoenformasyon Etiği: Biyoloji ve tıp bilimlerinde, Biyometrik vb.
- Medya Etiği: Kitle iletişim araçlarında, sorumlu gazetecilik vb.
- Kütüphane Etiği: Kütüphane ve enformasyon bilimi alanlarında, enformasyona erişim, entelektüel özgürlük vb.
- İşletme Enformatiği Etiği: İşletmecilik alanında.
- Kültürlerarası Enformasyon Etiği (Intercultural Information Ethics): Küresel dijital vatandaşlık, İnternet yönetimi/denetimi vb. (International Center for Information Ethics [ICIE] 2018).

Bu tanımların ve çalışma alanlarının zamanla hem alandaki çalışmalarla hem de teknolojik gelişmelerle değiştiğini/evrildiğini, zaman içinde farklılıkları olsa bile, birbirine epeyce yakın yeni kavramların türetildiğini göz önünde bulundurmak gerekir.

Bu bağlamda enformasyon etiği, bilgisayar teknolojilerindeki etik sorunları irdelerken “bilgisayar etiği”, İnternet'teki etik sorunları incelerken siberetik biçiminde adlandırılır. Son dönemde ise dijital etik, bu iki sorun kümesini de içerecek biçimde daha kapsayıcı

bir isimlendirme olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak yine de, ileride de değineceğimiz üzere, alanın taksonomik sınırlarını belirlemek kolay değildir.

Bu alt dallardan bir diğeri, betimleyici kuram olarak enformasyon etiğidir. Enformasyon etiği betimleyici/tanımlayıcı bir teori olarak, farklı kültürler ve çağlardaki bilgi alışkanlıklarını ve geleneklerini etkileyen güç yapılarını araştırır. Özgürleştirici bir teori olarak, bilgi alanında ahlakî tutum ve geleneklerin eleştirilerini bireysel ve kolektif düzeyde geliştirir. Bir yandan normatif yönler de içerir enformasyon etiği, öte yandan enformasyon alanındaki moral değerlerin gelişimi, ortaya çıkan yeni iktidar yapılarının çözümlenmesi, bilgi teorileri ve uygulamalarındaki etik sorunların göz önüne serilmesi gibi işlevlere de sahiptir.

Bu tasnife göre son alt dal ise bir meslek etiği olarak enformasyon etiğidir. Daha önce de belirtildiği gibi, enformasyon etiği aynı zamanda enformasyon alanında çalışan profesyonellere yönelik bir meslek etiğidir. Alanın hedeflerinin; enformasyon alanında ortaya çıkan etik sorunları anlama ve ifade etme, enformasyon alanındaki gelişmelerin sonuçları ve nitelikleri ile ilgili farkındalık yaratma ve sorumluluk duygusunu harekete geçirme, farklı kültür ve değer ölçütlerinin tanınmasına olanak veren kültürlerarası diyalogun niteliklerini geliştirme, etik kuram ve kavramlar hakkında ve bunların önemi hakkında temel bilgiler vermek olduğu söylenebilir.

2.2. SİBERETİK

Siberetik, siberuzayda gerçekleşen etik sorunları ele alan bir pratik etik sahasıdır. Bir yandan yazılımcıların geliştirdikleri yazılım, program, uygulama vb. işlere yönelik olarak etik kodlara oluşturmaya çalışan bir meslek etiğidir; diğer yandan kullanıcıların sanal ortamdaki eylemlerini değerlendiren bir çalışma alanıdır.

Siber kavramı, daha önce de belirttiğimiz gibi, ilk kez 1940'larda Norbert Wiener tarafından kullanılan "sibernetik" kavramından türemiştir. Sibernetik kelimesi Yunanca *κυβερνήτης* (*kybernētēs/kubernētēs*) sözcüğünden gelmektedir. Dümenci, bir geminin, dümenini idare eden kişiyi, yani günümüzdeki ifadeyle geminin kaptanını işaret eder.

Yine günümüzde pilot anlamına da gelmektedir. Kelimenin Yunanca aslında bu dümencilerin kendi rotasını kendi belirleyen, kendi özbenliğine yaslanarak kararlarını veren kişiler olduğu mânâsı vardır (Leary 1988: 254). Aynı kökten gelen *κυβερνητική* (*kybernētikē*), “yönetişim” (governance) anlamına gelirken, yine aynı kökten gelen *κυβερνάω* (*kybernáō*), *κυβέρνησις* (*kybérnēsis*) sözcükleri de genel olarak “idare etmek”, “yönetmek” anlamı taşımaktadır.¹⁶ Kubernetes -İngilizce yazımıyla- sözcüğü Latince de ise gubernetes hâlini alır. Fiil hâli olan “gubernare” ise eylemleri ve davranışları kontrol etmek, egemen bir otoriteyi uygulamak, yönetmek anlamlarını almıştır. Her ne kadar bu anlamlar ortak kökenden gelen diğer kelimelerle benzerliğe sahip olsa da kubernetes’in taşıdığı orijinal anlamdan uzaklaştığı söylenebilir (Leary 1988: 256).

“Cyber” sözcüğü İngilizcede “elektronik, mekanik ve biyolojik sistemlerdeki kontrol işlemlerinin, özellikle de bu tür sistemlerdeki enformasyon akışının kuramsal açıdan etüt edilmesi olarak” yeniden tanımlanmıştır. *Cyber* sözcüğünün türevlerinden biri olan “*cybernetate*” sözcüğü ise “bilgisayar tarafından otomatik olarak kontrol etmek veya edilmek” anlamına gelmektedir. Kavramın çok daha radikal ve tehlikeli bir yorumunda ise sibernetik insan kontrol mekanizmalarının yerinin mekanik ya da elektronik sistemler tarafından ikame edilmesi olarak tanımlanmıştır (Leary 1988: 257). Alanın kurucusu Wiener ise daha önce de değinildiği üzere, sibernetiği, kelimenin kökenine atıf yapacak biçimde ve “hayvan ve makinede kontrol ve iletişim bilimi” olarak tanımlamıştır. Leary ise bu durumu kavramın özündeki anlamın Wiener ve diğer mühendisler tarafından bozulması olarak niteler (Leary 1988: 257).

Maner ise yine değindiğimiz gibi, Wiener’in çalışmalarından habersiz olarak başladığı araştırmaları neticesinde, “bilgisayar etiği” dediği bir alan geliştirmiştir. Tüm bunların ışığında, sibernetik, siber teknolojilerin etik, yasal ve sosyal meselelerin üzerimizdeki etkilerinin incelendiği bir alandır. Ayrıca, bu teknolojilerin geliştirilmesi ve kullanılmasıyla ortaya çıkan sorunlara cevap olarak çerçevelenen sosyal politikaları ve yasaları da değerlendirir.

¹⁶ Daha detaylı bilgi için bkz: <https://stephanus.tlg.uci.edu/lj/>.

Siber teknolojiler ise tek tek bilgisayarlardan ağ bağlantılı bilgisayarlara, mobil cihazlara uzanan bilişim ve iletişim teknolojilerine yönelik aygıtlar için kullanılan genel bir isimdir. Bu bağlamda siberetiğin, kendisinden daha önce kullanılan bir kavram olan “bilgisayar etiğinden” ve sadece bilgisayar ağlarını etkileyen etik meselelerle sınırlı olan İnternet etiğinden daha kapsayıcı -ve belki de daha yerinde- bir kavram olduğunu öne sürebilir.

Enformasyon felsefesi ve etiği görece yeni ve sürekli gelişen alanlar olması sebebiyle hem bu alanları hem de bu alanla bağlantılı alt alanları taksonomik açıdan ele almanın, tanımlamanın zor olduğunu bir kez daha vurgulayabiliriz. Bu bağlamda Don Gotterbarn, “gereksiz” taksonomik sorunları aşmak için her iki alanın ortak sorun kümelerini C-Ethics (C-Etik; computer ve cyber) olarak adlandıracağını belirtir. Bilişim ve iletişim teknolojilerinin bilgisayar ve bilgisayara özgü teknolojileri ile ilgilenen C-Etik özellikle yeni teknolojilerin toplum ve bireysel kullanıcılar için ortaya çıkardığı yeni sorunlar ile ilgilenir. Bilişim ve iletişim teknolojilerinin bu sorunları aşan diğer yönleriyle ilgilenmez. ICIE (International Center of Information Ethics) ise siberetiği “dar anlamda enformasyon etiği” diye betimlerken, C-Etik mahremiyet, güvenlik ve birtakım hakları bilgisayar teknolojileri ile sınırlı tuttuğundan böyle bir tanım da makul görünmektedir. C-Etikte yer alan konu başlıkları genelde dijital gözetim (işyeri gözetimi de dâhil olmak üzere) veri madenciliği, siber suçlar, P2P (peer to peer) dosya paylaşımı ve hatta yüz tanıma sistemleri gibi teknolojiler bulunmaktadır (Bielby 2014b: 15-16). İster siberetik ister C-Etik olarak kavramlaştırılsın, çalışma alanının günümüzde asıl olarak İnternet ve bununla ilgili siber teknolojiler çerçevesinde geliştiği söylenebilir. Bu bağlamda “siber” kavramı ayrıca bir ön ek olarak kullanıldığında İnternet kültürünü/çağını ve bu bağlamdaki başka kavramları imler.¹⁷

Tarihsel gelişim süreci içinde siberetik ile ilgili en önemli tartışmalardan birinin yukarıda da değinildiği üzere, birçok felsefecinin de katıldığı siberetiğin (bilgisayar etiğinin) doğası ve benzersizliği/biricikliği üzerine başlayan tartışma olduğunu söylemek mümkündür. Buradan itibaren bu konu daha kapsamlı biçimde ele alınacaktır.

¹⁷ <https://en.oxforddictionaries.com/definition/cyber>

2.2.1 Benzersizlik/Biriciklik Sorunu

New Hampshire’da yaşayan 20 yaşındaki Amy Lynn Boyer, 1999 yılında arabasının dışında vurularak öldürülür. Maktulü, lise yıllarında görüp beğenen katil Liam Youens, yıllar sonra Boyer’in sosyal güvenlik numarasını, plakasını ve iş yerini İnternet üzerinden araştırma ve istihbarat faaliyetleri yürüten Docusearch isimli firmadan 109 dolar karşılığında satın alır ve bu bilgiler ile Boyer’i pusuya düşürür. “Boyer Vakası”¹⁸ olarak bilinen bu cinayet yine “Boyer Yasası” olarak da anılan Kadına Yönelik Şiddet Yasasının siber takibi (*cyberstalking*) de içerecek şekilde genişletilmesi ile neticelenir (Cohen-Almagor 2015: 3-4).

Boyer davasını göz önünde bulundurulduğunda, etik açıdan benzersiz/biricik bir durum söz konusu mudur? Boyer, siber teknolojiler vasıtasıyla takip edilmiştir. Bu teknolojiler mevcut değilken, böylesi bir takibin gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Ancak bu durumun “yeni” etik sorunlar meydana getirdiği söylenebilir mi? Bu konu hakkında iki temel görüş olduğu ifade edebilir: Birinci bakış açısı ortada yeni bir etik sorun olmadığını, cinayet olgusunun zaten mevcut olduğunu dile getirir. İkinci bakış açısı ise “benzersizlik/biriciklik” (uniqueness) düşüncesini ortaya koyar. Bu bakış açısına göre siber teknolojiler, kendilerinden önce var olmayan, yeni ve özgün etik sorunlara sebep olmuşlardır.

Tartışmayı iki düşünürün görüşleri ile daha açık kılmaya çalışalım: Bilgisayar etiğinin biricikliği üzerine yazılmış ilk makalelerden biri James Moor’a aittir (Moor 1985). Moor makalesinde bilgisayar teknolojisinin gerçek anlamda “devrimci” bir teknoloji olduğunu, toplumu ve birçok toplumsal kurumu ilerleyen süreç içerisinde etkileyeceğini belirterek uzak görüşlü bir yaklaşım ortaya koymuştur. Moor, bilgisayar teknolojisinin insan eylemleri için yeni olasılıklar yarattığını ileri sürer. Çünkü onun bilgisayar teknolojisinde bulunduğunu belirttiği “mantıksal işlenebilirlik” (*logical malleability*) özelliğine göre bu teknolojiler teorik olarak sürekli geliştirilebilir. Dolayısıyla bilgisayar teknolojisinin sahip olduğu bu nitelik, mütemediyen hukukî ve siyasî boşlukların

¹⁸Daha detaylı bilgi için bakınız: <https://epic.org/privacy/boyer/>

oluşmasına sebep olabilir. Bu özellik, bilgisayar teknolojisinin doğasında bulunan ve onu Moor'a göre biricik kılan özelliktir bir bakıma.

Don Gotterbarn ise “bilgisayar etiği” meselelerinin esas olarak meslek etiği/profesyonel etik meseleleri olduğunu ileri sürer ve bilgisayar etiği konularının “teknoloji” ile ilintili olmadığını belirtir. Toplumu ve etik meseleleri etkileyen birçok araç gereç geliştirildiğini bunların her birinin kendine ait bir etiği olmadığını belirtirken örnek olarak da bir “baskı makinesi” etiği olmamasını gösterir (Gotterbarn 1991). Fakat günümüzde hızla gelişmekte olan yapay zekâlı otonom araç teknolojisiyle bu önermenin büyük ölçüde geçersiz kalacağını söylenebilir.

Gotterbarn'ın bilgisayar etiği kavrayışının bu yönüyle dar ve sığ bir perspektife sıkıştığını söylemek mümkündür. Özellikle günümüz koşullarında siberetiğe ilişkin sorunların, salt bilişim profesyonellerini etkileyeceğini söylemek hakikatten hayli kopuk olacaktır. İnternet'in yaygın kullanımı öncesinde, Gotterbarn'ın, siberetiğin sorunlarını profesyonel etik ile sınırlayan modeli muhtemelen yeterli olurdu. Günümüzdeki etik sorunlar açısından ise geliştirdiği yaklaşımın geçersiz durumda olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Bu açıdan siberetik, meslek etiğinin ötesine geçen bir felsefi çözümleme ve araştırma alanıdır denebilir.

Moor'a göre bilgisayar etiği, bilgisayar teknolojisinin doğası ve toplumsal etkilerinin çözümlemesi ve bu teknolojilerin etik kullanımı için gerekli olan politikaların uygun biçimde formüle edilmesi ve gerekçelendirilmesi işi ile uğraşır. Moor, sanayi devriminde gelişen teknolojilerinin toplumsal yaşamı etik açıdan bilgisayar teknolojilerinin etkilediği biçim ve yöntemlerle etkilemediğini belirtir. Ona göre bu teknolojiler çeşitli alanlarda devrimsel özellikler sergilese dahi siber teknolojilerin yasal ve moral sistemlerimiz üzerinde yarattığı etkiye benzer bir etki oluşturmamışlardır (Moor 1985).

Tartışmaya nesnel bir bakış açısıyla yaklaştığımızda her iki görüşün de haklı ve haksız olduğu noktaların olduğunu ifade edebilir: “Gelenekselciler”in, bilişim teknolojilerinin etkilerinin, etik sorunların boyutlarını büyüttüğünü ve etkilerini derinleştirdiğini

yadsıdıklarımı söylemek mümkündür. Gelenekselciler, örneğin siberuzayda gerçekleşen gözetim ve takibin ölçeğini -birden fazla kişinin aynı anda takibi- ve kapsamını -hayatın birçok alanında ve dünya genelinde- yeteri kadar göz önünde bulundurmamaktadır. Hâlbuki siber iz sürücüler (cyberstalkers), birden fazla kurbanı (ölçek), aynı anda ve dünya çapında (İnternet'in kapsamı veya erişimi nedeniyle) izleyebilir; üstelik bu gözetimi klasik istihbarat faaliyetlerinin zorlukları ile karşılaşmadan evlerinden/ofislerinden dahi gerçekleştirebilir. Dolayısıyla gelenekselcilerin, bilgisayar teknolojisinin etkisi nedeniyle uygulanan ölçek ve kapsam konularının rolünü gerektiği kadar önemsemedikleri sonucuna ulaşılabilir.

Benzersizlik/biriciklik yanlıları ise bilgisayar teknolojileri ile ortaya çıkan etik sorunların bütünüyle yeni ve benzersiz olduğunu öne sürmektedir. Elbette, bilişim teknolojileri bazı benzersiz yönlere sahiptir. Bu yeni/benzersiz özelliklerin bir bölümü, daha önce görülmemiş birtakım etik sorunlara yol açıyor olabilir (ya da ileride açabilir). Ancak, her yeni özelliğin kendiliğinden yeni (benzersiz/biricik) bir etik soruna yol açtığı savının da abartılı olduğunu veya teknolojilerin benzersiz yönleri ile etik sorunların benzersizliğini karıştırma eğilimi taşımakta olduğunu belirtebilir. Siber teknolojilerin bazı benzersiz teknik özellikleri olması ve bu teknolojilerin birtakım etik sorunlara sebebiyet vermesi, ortaya çıkan etik sorunların zorunlu olarak benzersiz olmasına yol açtığı gibi bir savı destekler nitelikte değildir; fakat tam tersi de geçerlidir. Gelenekselciler, bilişim teknolojileri tarafından hiçbir biçimde yeni etik meseleler üretilmediğini söylemektedir ki, bunun geçersiz bir bakış açısı olduğu belirtilebilir. Şüphesiz birçok açıdan, hâlihazırda olan etik sorunlar siberuzaya taşınmış olsa dahi, mecranın/araçların/teknolojilerin daha önce mevcut olmayan birtakım özelliklerden dolayı yeni etik sorunlar da vuku bulmaktadır.

Benzersizlik/biriciklik yanlıları ise esas olarak, bu teknolojilerin etik sorunların geleneksel biçimlerine göre çok daha çetrefil, çözülmesi çok daha zor, bununla beraber çok daha yaygın/kapsamlı hâle geldiği tezinde haklı görünmektedirler. Biriciklik yanlılarının, bilişim teknolojilerinin geleneksel etik sorunlarının analizini karmaşık hâle getirdiğini belirtmeleri açısından haklı olduklarını söylenebilir. Bu sebeple benzersiz/biricik teknolojik özellikler ile benzersiz/biricik etik sorunlar hususunda

ayırma gidilmelidir. Daha kapsayıcı bir etik anlayış geliştirilmesi adına, her iki tezin bir “sentez”inin oluşturulması gerektiği önermesinde bulunulabilir.¹⁹

2.3. İNTERNET, ETİK SORUNLAR VE İNSAN HAKLARI

İnternet ve onun etrafında örüntülenen tüm diğer dijital mecraların sosyalleşmeden, ticarete; araştırmadan, eğlenceye çok farklı gerekçelerle kullanılıyor olması, bu mecraların etki alanlarının yayılmasının ve derinleşmesinin başat sebebidir. Bu durumun dijital mecralarda yaşanan etik sorunların ve hak ihlallerindeki gözlemlenebilir artışın temel nedeni olduğu vargısına da ulaşabilir. Bununla beraber, İnternet sadece kendi dolayımında gerçekleşen etik sorunlar ve hak ihlalleri bağlamında gündeme gelmemektedir; çok güçlü bir araç olarak İnternet’in, yeni bir kamusal alan olduğu, demokrasiyi ve genel mânâda insan haklarını güçlendirme potansiyeli taşıdığı savı da tartışılan konular arasındadır.

Böylece, İnternet ve etik/insan hakları meselesinde üç farklı veçhe ya da üç farklı sorunsal ile karşılaşılıyor gibi görünmektedir. Bunlar şu biçimde sıralanabilir:

- 1- İnternet’te ya da İnternet vasıtasıyla gerçekleşen etik sorunlar/insan hakları ihlalleri nelerdir? (Bu açıdan her insan hakkı sorunun bir etik sorun olduğunu ama her etik sorunun bir insan hakkı ihlali olmadığını belirtebilir).
- 2- İnternet, insan haklarının korunmasında ve geliştirilip güçlenmesinde bir araç olabilir mi?
- 3- İnternet’e erişim temel bir insan hakkı mıdır? (Eğer öyleyse bu hak nasıl temellendirilebilir?)

¹⁹Bilgisayar, enformasyon ve siberetik çalışmaları hakkında daha detaylı bilgi için bkz. (Bynum 1999, 2000, 2005), (Capurro 2007), (Ess 2001, 2008), (Floridi 2004, 2005, 2006, 2008, 2010a, 2010b, 2011a, 2011b), (Himma 2003, 2004, 2007a, 2007b, 2007c), (Lessig 1999), (Maner 1996), (Moor 1996, 1997, 2001, 2005, 2008), (Spinello 2011), (Tavani 1996, 2001, 2002), (Van den Hoven, Weckert 2008), (Zimmer 2010).

İkinci sorunsalın artık daha az tartışıldığını, üçüncünün ise BM'nin alt kuruluşlarından olan Internet Governance Forum (IGF) ve bu foruma bağlı olarak çalışan İnternet Hak ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu tarafından yürütülen çalışmalar neticesinde resmî bir çerçeve kazandığını söylenebilir.

İletişim bilimciler tarafından “yeni medya” çatı kavramıyla tanımlanan İnternet ve buna bağlı olarak gelişen mecralar ile araçlar sadece “yeni” olmaları hasebiyle dahi geleneksel medyadan farklı kimi sorunları haizdir.²⁰ Buna göre, yeni medya olarak tanımlanan bu mecraların hem sayıca hem kullanıcı bazında hızlı bir artış göstermesi, farklı türde mecraların ortaya çıkması ve gelişmesi ve buna bağlı olarak bir endüstri olarak medyanın da değişmesi kimi etik sorunların da ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu etik sorunlar geleneksel medya mecralarının sorunlarından farklı olarak, sadece kurumsal yapılardan kaynaklanmayan, aynı zamanda bireysel kullanıcılarla da ilişkili olan ve birçok paydaşı içeren çok taraflı sorunlardır (Binark ve Bayraktutan 2013: 25-26). Kısa bir süre öncesine değin geleneksel medya ile elektronik medya arasında etik sorunlar açısından derin farklılıklar yokken, konunun hukukî ve etik boyutları, basın özgürlüğü kavramı, kadın/savaş/terörizm vb. habercilik anlayışındaki etik sorunlar, sermaye/piyasa ile gazetecilik etiğinin ilişkisi vb. konulara ilişkin olarak geleneksel medya ile elektronik medya hemen hemen benzer etik kodlara sahipken, süreç içerisinde bunun değiştiği saptanmıştır (Binark ve Bayraktutan 2013: 27).

İnternet ortamında üretilen ve tüketilen bütün içeriklerin yan yana olması, herhangi bir hiyerarşinin bulunmaması çoğulcu ve yatay bir etkileşim ortamının kurulmasına olanak tanısa da aynı zamanda etik sorunların yaşanması için de kapı aralamaktadır. Her türden şiddet veya nefret söylemi, benzer nitelikli görsel-işitsel içerikler vb. herhangi bir filtre ile karşılaşmaksızın siberuzamda özgürce paylaşılmakta, tüketilmekte ve yeniden üretilmektedir. Fakat böylesi bir “filtre”nin kendisinin de bir denetim ve sansür aygıtına dönüşme riski de bulunmaktadır.

²⁰ “Yeni medya” kavramı ve bu konudaki çalışmalar hakkında bkz. (Binark 2007).

Bu nedenlerle dijital mecralardaki etik sorunların açığa çıkarılması ve meslek etiği bağlamında etik kodların geliştirilmesi önem kazanmaktadır. Binark ve Bayraktutan'ın bu anlamda yürüttükleri araştırmalar çerçevesinde yaptıkları literatür taraması ile Alternatif Bilişim Derneği ile Kadir Has Üniversitesi'nin ortak gerçekleştirdiği "Etik 2.0" çalışmayı kapsamında ortaya konan veriler ışığında birçok etik sorun/hak ihlâli tespit edilmiştir. Bu etik sorunların/insan hakları ihlâllerinin özel yaşamın gizliliğinin ihlâli, telif/patent haklarının ihlâli, içeriğin asıl kaynağının gösterilmemesi, üretilen içeriklerin olgunlaşmadan ve doğruluğunun teyit edilmeden yayılması, kişisel verilerin güvenliği, dijital gözetim olgusu, haber ve ticarî enformasyonun sınırlarının belirsizleşmesi, yeni medya özellikleriyle kullanıcının yoğun reklama maruz bırakılması, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesi, içeriklerin yanıltıcı bir biçimde etiketlenmesi ve başlıklandırılması, nefret söylemi, söylemsel pratiklerdeki sorun, dilin özensiz kullanımı, bireyin yeni medya ortamında tüketici olarak konumlandırılması, trol olgusunun görülmesi, hacker olgusu vb. gibi çok çeşitli olduğu belirtilebilir. Bu sorunlara mecranın kendisinin yeni olmasından kaynaklanan sorunlar, anonimlik olgusundan kaynaklanan sorunlar vb. gibi başka sorunlu alanlar da eklenebilir (Binark ve Bayraktutan 2013: 39-112).

Bu sorunların dışında tık tuzağı (clickbait), siber takip (stalk), siber zorbalık, siber/dijital linç²¹, pornografi, şiddet, uyuşturucu, yasa dışı bahis ve kumar, sayısal uçurum (digital divide/digital gap) gibi etik sorunların bulunduğunu söylemek de mümkündür. Bu etik sorunların her biri üzerine derinlemesine çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Bu bağlamda dijital gözetim ve denetim olgusu ile kişisel verilerin güvenliği ve veri madenciliği olgularını bir arada değerlendirmek gerekmektedir. Bu olgular arasında aynı etik sorunun farklı veçheleri veya görece farklı boyutlarıdır. Örneğin kişisel verilerin güvenliği meselesi, çevrim içi verilerimizin güvenliğinin hukukî boyutunu ilgilendirirken; veri madenciliği ise bu dijital verilerin nasıl toplanacağına, büyük veriden nasıl anlamlı bilgiler edinileceğine dair teknoloji ve araçların geliştirilmesi

²¹Literatüre henüz bu biçimde yerleşen bir kavram olmasa da sosyal medyada "linç etmek/edilmek" tabirinin sıklıkla kullanıldığına tanıklık edilmektedir.

üzerine çalışır. Bu noktada veri madenciliği istatistik, yapay zekâ vb. disiplinlerden yararlanarak araç setleri geliştirir. Dolayısıyla bu olgular dijital gözetim olgusuyla beraber ele alınabilir.

Bahsedilen bu etik sorunların bir bölümü etik kodlar yardımıyla çözülebilir. Bir kısmı hukukî düzenlemelere ve caydırıcı cezalara muhtaçtır. Bazıları ise -sayısal uçurum gibi- çok uzun vadeli politikalar ve bu konuda atılacak adımlar ile çözülebilir. Dijital gözetim sorunu ise etik boyutunun yanı sıra, ekonomi-politik bağlamı içinde de ele alınması gereken bir sorundur.

2.4. İKTİDARIN “DİJİTAL” GÖZÜ: DİJİTAL VEYA POST-PANOPTİK GÖZETİM

Enformasyon teknolojilerindeki asıl büyük gelişimin bilişim ve iletişim teknolojilerinin git gide birbirine daha fazla uyumlanmaya başlamasıyla yaşandığı söylenebilir. Telekomünikasyon, uydu, bilgisayar, İnternet, büyük veri ve yapay zekâ teknolojileri giderek birbirine daha çok bağlanmış; böylece insanlardan toplanan büyük bir veri yığınının sınıflandırılmasının, anlamlandırılmasının ve -doğal olarak- kullanılmasının yolu açılmıştır (Dolgun 2005: 124).

Bu teknolojiler sebebiyle bireyler her geçen gün daha fazla biçimde dijital gözetimin baskısı altına girmektedirler. Bilgisayarlar ve gelişen yazılımlar neticesinde bu teknolojilerin verileri elde etme ve depolama kapasitesi gün be gün geliştiği gibi, yapay zekâ aracılığıyla bu verileri anlamlandırmak da mümkün hâle gelmiştir. Bu durum ise bugün “gözetim toplumu” olarak bilinen kavramın gelişmesinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Gözetim toplumu bireylerin sürekli olarak izlendiği, tüketim alışkanlıklarından, uçuş bilgilerine; sağlık kayıtlarından, sosyal medya paylaşımlarına her türden eylem ve davranışlarının kayıt altına alınarak profillerinin çıkartıldığı toplum biçimidir denebilir.

Bu toplum biçiminde kişi, gözetlendiğinin farkında olabilir veya olmayabilir. Farkında ise de bu gözetim mekanizmalarının işleyişinin nasıl olduğuna dair hiçbir fikri

bulunmayabilir. Kişi, bu gözetimin farkında olduğu vakitlerde eylem, tutum ve davranışlarını bu doğrultuda gerçekleştirir; gözetim âdeta kişinin davranışlarını şekillendirir. Örnek vermek gerekirse, Türkçede daha çok MOBESE olarak bilinen kapalı devre kamera sistemlerin kişinin trafikte, işyerinde veya bu kameraların olduğu diğer yerlerde hareketleri üzerinde etki sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Elbette bu tip mekanizmaların başta “güvenlik” olmak üzere birtakım faydalarının mevcut olduğu öne sürülebilir. Suç işleyenlerin eylemlerini kaydettiği için, suçluların tespiti bakımından bu kameralar güvenlikçi bakış açısına göre gerçekten de önemlidir. Fakat burada asıl önemli olan özgürlük, mahremiyet ve güvenlik kavramları ve aralarındaki ilişki üzerine düşündürmektir.

Bauman’a göre Hans Jonas, “teknolojinin etik üzerindeki modern zaferinin korkunç sonuçlarına, hayal gücüne yer bırakmayan bir dobralıkla dikkat çeken belki de ilk kişidir” (Bauman ve Lyon 2013: 88). Bu bağlamda teknolojinin gelişimine tarihsel bir perspektiften baktığımızda, teknolojinin, git gide etikten bağımsızlaştığı vargısına ulaşabilir. “Güvenlik takıntılı, liberal olmayan demokrasilerin bir boyutu olarak ortaya çıkan bu bilgisayar destekli gözetim”, özellikle son dönemlerde distopik tahayyülleri ve derin bir ümitsizlik hâlini tetiklemiştir (Bauman ve Lyon 2013: 113).

Devletler gözetime ilişkin rıza üretirken güvenlik argümanını kullanırlar. Büyüleme örtük ve olağan biçimde işlev gösterirken, güvenlik argümanı enformasyon teknolojileri aracılığıyla topluma iletilir. Büyüleme için olmasa da güvenlik paradigmasının kabulü için bir “ikna” metodolojisine ihtiyaç vardır. Böylece gözetim yoluyla, bir yandan yurttaşlar tehditlerden korunurken -ve korunduklarına ikna olurken- bir yandan da “sistem” tehlikeye girmekten korunur.

Bütün bireyleri “olağan şüpheli” hâline getiren bu yönetime karşı gösterilen demokratik direnişe karşı “saklanacak bir şey yoksa korkulacak bir şey de yok” argümanı sıklıkla güvenlikçi paradigmanın meşrulaştırılmasında kullanır. Yöntemin kendisinin baskıcı niteliği, bu baskıcı yöntemi itiraz edenlerin “kriminal kişiler” olduğu imâsı ve buradan temel alan söylem aracılığıyla örtülür. Bu noktada demokratikleşme ve özgürleşme hedefi açısından yapılması gereken, denklemi mahremiyet-güvenlik dikotomisi üzerine

kuran ve gözetim ile güvenliği eşitleyen mantığa itiraz etmektir. Bu mantıkta gözetim, güvenlik için tek çare gibi öne sürülürken, ayırım yapmayan, kimseyi dışarıda tutmayan, bütün topluma yönelen bir gözetimin de meşrulaştırılmasına aracı olmaktadır.

Bu güvenlikçi yaklaşım bağlamında değinilmesi gereken bir kavram da “siber güvenlik” kavramıdır. Siber güvenlik, İnternet’i daha çok bir güvenlik paradigması içinde değerlendirme biçimidir denebilir. Siber güvenlik bir yönüyle hiç şüphesiz büyük önem arz etmektedir. Örneğin devletlerin/şirketlerin ellerinde tuttuğu veriler, birtakım saldırganların eline geçerse sorun olabilir. Bu sebeple toplanan verilerin başkalarınca suiistimal edilmesine önlemek ehemmiyet gerektiren bir meseledir. Fakat güvenlik argümanları değindiğimiz üzere, kişisel ve toplumsal özgürlüklerin önüne set çekebilmektedir.

Günümüzde, temas edilen teknolojilerin gözetimi daha vahim boyutlara ulaştırdığı kolaylıkla öne sürebilir; Panoptikon tasarımı göz önünde bulundurulduğunda gözetlenenin en azından gözetlendiğini “bildiği” söylenebilir. Bugün ise gözetlenenlerin birçoğu gözetlendiğinin farkında dahi değildir. Ortalarda görünen merkezî bir kule yoktur ve insanlar kendilerini böylesi bir kulenin gözetimi altında hissetmemektedirler. Ancak bu, insanların nesnel anlamda tarihin herhangi bir kesitine kıyasla en fazla gözetim altında kaldığı çağ olduğu gerçeğini de değiştirmemektedir.

Foucault’nun üzerinde çalıştığı modern devletlerin kullandığı gözetim mekanizmaları daha çok devletler tarafından uygulanırken ve daha çok sınırları insan/yurttaşlık hakları dolayımındayken, dijital çağda bu durumun ağırlık merkezi şirketlere kaymıştır. Günümüzde kişilerin dijital/sanal kimliği diyebileceğimiz çevrimiçi kimlikleri vardır ve bu kimliklenme süreçleri özellikle Facebook, Twitter, Instagram, Youtube vb. sosyal medya platformları üzerinden gerçekleşmektedir. Bunun yanı sıra kişilerin İnternet’te gezindikleri web sitelerinin IP (İnternet Protocole) numaraları ve bunlara başka sitelerin de ulaşabilmeleri için kullandıkları “çerez” adı verilen yazılımlar sayesinde devletler/kurumlar ve şirketler kişilerin İnternet üzerindeki faaliyetlerini dijital gözetim altında tutarak profiller oluşturmaktadırlar.

Sıklıkla değindiğimiz gibi bu enformasyon hem devletlerin, istihbarat servislerinin hem de şirketlerin çok daha kolay biçimde elde edebileceği bir noktaya gelmiştir. Günümüzün yüksek teknolojikli gözetim mekanizmaları, “denetim” mekanizmaları için anahtar niteliğindedir. Bu mekanizmalarda disiplinden çok, denetim/kontrol bulunmaktadır.

Bu noktada katılımcı gözetim (*participatory surveillance*) olgusundan söz edilebilir. Bireyler özellikle son on yılda oldukça gelişen ve çeşitlenen sosyal medya ağlarının içine doğrudan, gönüllü olarak katılır ve bu ağlarda kendi eğitim, iş ve özel yaşantılarına dair hatırı sayılır düzeyde enformasyonu yine gönüllü biçimde paylaşır. Mecraların kendisi de bu enformasyon paylaşımını gönüllü bir biçimde arttıracak ve çeşitlendirecek bir biçimde tasarlanmıştır. Kişinin bu mecralarda bulunması, çeşitli iletiler paylaşması, gündelik yaşamın olağan bir parçası hâline gelmiş, hatta dışarıda kalanı âdeta modern dünyadan kopmuş bir yabancı olarak algılanmasına sebep olacak bir standart konumuna evrilmiştir. Dolayısıyla katılımcı gözetim olgusu ile bu kişiler, hiçbir zorlama olmaksızın rızanın üretimi yoluyla dijital gözetim mekanizmalarının ihtiyaç duyduğu enformasyonu bizzat kendileri sağlar. Bu kimlikler ve diğer dijital araç ve platformlar aracılığıyla elde edilen bu bilgiler hem devletlerin hem de şirketlerin kullanımına sunulur. Günümüzdeki gözetim, esas olarak bir veri gözetimidir. “*Dataveillance*” olarak da adlandırılan bu olgu, tam olarak dijital gözetimdir. Bu gözetim süreklilik arz eder; gözetimde kesintisizlik söz konusudur. Örneğin başta, Facebook, Twitter ve Whatsapp gibi uygulamalar sürekli konum bilginizi takip ederek gözetimi en uç noktasına taşır.

Dolayısıyla günümüzde gözetimin tam anlamıyla teknolojikleştiği söylenebilir. Bu gözetimde kişilerin özneliği dahi tartışmalı bir konuma düşer. Kişiler neredeyse tamamen “veri”ye indirgenmiştir. Kişiler hakkındaki bilgi bedenleri kapatarak değil, dijital araçlar vasıtasıyla elde edilip saklanır duruma gelmiştir. Böylece kişinin kimliği daha önce sadece devleti ilgilendiren hukukî-siyasî bağlamını aşarak, konum bilgisine, tüketim alışkanlıklarına, hobilerine, cinsel yönelimine değin çok geniş bir yelpazede veri barındıran bir profile dönüşmüştür.

Bireylerin bu denli boyutlarını kaybetmelerine neden olan bu sistem, “mahremiyetin sonu” olarak betimlenebilecek, ilginç ama anlaşılır önermelerin teknoloji devi firmalar tarafından savunulduğu bir ortam hazırlamaktadır. Örneğin Google’ın “Baş İnternet Evanjelisti” sıfatına sahip bilgisayar bilimci Vint Cerf mahremiyet/özel hayat kavramının tarihsel bir bakış açısıyla çağa özgü bir “anomali” olduğu iddiasında bulunmuştur.²² Benzer görüşler başka bazı teknoloji firmalarının yetkilileri tarafından da ortaya atılmıştır.²³

Gözetimin bu dönemde aşırı biçimde teknolojikleşmesi kapatma mekânlarının ve “panoptikon” kavramının anlamını bir ölçüde kaybetmesine, gözetim olgusunun ise bütün toplumsal katmanlara yayılacak şekilde genişlemesine sebebiyet vermiştir. Bu durumda ortaya çıkan tablo kişisel verilerin siyasal iktisadıdır. Peki, bu durum hâlâ Panoptikon kavramı ile izah edilebilir mi?

Bentham’ın panoptikon tasarımına ışık tutan Foucault’ya göre, öz-disiplinli modern toplumların doğuşunu anlamak için panoptikon modeli çok büyük önem taşır. Ancak gözetim araştırmalarında bu kavramın sıklıkla tekrar edilmesi de kendi içinde bir kısır döngü yaratmaktadır. Bir bakıma kavram tarihsel ve mantıksal sınırlarına ulaşmıştır. Bunu aşabilmek adına elektronik panoptikon, süperpanoptikon, sinoptikon ve polioptikon gibi kavramlar türetilmiştir (Bauman ve Lyon 2013: 58-59).

Bauman’a göre Panoptikon hâlâ güçlüdür ve elektronik olarak zenginleştirilmiştir. Buna göre, tahakküm kalıbı, zorlamadan cezbetmeye ve ayartmaya, normatif düzenlemelerden arzuya, polisiye yöntemlerden arzu uyandırmaya evrilmiştir. Haftada yeni gün yirmi dört saat kesintisiz biçimde süren performans gözetimiyle beraber hayat çalışanlar için âdeta “bir kendin-yap işine dönüşmüştür.” Bauman’ın veciz tabiriyle “çalışanlar tıpkı salyangozların kendi evlerini kendi sırtlarında taşıması gibi, kendi panoptikonlarını kendi sırtlarında” taşır hâle gelmiştir. Bu noktada -kavramın klasik anlamıyla- Panoptikon git gide sadece kentin periferisinde, yoksulların ve ötekilerin

²² <https://techcrunch.com/2013/11/20/googles-cerf-says-privacy-may-be-an-anomaly-historically-hes-right/>

²³ <https://www.wired.com/1999/01/sun-on-privacy-get-over-it/>,

yaşadığı bölgelerde görünür durumda kalmaya devam etmektedir (Bauman ve Lyon 2013: 62-65).

Yeni teknolojik gelişmeler neticesinde kimi düşünür ve araştırmacıların Panoptikon kavramının tarihsel sınırlarına ulaştığını belirtip yeni kavramlar tüetmeleri sebebiyle, bu dönemi tanımlamak, ortaya çıkan kavram kargaşasını bir nebze geride bırakmak ve bu yeni gözetim tekniklerini tanımlamak adına en uygun düşenin “post-panoptik” tabiri olduğu öne sürülebilir.

Bu bağlamda post-panoptik çağı imleyen bazı kavramlara göz atılabilir. Bu kavramlardan biri “ban-optikon”dur. Ban-optikon’un en önemli fonksiyonu “istenmeyen” olarak kodladığı bir azınlığın profilini oluşturmaktır. Bu noktada Bauman ve Lyon göre ban-optikonun üç temel niteliği bulunmaktadır: a) Özgür toplumlar içinde bir “istisna” hâli oluşturma gücüne sahiptir ve böylece olağanüstü hâlleri rutinleşmiştir; b) öteki olarak tanımladığı ve olağan şüpheli hâline getirdiği birey ve grupların özellikler bütünüün çerçevesini oluşturur; c) izin verdiği malların, sermayenin, bilginin ve insanların serbest dolaşımına olanak tanınmasıyla normali kurar (Bauman ve Lyon 2013: 67).

Thomas Mathiesen’in azın çoğu izlediği panoptikon kavramı yerine, çokun azı izlediği “sinoptikon” kavramı ise günümüzün kitle iletişim araçlarına atıfta bulunur. Lyon, bu yeni gözetim dönemi için “elektronik panoptikon” kavramını uygun görür. Herkesin herkesi gözetleyebildiği Twitter, Instagram gibi mecralar için polioptikon kavramı üzerinde durulur. Kısacası gözetim çalışmalarında küçük ayrımlar taşıyan pek çok kavram bulunmaktadır.

Bauman ve Lyon’a göre bütün gözetim modelleri, bir hedefi tespit etmek, onun konumunu belirlemek ve ona odaklanmak olarak açıklanabilecek, ortak bir amaca yönelik olarak iş görürler. Gözetim modelleri tüm işlevsel farklılıklarına karşın bu ortak temel üzerinden inşa edilir. Gözetim teknolojilerinin kullanmasını meşrulaştıran gerekçelerin başında ise “güvenliği sağlamak” düşüncesi gelir. İçinde bulunulan çağda ise güvenliği sağlayan en önemli araçlar teknolojiktir. İnsanları esasında hangi tehdit ve

tehlikelerden koruduğu açık olmayan, belirsiz risklerden koruduğu varsayılan bu güvenlik anlayışının Bauman'ın "akışkan modern toplum" kavramına koşutluk gösteren -belki de bu kavram için kurucu birtakım özellikler barındıran- ve bireyleri mütemadiyen çevreleyen korku ve endişe duyguları içinde geçen bir hayatı görece katlanılabilir hâle getirmeye çalışan düzeneğin bir parçası olduğu savı öne sürülebilir. Bu bağlamda gözetim Foucault'nun farklı kategoriler olarak ele aldığı "disiplin" ve "güvenlik" kavramlarını birleştiren bir unsurdur. Öyle ki, günümüz güvenliği bir bakıma gözetimin bizzat kendisi hâline gelmiştir (Bauman ve Lyon 2013: 94-108).

Şirketlerin son derece gelişmiş algoritmalar, istatistiki araçlar ve veri analizi yöntemlerine dayanarak gerçekleştirdiği gözetim pratiklerinin ise yöneticiler ve toplumun geri kalanı arasındaki eşitsizlikleri derinleştiren, uçurumu büyüten, dezavantajlıların bunları aşmaları önündeki bariyeri yükselten bir ayrımcılık biçiminin güçlenmesinde rolü büyüktür. Söz konusu olan bireylerin erişebileceği başta finans, sağlık, konut edinimi ve eğitim olmak üzere eğitim, birçok mal ve hizmeti kısıtlayabilecek bir etkidir. Dolayısıyla gözetleyenler için öncelik çevrimiçi pazarlama faaliyetleri olsa da gözetimin tesiri çok daha geniş alanlara yayılır²⁴ (Bauman ve Lyon 2013: 123). Buna göre, gözetim mekanizmaları sadece tüketim kültürüne eklenmek ile kalmaz; bunun ötesinde "büyük veri"ye dayalı bir yönetim anlayışı imler. Gözetimin günümüzün ekonomi-politik mantığı olduğu belirtilirken de kast edilen tam olarak bu yönetim biçimidir.

Panoptik olan bakışını öncelikle bedene çevirdiğinden çok daha somut denebilecek disiplin pratiklerine sahiptir. Mekânın düzenlenmesinden, bedensel talimlere vb. disiplinler mantığı Foucault'nun tabiriyle bir "iktidar mikrofiziği" iken, post-panoptik bilgisayar yazılımları ve algoritmalarla tamamen siberuzayın iç dinamiklerine dayanır. Eğer bireylerin etrafı dijital kameralarla çevrili vaziyette ise, birey bu kameralarla gözetlendiğinin farkında ise bu panoptik bakışa tekabül eder. Bu bağlamda Panoptikon'un asıl mantığının ve işlevinin, gözetlendiğinizi bildiğiniz durumda, ceza ile karşılaşma korkusuyla disiplinler mekanizmaya boyun eğdirmek olduğu söylenebilir.

²⁴ Lyon'un gözetim alanında diğer çalışmaları için bkz. (2006, 2013).

Günümüzdeki gözetim olgusu ise öncesinde bir kapatılma olgusuna gerek kalmaksızın İnternet tabanlı dijital gözetim mekanizmaları ile hayatın her alanına yayılmıştır. Dolayısıyla günümüzde, bir ofis çalışanı da evinde keyif çatan bir tüketici de bu araçlar vasıtasıyla gözetlenebilir. Bu bağlamda kapatılma-gözetim arasındaki ilişkisellik düşünüldüğünde, kapatılmanın günümüz gözetim mekanizmaları pratiğinde etkisini ve anlamını yitirdiği veyahut en azından gözetim için bir gerek şart olmadığı sonucuna varılabilir.

Panoptik gözetimin işlevi, nüfusu disipline edip onu normalleştirerek iş gücü hâline getirmesidir. Dijital gözetimin esas işlevi ise nüfusu tüketicilere indirgemektir. Bu noktada ıslah etme/normalleştirme işlevi panoptik olanda iş gücü üretimi ile bağlantılı bir süreçken, post-panoptik bir ıslah işlevinden ziyade, tüketim kültürü bağlamında herkesi aynılaştırmak söz konusudur. Şu hâlde disiplinin aynılaştırdığı bireylerden ziyade, büyülemenin aynılaştırdığı bireylerden söz edilebilir.

Post-panoptik mantıkta, disiplini sağlayan güç Panoptikon'un bakışından sıyrılarak, merkezî olmayan bir güç hâlini almıştır. Hapishanelerin, askerî kampların, hastanelerin, fabrika ve iş yerlerinin ötesinde bütün toplum üzerinde genişleyen ve derinleşen bir gözetim durumuna yol açmıştır. Post-panoptik mantıkta iktidar üretimi beden üzerindeki gözetim ve denetim ile sınırlı değildir.

Elbette dijital gözetim asıl olarak tüketim kültürü ile eklemlenmesine karşın, çalışanlar açısından daha fazla verimlilik ve kâr üretimi işlevini yitirmemiştir. Dijital gözetim çalışanları disipline edip daha onların daha verimli olmalarını sağlar. Dolayısıyla gözetim çalışanların işyerindeki gözetimi bakımından disipliner niteliğini kaybetmemiştir.

Panoptik-post-panoptik ayrımını yaratan en önemli unsur teknolojik değişimdir. Veri gözetimi yoluyla bireylerin sadece şimdisi değil, geçmişi de izlenebilmekte; bu derin ve geniş veri yığınlarından gerçekleştirilen madencilikle geleceği de öngörülebilmektedir. Dolayısıyla İnternet'in bilgi ile kurulan ilişkiyi sarsıcı biçimde değiştirmesinin panoptik-post-panoptik ayırında önemli bir rol üstlendiği belirtilebilir. Bilgi-güç

ilişkisinin, bir yönüyle iktidar kavramına yeni bir boyut getirdiği söylenebilir. Bir yönden ise efendi-köle diyalektiği bağlamında düşünülecek olunursa, bilgi-güç ilişkisinin yeni olmadığı da söylenebilir. Efendinin her zaman köleye kıyasla çok daha fazla bilgiye sahip olduğu iddia edilebilir. Panoptik olan mantığı bilgi-iktidar ilişkisi üzerine kurar; post-panoptik mantık da veri gözetimi üzerine kuruludur. Veriyi (bilgiyi) elde edenin gücü elde ediyor olması açısından modern-postmodern mantık benzerdir.

Dijital gözetimin devlet merkezli olduğu kadar hatta çok daha büyük ölçüde şirket merkezli küresel bir yapılanma olduğunun altını çizmek gerekir. Bu noktada panoptik mantıktaki, üretim ve akıl ile ilişkilendirilemeyecek olan kapatılıp gözetlenip ıslah edildiği mekanizmanın yerini, toplumun çok daha fazla kesiminin, neredeyse hepsinin gözetlendiği bir mekanizma almıştır. Bu noktada gözetimin bağlamı üretimden çok - üretim süreçlerinin gözetlenmesini devam edilmekle beraber- tüketim hâline gelmiştir. Bu sebeple denetimin de sadece belirli disiplinler kurumlar/alanlar ile sınırlı kalmadığını, toplum üzerindeki etkisinin de genişlediği ifade edilebilir.

Post-panoptik gözetimin en dikkat çeken özelliklerinden biri, artık gözetimin bir sorumlusu yoktur. Panoptikon tasarımıdaki gözetleme memurlarına ya da bir müdüre ihtiyaç kalmamıştır. Gözetim hiç kimsenin sorumluluğuna ait değildir. Dijital gözetimde, gözetimin büyük ölçüde otomasyon ile sağlanması, daha önce gardiyanın - bir yaşadığı- etik ikilemi ortadan kaldırmıştır. Gözetleme üzerine işlev kazanan bir yazılım veya algoritma bunun etik olup olmadığının farkında değildir. Dahası, etik ve insan hakları gibi kavram ve değerlerden de habersizdir.

Tüm bunlar göz önüne alındığında modern dönemde kapatılmaya, kişileri üretim süreçlerine dâhil etmeye yarayan fiziksel ve devlet merkezli panoptik gözetimin yerini, post modern dönemde veri gözetimine dayalı, kişileri tüketici profillerine indirgeyen, devletlerin yanı sıra şirketlerin de işin için dâhil olduğu merkezsiz veya çok merkezli post-panoptik bir gözetimin aldığını öne sürebilir. Böylece dijital ya da post-panoptik gözetimin ayrımları kendini gözler önüne serer: Gözetimin nesnesi ıslah edilmesi gerekenlerden, toplumun bütünü hâline gelmiş; düzlemi tüketim merkezli olmuş; kapatılma ise anlamsızlaşmıştır.

Bununla beraber, teknoloji sürekli geliştirilebilir “doğası” ile iktidarın sürekli güçlenmesine ve bilgi/veri edinme kapasitesini sürekli arttırmasına olanak tanımaktadır. İnsan sosyal bir varlık olarak gözlemlenebilir iletişim ve davranış biçimleri sunduğu gibi, yaşayan, “canlı” bir varlık olarak “biyokimyasal veri”ler de sunar: Isı, hareket, beyin dalgaları, ter, ses veya çöpler veya diğer atık maddeler insanların bıraktığı izlerdir. Sosyal açıdan yıkıcı olabilecek yeni nesil teknolojilerden “Nesnelerin İnterneti” (İnternet of Things, IoT) ve “akıllı şehir”lere (smart city) de bu bağlamda değinmek yararlı olabilir. Nesnelerin İnterneti (IoT) çeşitli nesnelerin İnternet’e bağlanıp birbiriyle de iletişim kurabilmesidir. İnsanların kullandığı buzdolaplarının yedikleri yiyecekler, tuvaletlerinin ise vücut dışıklarınıza dair veri üretebileceği düşünüldüğünde mahremiyet kavramının bugün algılandığından çok farklı olacağını -bugünkü anlamıyla nihayete ereceğini- söylemek yersiz olmayacaktır.

Hatta yakın gelecekte *Gattaca* gibi bilimkurgu filmlerinde görülen DNA taraması gibi işlemler insanların kariyerlerini, sigorta ve kredi derecelerini etkileyebilir. Gelecekte yine giyilebilir teknolojiler ve hatta deri altına implante edilecek çipler yoluyla gerçekleştirilebilecek gözetim sistemleri olabilir. Bir aracın nerede olduğunu ve hızını kaydeden akıllı otoyol sistemleri, pasaport, nüfus cüzdanı, banka bilgileri, sağlık bilgileri, ehliyet vb. bütün bilgileri içeren “akıllı kimlik kartları”, evde kullanılan enerji, su, iletişim, veri akışı gibi özellikleri birbirine bağlayan “akıllı evler”, yüz tarama ve tanıma teknolojilerinin her türlü fotoğraf ve video uygulamasına entegre edilmesi ve İnternet’in bizzat kendisi ve bütün bu teknolojiler “yeni gözetim” ya da “post-panoptik” gözetim tekniklerini oluşturmaktadır.

Özellikle sağlık teknolojilerindeki yeni gelişmeler, insanların etik açıdan mahremiyet ile ilgili düşüncelerinin değişmesine yol açabilir mi? “Özel yaşamı böylesine ortalığa saçacak teknolojiler neden kullanılсын ki?”, diye sorulduğunda yanıtın sağlık teknolojileri ile ilintili olduğunu, bu noktada “sağlıklı yaşam” argümanının öne çıkacağını söylemek kehanet olmayacaktır. Anlık olarak vücut atıklarının tıbbî testlere tabi tutulabildiği farz edildiğinde veyahut akıllı saatlerle kalp ve damar sağlığının anlık olarak ölçülebildiği düşünüldüğünde sağlıklı yaşam argümanının -tıpkı güvenlik argümanı gibi- birçok insanı ikna edebileceği tahmininde bulunulabilir. Akıllı şehirler

de, gözetimi daha da derinleştirebilecek bir potansiyel sunmaktadır. Kentin her noktasında bulunabilecek sensörler, uygulamalar, cihazlar vb. yoluyla şehirde atılan her adımın veri üretme kapasitesi oluşacaktır.

Bu teknolojilerde -özellikle de nesnelere interneti ile- bedene ilişkin gözetimin geri döneceğini söylemek mümkündür. Bu teknolojilerin Foucault'un tabirini ödünç alarak bir "beden teknolojisi" olduğu söylenebilir. Post-panoptik gözetimde, Panoptikon'daki gibi gözetleyen/gardiyan vb. gibi fiziksel bir varlığın mevcudiyeti olmaksızın gerçekleştirilen gözetleme söz konusudur. Bu bağlamda Nesnelere İnterneti'nin beden üzerine, beden verisine erişebilecek, toplayabilecek ve depolayabilecek olması panoptik bakışın geri gelişi olarak yorumlamaya kapı açabilir.

Yukarıda belirtildiği üzere, bu teknolojilerin kişisel sağlık üzerine muhakkak faydaları olacaktır; ancak ortaya çıkacak son derece hassas bu verilerin -tıpkı şu an olduğu gibi- devletlerin ve şirketlerin veri havuzuna aktarılmayacaklarının garantisi verilebilir mi? Belki kişilerin bedenleri Panoptikon'da olduğu gibi doğrudan merkezî kuledeki gözcü tarafından takip edilmeyecektir; lâkin o gözcünün tahayyül dahi edemeyeceği bir veri kapasitesinin bu yeni nesil teknolojiler ile açığa çıkabileceği belirtilebilir. Dijital gözetime yeni yeni eklenmeye başlanan bu teknolojiler üzerinde durulduğu takdirde, etik üzerine düşüncelerimizde de yeni uğraklar belirlenebileceği ifade edilebilir.

Panoptikon, "ideal" bir hapishanenin mimarî tasarım olma iddiasının, dışında gözetim toplumu için kullanılan bir metafor olarak anlam bulmaktadır. Bugün gelinen noktada Panoptikon'un bir kavramdan çok, belki de gözetim toplumunu imleyen bir metafor olarak önem taşımaktadır. Dolayısıyla Panoptikon kavramının önemi salt merkezî kule-dijital gözetim dikotomisi üzerinden değerlendirildiği takdirde günümüz açısından sınırlayıcı bir niteliğe bürünebilir. Oysa metaforun ima ettikleri ise esasen anlam ve işlevini yitirmemiştir.

SONUÇ

“Kapitalist ütopyalar” diyor Foucault, “genellikle gerçekleşme ‘kötü’ eğilimini gösterirler” (Foucault 2015a: 243). Charles Chaplin’in *Modern Zamanlar* isimli yapıtı gerçekleşen bir kapitalist ütopyaya -veya ait olunan sınıfa göre bir distopyaya- ilişkin önemli mesajlar içermektedir. Sanayi devrimi ve makineleşmenin insanlığa mutluluk getireceğine dair inancın eleştirisinin gerçekleştirildiği filmde patronun/yöneticinin işçileri gözetlemesine dair çarpıcı bir sekans vardır: İşçiler fabrikanın çarkları durumuna gelmiştir ve bu çarkların bir nizam içinde işlemeye devam etmesi gerekmektedir. Chaplin filmde bu düzeni bozan bir profil sergiler. Burada ilginç olan, patronun TV Ekranı benzeri bir cihaz aracılığı ile fabrikayı izliyor oluşudur. Fabrika sahnesinin son bölümünde ise Chaplin ambulans denebilecek bir araçla götürülür.

Bu sekansın büyük iç görüler sunduğuna şüphe yoktur. Fabrika, üretim, gözetim ve akıl aynı düzlemin içinde konuşlanırken, bu düzeni bozan Chaplin hastaneye -çok büyük olasılıkla delilik ile ilişkilendirilerek- kaldırılır. İşçinin gözetim aygıtları ile yakından takibi, üretimin rasyonalite olan ilişkisi, disipline etme girişimi ve disipline edilemeyen delilik ile bağlantısı ve delinin kapatılması... Bunun panoptik mantığın ya da modern disiplin mekanizmalarının, erken dönem sinemasında uç veren muazzam bir örneği olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın en başında vurgulandığı üzere, “sanatçı” henüz kuramsal çerçevesi oluşmadan vuku bulmakta olan bir olguyu “sezmiş” ve onu yapıtlaştırmıştır.

Teknoloji, özellikle sanayi devrimi ve Fordist üretim modeli ile beraber toplumsal değişimlerin gerçekleşmesinde başat itici güç olmuştur. Endüstri devrimini ortaya çıkaran teknolojiler, modern toplumun ve modernitenin de ortaya çıkmasında ve biçimlenmesinde son derece önemli bir rol oynamıştır. Teknolojideki bu gelişim ve bu biçimlendirme edimi bugüne değin süregelmiştir ve olağan koşullarda bundan sonra da devam edecek gibi görünmektedir.

Günümüzde gelişen teknolojiler sebebiyle, büyük bir değişim yaşanmaktadır. Kameralar “yurttaş”ları şehrin dört bir yanında izlemekte; ulaşım için otonom araçlar

hayatımıza girmek için gün saymakta; algoritmalar ve yapay zekâlı robotlar birçok işi otomasyonlu hâle getirmekte ve savaşlarda dahi bu insansız araçlar kullanılmaktadır. Sosyal açıdan yıkıcı teknolojiler (*socially disruptive technologies*) ya da kısaca SDT olarak bilinen bu teknolojiler sebebiyle çeşitli ekonomik, politik, sosyolojik ve etik sorunlar yaşanmaktadır. Bu sorunların güç geçtikçe derinleşmesi de muhtemeldir. Bu tür teknolojilerin tarihteki ve yakın geçmişteki örnekleri arasında matbaa, buhar makinesi, elektrikli aydınlatmalar, bilgisayar ve İnternet sayılabilir; günümüzdeki örnekleri arasında ise yeni dijital teknolojiler, biyo/nöro-teknolojiler vb. teknolojiler bulunmaktadır.

Özellikle yapay zekâ (YZ) ve robotik alanındaki gelişmeler, bilim kurgu ürünlerinin dışında, yakın gelecekte ciddi anlamda bir iş gücünü vasıfsız kılacaktır. Sanayi devriminde ve sonrasında da görülen özellikle post-endüstriyel toplumu oluşturan teknolojik gelişmelerle beraber mavi yakalı iş gücünde ciddi bir azalma yaşanmıştır. Şimdi, benzer bir durumun beyaz yakalı iş gücü için de geçerli olması söz konusudur. Yapılan kestirimlere göre, bugün insanlar tarafından üstlenen beyaz yakalı işler yakın gelecekte YZ tarafından yapılacak veya bu işler büyük değişimlere uğrayacaktır.

Sosyal açıdan yıkıcı yeni nesil teknolojilerin barındırdığı birtakım özellikler çalışmada ele alınmaya çalışılan iktidar olgusunu da güçlendirecek niteliktedir. Bu yeni nesil teknolojilerin en önemli -ve tehlikeli- özellikleri, işlev gösterdikleri alanda denetimi çok büyük ölçüde artırma potansiyeli taşımalarıdır. Örneğin, gelecekte gen teknolojilerinin genler üzerinde, nöro-teknolojilerin beyin üzerinde büyük bir kontrol imkânını iktidarın önüne serme ihtimali yüksek olasılıktır. İkincisi ise bu yeni yıkıcı teknolojiler şu anda bizlerin farklı farklı kategoriler olarak algıladığımız ve düşündüğümüz fiziksel, biyolojik ve dijital dünyaları iç içe geçirme, bu kategoriler arasındaki sınırları bulanık ve belirsiz hâle getirme ihtimalini de nüvesinde barındırmaktadır. Arttırılmış gerçeklik (*augmented reality*) veya sanal gerçeklik (*virtual reality*) gibi teknolojiler yahut beyin ile bilgisayarları birbirine bağlamayı hedefleyen teknolojileri bu bağlamda değerlendirmek uygun düşebilir.

Üstelik bu teknolojilerden bazıları gezegenin ve insanlığın bazı ciddi sorunlarına çözüm getirmesi adına da tasarlanmaktadır. Bir başka deyişle, yaşamak için bu teknolojilere muhtaç olduğumuz -tıpkı Matrix’de olduğu gibi- günler de gelebilir. Dolayısıyla toplum ve insanlık için büyük tehditler ve büyük fırsatlar el ele kapıda beklemektedir. Bu teknolojiler etik ve insan hakları gözetilerek geliştirilir ve kullanılırsa insanlığın karşı karşıya olduğu sorunların çözümünde önemli bir rol üstlenebilecekken, tam tersi durumda baskıyı, otoriterliği arttırabilir; eşitsizlikleri derinleştirebilir, çevresel felaketlere vb. yol açabilir.

Ortaya çıkan bu gelişmelerden dolayı teknoloji günümüzde âdeta bir zamanlar dinin ve sonrasında da bilimin bulunduğu konuma yerleşerek, insanlık için iyi yaşamın mimarı olacak olgu olarak tasavvur edilmektedir. “Tekno-iyimserlik” (*techno-optimism*) olarak kavramlaştırılan bu görüşe göre, insanlık yeni gelişen teknolojiler vasıtasıyla daha sağlıklı, daha uzun bir ömür sürecek; daha müreffeh ve mutlu bir hayat yaşayacaktır. Dünyanın mevcut sorunlarını zorunlu olarak ileri tarihli ve belirsiz bir gelecek ütopyasına öteleyen bu bakış açısı, gerçekçilikten kopukluğunun yanı sıra, bu sorunların hasıraltı edilmesine de kapı aralayan tehlikeli bir nüveyi içinde barındırmaktadır.

Bunun karşıtı olarak ifade edebileceğimiz “teknokötümser” (*techno pessimism*) perspektif ise yukarıdaki düşüncenin tam aksi yönde distopik fikirleri tetiklemektedir. Hollywood ideolojisinin beslediği bu karanlık hayal gücü, çoğunlukla yapay zekâ gibi yıkıcı olabileceği endişeleri taşıyan bir teknolojinin sebep olduğu bir kıyamet senaryosunu gündeme getirmektedir.

Böylesine teknik hâle gelmiş bir dünyada, bir ileri teknoloji uygarlığında yaşadığımız göz önünde bulundurulduğunda teknolojinin, felsefenin ve etiğin nesnesi hâline gelmesi olağan, anlaşılır ve gerekli bir durumdur. Özellikle de 20. yüzyıldan itibaren büyük bir “ilerleme” kaydeden teknoloji yukarıda değindiğimiz sebepler dolayısıyla farklı yön ve boyutlarıyla felsefenin de nesnesi olmaya başlamıştır. Görece yeni bir alan olan teknoloji felsefesi ise, önceleri felsefenin daha tali araştırma dallarından biriyken git gide kendine daha merkezî bir yer bulmuştur. Şüphesiz bunun başlıca nedeni, teknolojinin, özellikle bizim ele aldığımız bağlamda dijitalleşmenin ve enformasyon

teknolojilerinin bizzat kendisinin hayatımızın merkezinde daha fazla yer tutmaya başlamasıdır.

Bu durum insanlığın teknoloji dolayımında ortaya çıkma potansiyeli taşıyan sorunlar üzerine şimdiden düşünmesi gerekliliğini de gözler önüne sermektedir. Bu bağlamda Finlandiya’da pilot olarak denenmiş, işsizleri hedefleyen temel gelir uygulaması örnek olarak verilebilir.²⁵ Buna göre bu vatandaşların, salt vatandaş olmaktan kaynaklı temel bir geliri olacaktır. İleride temel gelir uygulaması otomasyonun ve robot teknolojisinin yaratabileceği büyük ölçekli işsizlik sorununa karşı evrensel bir uygulama ve bir hak olarak karşımıza çıkabilir. Dolayısıyla yeni teknolojilerin yaratabileceği sorunlara karşı şimdiden yaratıcı ve yenilikçi çözümleri etik ve insan hakları temelinde geliştirmeye çalışmak önemli bir sorumluluk olarak görünmektedir.

Bu noktada teknoloji üzerine düşünülürken, daha önce de değindiğimiz üzere, iki temel felsefi yaklaşımın bulunduğu belirtebilir. Bunlardan ilki teknolojiyi daha çok toplumsal/siyasal boyutları ve etkileri ile ele alan “sosyal” yaklaşımken, ikincisi teknolojinin daha çok uygulamaları özellikleri üzerine düşünen “analitik” yaklaşımdır. İlk yaklaşım teknolojiye çok daha geniş bir pencereden bakıp manzaranın bütününe görmeye çalışırken, ikinci yaklaşım ise daha çok teknolojinin pratik sorunları üzerine yoğunlaşır. Özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren, ikinci eğilimin yazında ağırlık kazandığını, geniş anlamıyla bir teknoloji kuramı oluşturmaktan çok, tek tek teknolojilerin siyasal/toplumsal/etik boyutlarını araştırmaya yöneldiğini söylemek mümkündür.

Şu hâlde, teknoloji üzerine düşünürken, geniş anlamıyla teknoloji kavramı ve onun “ne”liği hakkında düşünmek başka bir yol, daha “teknik” sebeplerle ortaya çıkan ikilemler/sorunlar üzerine düşünmek ise başka bir yoldur. Bu bağlamda bu teknik sorunların meydana getirdiği etik sorunlar teknoloji etiğinin bir boyutuymken; teknolojinin doğayı dönüştüren, hatta doğayı tahakküm altına alan yapısı etik sorunların

²⁵ Bir nevi siyasal deney olarak değerlendirebileceğimiz bu uygulama ilk aşamada beklenen sonuçları vermese de burada kast edilen bu minvalde yenilikçi ve yaratıcı politika örneklerine yükselen teknolojiler sebebiyle daha çok ihtiyaç duyulabileceğidir. Daha detaylı bilgi için bkz: <https://www.helsinki.fi/en/news/nordic-welfare-news/heikki-hiilamo-disappointing-results-from-the-finnish-basic-income-experiment>.

bir başka boyuttur; teknolojinin insanlığının bütününe hizmet edip etmediği ise bir diğer boyuttur.

Teknolojinin “nötr” olup olmadığı ise bir başka tartışma konusudur. Burada “nötr” ifadesinden kasıt, teknolojinin kendi başına iyi veya kötü olmadığı, teknolojiyi kendi başına iyi ya da kötü yapan herhangi bir etik koşullanmasının olmadığıdır. Bu argümanın büyük ölçüde geçersiz olduğu söylenebilir. Örnek vermek gerekirse, bir güdümlü füze -bir silah teknolojisi olarak- doğrudan hedefine kilitlenip onu yok etmek üzere tasarlanmış ve üretilmiştir. Füzenin ateşlenip ateşlenmeyeceğine karar vermek etik açıdan kimi neticeler getirecektir ancak füzenin varlığı, yukarıda da belirtildiği üzere, hedefi yok etmek üzerine tasarlanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Gözetim teknolojileri bağlamında düşünüldüğünde de eldeki mevcut teknoloji ile gözetimin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği etik bir ikilemdir; lâkin bu teknolojiler gözetimin gerçekleştirilebilmesi için tasarlanmıştır. Şu hâlde teknoloji “nötr” değildir; kullanılacağı amaç tarafından -etik açıdan- öncelenmiştir. Bir başka deyişle, bir teknolojinin etik olarak uygunluğu amacına içkindir. Bu noktada amacı oluşturan ise iktisadî ve siyasî dinamiklerdir. Bu bakımdan bir teknolojinin etik açıdan yaratabileceği neticelerin önkoşulları büyük ölçüde iktidar tarafından belirlenir. Fakat bunun da her teknoloji ve her durum için geçerli olmadığını, istisnalarının bulunduğunu belirtmek uygun düşecektir.

Bu noktada birçok teknolojinin, insan ve toplum hayatına ilişkin önemli faydalarının bulunduğunu, bazılarının ise esasında yaşamdaki tüm diğer olgular gibi, iyi ve kötü veçheleri beraberce taşıdığını söylemek de yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda çalışmada odak noktası olarak belirlenen İnternet ve onun etrafında örüntülenen diğer iletişim ve bilişim teknolojileri de süreç içerisindeki gelişimleriyle hem insan ve toplum hayatında olumlu/olumsuz pek çok olgunun değişmesine yol açmış hem de yukarıda sözünü edilen ütopyik/distopyik senaryoların aynı anda ortaya atılmasında önemli etmenlerden biri olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği üzere, enformasyon teknolojilerinin hayatlarımızda giderek daha merkezî bir konum edinmesiyle, dijital (*online*) dünyanın, gerçek (*offline*) dünyayı

gün geçtikçe daha fazla kapsar hale gelmesi, herkesin enformasyon ve içerik üretebilmesi, medya-kullanıcı ilişkilerinin değişmesi, kullanıcıların kendi aralarında son derece girift ilişkiler geliştirmesi, Siberuzamın ekonomik, politik, ticarî, sosyal birçok farklı katman ve boyut içermesi sebebiyle, Siberuzamdaki etik, sadece enformasyon teknolojilerini üreten firma ve mühendisler ile medya mensuplarının meslek etiğini aşarak dünyadaki etiğin bir izdüşümü hâline gelmiştir. Çünkü gerçek (*offline*) dünyadaki bütün ilişki ve iktidar ağları dijital (*online*) dünyada yeniden üretilir durumdadır.

Bu noktada enformasyon/bilgisayar etiğinin kendine özgü sorunları olup olmadığı tartışmasına dönüldüğü takdirde, kimi düşünürler bu teknolojilerin yarattığı/yaratacağı bu sorunların yeni ve benzersiz olmadığını savunmaya devam edecektir. Ancak, bir insanın genlerinin tamamen en baştan tasarlandığını tasavvur edelim ya da beyinlerimiz ile bilgisayarlar arasında mutlak bir uyum sağlandığını, meydana gelecek durum ve sorunların insanlık tarihi açısından birtakım benzersiz nitelikler taşıyacağı düşüncesine itiraz etmek kolay olmayacaktır. Dolayısıyla belki de ortaya çıkacak bu yeni sorunlar, insanlığın alışageldiği düşünce biçimleri, etik kuramları ve/veya değerler ile örtüşmeyecektir. Bu sebeple bu gelişmeler, daha önce de zikredildiği üzere, felsefenin/etiğın kendisini büyük ölçüde etkilemeyi sürdürecektir. Bu bakımdan enformasyon etiğinin -ve siberetik gibi alt dallarının- öneminin de git gide artacağı öngörüsünde bulunulabilir.

İnternet'in toplumsal değişim açısından nasıl bir etkisi olacağına dair teknolojik determinizm ve teknolojinin toplumsal inşası olmak üzere iki temel görüş olduğu belirtilebilir: Teknolojik determinizm kültürün ve toplumun teknoloji tarafından şekillendirildiğini savunurken, teknolojinin toplumsal inşası görüşü ise bunun tam tersini yani, toplumun teknolojiyi kontrol ettiğini ve biçimlendirdiğini savunur. Teknolojinin toplumsal inşası kuramı ise teknolojinin kültürü ve insan eylemlerini belirlemediğini, bilakis, insanın teknolojiyi belirlediğini savunan görüştür. Bu görüş için önemli olan teknolojinin hangi toplumsal bağlamda kullanıldığıdır. Bu ilk görüşe göre, İnternet ile beraber günümüz toplumları daha demokratik ve daha özgür bir hâle gelecektir. İnşâcı görüşe göre ise ne İnternet ne de herhangi bir başka bilişim ve iletişim

teknolojisi kendi başına toplumsal değişimin aktörü olma niteliğini haiz değildir. Bilakis mevcut ekonomi-politik düzenin daha da kök salmasına sebebiyet verecek biçimde kullanılma/yönlendirilme potansiyeli taşımaktadır.

Enformasyon teknolojilerindeki bu gelişim sebebiyle git gide artan ölçüde enformasyona, Paul Virilio'nun tabiriyle "enformasyon bombasına"²⁶ maruz kalınması, sadece toplumsal ve siyasal yaşama değil, felsefe yapma biçiminin kendisine de etki etmiştir. Felsefe için önemli olan, felsefenin kendi yapıntılarını da bu enformasyon çevresinden, Floridi'nin kavramıyla "infosfer"den almasıdır. Bu sebeple günümüz felsefesi, geçmişteki felsefeden oldukça farklıdır (Hösle 2009: 124).

Bu bakımdan İnternet olgusu da dijitalleşmenin hem en önemli zemini hem de en önemli aracı konumundadır. Mevcut durumda İnternet'in, daha önce de zikredildiği üzere, salt teknik/teknolojik bir atılım olmasının çok ötesinde, farklı düzey ve düzlemlerde gelişmelere, değişim/dönüşümlere yol açması; ticaretten siyasete; toplumsal ve kişilerarası ilişkilerden, sanat ve edebiyata; kişilerin yaşam tarzlarına değin birçok parametreyi değiştirmesi İnternet'i üzerinde ciddi ölçüde düşünülmesi gereken bir olgu hâline getirmiştir.

Bu çalışmada irdelenen esas konu da, İnternet ve bu teknoloji etrafında örüntülenen her türlü sosyal medya mecrası, uygulama ve akıllı cihazlar bağlamında gerçekleşen dijital gözetim sorunudur. Bu sorun, daha genel anlamda bir teknoloji etiği sorunu, daha dar anlamda ise enformasyon etiğinin bir alt alanı olarak siberetiğin inceleme alanına giren bir etik sorun olarak değerlendirilebilir. Bununla beraber dijital gözetim sorunu felsefî olarak bir özel alan-kamusal alan, bir mahremiyet/özgürlük sorunu ve bir iktidar sorunu olarak da ele alınabilir. Bu çalışmada, dijital gözetim sorunu hem Foucault'nun Panoptikon kuramı çerçevesinde bir iktidar aygıtı olarak, ekonomi-politik bağlamı dolayımında hem de siberetik perspektifinden bir etik sorun ve bir insan hakkı ihlâli olarak ele alınmaya gayret gösterilmiştir.

²⁶Bkz: (Virilio 2013).

Tarihsel süreç içerisinde enformasyon teknolojilerinin gelişimiyle beraber birçok farklı kavram kullanılmış olmasına karşın, son yıllarda bu alanı inceleyen felsefî alt alan enformasyon felsefesi ve etiği olarak branşlaşmıştır. Kökleri kütüphanecilik meslek etiğine uzanan bu alan, enformasyon teknolojilerindeki gelişmeyle beraber git gide genişleyen, derinleşen ve karmaşıklaşan bir çalışma alanı hâline gelmiştir.

Daha önce de değinildiği üzere, enformasyon etiğinin bir alt alanı olanı siberetik, siberuzayda gerçekleşen etik sorunları ele alan bir pratik etik sahasıdır. Siberetik kendi başına bir etik kuramı değildir. Farklı etik kuramlara, farklı filozofların görüşlerine dayanarak siberuzamdaki etik sorunları açıklamaya ve çözüm önermeye çalışır. Örneğin kimi düşünürler Kant etiğine, kimileri ise yararçılık etiğine yakındır. Bazı araştırmacılar meseleleri daha normatif biçimde ele alırken, diğerleri daha betimleyici bir yaklaşıma sahiptir. Hatta etik sorunları bizzat teknolojik tasarımlarında gören ve bu sorunları daha teknik bir bakışla değerlendiren bilginler de bulunmaktadır. Dolayısıyla siberetik yaklaşım İnternet'teki etik sorunların çözümünün mucizevî bir formülü değildir. Felsefe tarihine ve etiğin bilgisine yaslanması gereken bir pratik etik sahasıdır.

Son dönemde siberetik kavramı görece daha az kullanılmaya, yerine ise daha çok “dijital etik” kavramı tercih edilmeye başlanmıştır. Bununla beraber siberetik kavramın siberuzamı ve bununla bağlantılı etik sorunları imlediği gerçeği değişmemiştir. Bu teknolojilerin görece yeni olması ve mütemadiyen yeni teknolojilerin insan hayatına girmesi sebebiyle, kavramsallaştırmada ve taksonomide sorunlarla karşılaşmaktadır. Ortaya çıkan bu çetrefil durum, meslek sayısı kadar meslek etiğinin ortaya çıkmasına benzer biçimde, her yeni teknoloji için geliştirilmeye çalışılan mikro etiklerden dolayı kaynaklanıyor gibi görünmektedir. Yaşanan bu durum “etik enflasyonu” olarak nitelendirilebilir (Tepe 2009: 143). Bu tanımlama yeni gelişen teknolojiler bağlamında da geçerli görünmektedir.

Siberetiği karmaşık ve katmanlı hâle getiren şirketlerin ve devletlerin de İnternet'te ciddi etik sorunlara yol açabilmeleridir. Dolayısıyla İnternet ortamında etik sorunların önüne geçebilmek, insan haklarını korumak kişi eylemlerinin doğruluğunu değerlendirebilmek ile sınırlı değildir. Sorunların ekonomi-politik arka planı dolayısıyla

etik, hukuk ve siyaset gibi farklı kategorileri çevreleyen geniş bir perspektife ihtiyaç duyulmaktadır. Kavramların çokluğu, alt disiplinlerin tam olarak netleşmemesi, sürekli yeni teknolojilerin gelişmesi vb. sebeplerle dijital gözetim konusu birçok araştırma alanının kesiştiği bir konumdur. Bu durum da felsefi açıdan disiplinlerarası bir bakışı gerekli kılmaktadır. Bu nedenle bu çalışmada da teknoloji felsefesinin/etiğinin, enformasyon felsefesinin/etiğinin ve siberetiğin yanı sıra, dijital denetim gözetim mekanizmalarının yapısına ışık tutabilmek adına Foucault'nun iktidar kuramına değin farklı alanlara uğramak gerekmiştir.

Marshall McLuhan, kitle iletişimi araçları ve medya kuramı üzerine gerçekleştirdiği öncü çalışmalarda, gelişen yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla enformasyon akışının hız kazandığını, bu durumun da mekân algısının küçülttüğünü belirtir. Elbette bu durum insanın, kendine ve dünyaya bakışında kırılmalar yaratmış; yeni bir anlam evreni oluşturmasına sebebiyet vermiştir. McLuhan'ın ifadesiyle “global köy”e dönüşen dünyada özellikle de İnternet'in muazzam gelişimi nedeniyle her geçen gün kültürel ve yerel farklılıklar azalmakta, tüketim alışkanlıkları ise birbirine benzemektedir.²⁷ İnternet'in küresel bir olgu olması ve İnternet'in fiziksel sınırları, mesafeleri ortadan kaldıran yapısı gereği etik sorunların da küresel biçimlerle ya da küresel ölçekte gerçekleşebilecek olması sebebiyle Karl Otto Apel'in önerdiği biçimde (Apel 2000) gezegen düzeyinde geçerli olacak evrensel bir makro-etik veya kültürlerarası bir etik ihtiyacının da arttığı söylenebilir.

Bu noktada “*netizen*”²⁸ kavramına değinmek uygun düşebilir. Network (ağ) ve citizen (yurttaş) kavramlarından mülhem netizen kavramı, günümüzün “ağ toplumu”nda yaşayan bireylerin hak ve sorumluluklarının sadece ulus-devletler düzeyinde değil, aynı zamanda bütün insanların ortak olarak bağlandıkları İnternet için de gerekli olduğunu tanımlayan bir kavram durumundadır.

Bu bağlamda siberetik veya kültürlerarası enformasyon etiği (İIE) açısından önemli olan gerçekten evrensel/küresel/kültürlerarası bir etiğe ihtiyaç olup olmadığı ve eğer varsa

²⁷ “Global köy” tabirini sadece mekânın küçülmesi bağlamında değerlendirmek kanımca daha doğru olacaktır. Medya ve akabinde yeni medya çağında üretim ve tüketim ilişkileri köye benzemektedir.

²⁸ Henüz Türkçe karşılığı bulunmayan “netizen” kavramı Türkçeye “ağdaş” şeklinde çevrilebilir.

bunun nasıl gerçekleşebileceği hususudur. İnsan hakları kavramı ve etiğin evrenselliği meselelerine yönelik olarak bu kavramların Batı/Avrupa-merkezci olduğu yönünde eleştirilerin olduğunu da göz önünde bulundurmak faydalı olabilir. IIE çalışmalarında ortaya konmak istenen etik yaklaşım, Batı-merkezci olmaktan ziyade farklı gelenek, kültür ve felsefelerin de katkısını talep eden açık bir tartışma ortamı neticesinde elde edilmesi öngörülen bir yaklaşımdır. Siber teknolojilerin teknik açıdan küresel/uluslararası bir olgu olması dolayısıyla başka birçok etik meseleye kıyasla evrensel bir etiğin (ve dolayısıyla evrensel bir siberetiğin) ortaya çıkması bakımından çok daha elverişli bir zemin olduğu tespitinde bulunulabilir. Hatta tam da bu sebeple bunun bir zorunluluk olduğu da öne sürülebilir.

BM çatısında altında Internet Governance Forum ve UNESCO gibi kuruluşların gerçekleştirdiği çalışmalar ve İnternet Hak ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu tarafından kaleme alınan *İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı*'nda ortaya konan on ilke ve bu ilkelerle ilişkili haklara yönelik bir çerçeve belirlenmesinin bu noktada önemli bir kilometre taşı olduğu vurgulanmalıdır.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ile uyum içinde ortaya konan bu ilke ve hakların, hak olup olmadığı -örneğin İnternet'e erişimin bir hak olup olmadığı ve bunun temellendirilmesi- başka bir soruyu gündeme getirmekle beraber, verili durum kabul edildiği takdirde, elimizde insan hakları ile uyumlu bir dijital haklar çerçevesi olduğunu rahatlıkla öne sürebilir. Bu çerçevenin çalışmada değinilen birçok etik soruna/insan hakları ihlâline yönelik bir kalkan niteliği taşıdığı söylenebilir. Bu ilkelere dayanacak etkin yasaların koruyucu niteliği hafifsenemeyecek olsa da Siberuzamdaki etik sorunların ve insan hakları ihlâllerinin birçoğunun önüne geçilebilmesinde etik ve insan hakları bilgisi ile donanmış etik eyleyecek bireylerin yetiştirilebilmesinin de hayli önemli olduğuna işaret edilmelidir.

Yukarıda sözü edildiği biçimiyle bir kültürlerarası enformasyon etiğinin hayat bulması adına BM'nin çabaları ve başta Rafael Capurro ve Charles Ess gibi düşünürlerin çalışmaları da önem taşımaktadır. Bu çalışmalarda ortaya konan ilk eğilim, ortaya çıkacak kültürlerarası enformasyon etiğinin farklı kültürel ve ahlâki geleneklerin

yaklaşımları arasında açık bir tartışma ortamı yaratmasına yardımcı olmasıdır. İnternet ve diğer bilişim ve iletişim teknolojilerinden kaynaklanacak etik sorunlar göz önüne alındığında böylesi bir kültürlerarası -veya küresel- bir etik arayışının devam edeceği ve önemini koruyacağı öngörülebilir. Siberetik veya daha geniş perspektiften enformasyon etiği, böylesi etiğin bir parçası olabilir, bu etiğin gelişmesinde, buna yönelik bir farkındalık oluşmasında önemli bir rol üstlenebilir.

Çalışmada üzerinde durulan dijital hakların sağladığı kazanımların yanı sıra, bu etik sorunları hukuk düzlemine taşıdığına da altı çizilmelidir. Dijital gözetim ve denetim sorunu hâlihazırda etik, siyaset, hukuk, ekonomi gibi farklı kategorilerin kesişim alanında bulunmaktadır. Olgunun karmaşıklığı, onun ele alınmasında ve çözümlenmesinde de bazı zorluklar çıkarmaktadır. Sorun önce bir etik sorunu mu yoksa hukuk ya da siyaset sorunu olarak mı ele alınmalıdır? Bu noktada alanın Floridi'nin vurguladığı “transdisipliner” bir doğası olduğu görüşünü akılda tutmak yararlı olabilir.

Bu bağlamda dijital gözetimin günümüzde yasal bir dayanağı olması da sorun açısından dikkate değer bir noktadır. Devletler çıkardıkları kanunlar ile kişisel verilerin toplanmasını düzenlemiş, bir başka deyişle, hukuken belirli düzeyde kişisel verinin toplanması, saklanması, kullanılması vb. herhangi bir sorun teşkil etmeyeceği yasal bir dayanak oluşturmuşlardır. Bu durum verilerin toplanmasına, depolanmasına ve kullanılmasına yönelik bir çerçeve oluşturulmakla beraber, aynı zamanda bu verilerin toplanmasına yönelik bir meşruiyet de kazandırmakta ve normalleştirmektedir. Kişisel bilgilerin, “kişisel mülkiyet” olarak değerlendirilip kişiler/kurumlar tarafından legal biçimde alınıp satılır bir meta hâline gelmesi/getirilmesi de eşitsizlikleri derinleştirebilir. Bilginin bu yönden ticarileşmesi, insan haklarına dayanan birtakım yasal düzenlemelerle de önlenemeyebilir.

Bu durumda “bir gözetim etiği mümkün olabilir mi?” diye sorulabilir. Gözetim olgusunun bir etik sorun olarak kabul gördüğü düşünüldüğünde, bu “soru”nun kendisinin “oksimoron” niteliği taşıdığı öne sürülebilir. Ancak kendi başına çelişkilerle dolu gibi duran bu ifade, bireyleri sınırsız ve tahakküm eden bir gözetimden korumanın anahtarı olabilir mi?

Gary T. Marx (1998), bu yeni gözetime dönük bir etik olması gerektiğini belirten erken diyebileceğimiz metinlerden birini kaleme almıştır. Gary Marx ve Ungar beraber gerçekleştirdikleri çalışmalarında ise bu yeni gözetim tekniklerinin birtakım ortak özellikleri olduğunu belirtir. Buna göre, post-panoptik olarak kavramsallaştırılabilecek yeni gözetim mekanizmaları zaman ve mesafe tanımadan geleneksel olarak mahremiyetimizi koruyan duvarları ve cilt gibi fiziksel sınırları aşabilir ve uzaktan gözetim imkânı verir. Düşük maliyetle, anında tasnif edilmeye, birleştirilmeye ve paylaşmaya izin veren veri yığınları oluşturur. Farklı veri türlerini birbirine bağlayabilir. Hakikati simüle ve manipüle etme olanağı sunar. Gözetim görünmeden, kişinin bilgisi ve rızası olmadan gerçekleştirilebilir. Daha yoğun, daha derin, daha geniş ve daha kapsamlı bilgi ve veri toplama yetisi vardır (Marx ve Ungar 2012: 72).

Zikredildiği üzere bu teknolojilerin daha da gelişmesiyle beraber devletlerin ve özel sektör kuruluşlarının kişisel bilgileri toplama, depolama ve analiz etme gücü sürekli artmaktadır. Bireyler hakkında bilinmesi gerekenler, olması gerekenden çok daha fazla olan bir noktaya evrilmiştir. Bu teknolojiler bir dereceye kadar, kişisel bilgileri korumaya çalışan kanunlar, sivil toplum örgütleri, bu teknolojilere direnç gösteren karşı teknolojiler bazı yerleşik etik kodların varlığı ile sınırlandırılmaya çalışılır. Gözetim kendi başına anti-demokratik bir uygulama olarak kabul edildiğinde dahi, günümüz koşullarında gözetimden bağımsız bir yaşamın kolayca kurulamayacağı ön kabulüyle en azından mevcut durum için etik bir çerçeve oluşturmanın çok daha sonuç alıcı bir çaba olabileceği öne sürülebilir.

Bu çabalar neticesinde “yararlı” ve “zararlı” gözetimin ne olduğu konusunda bir anlayış geliştirebilip zararlı gözetimleri minimize etme yolunda adımlar atılabilir. Bazı gözetim biçimleri koşullara bağlı olarak meşru olabilirken, bununla beraber sıkı sıkıya korunması icap eden haklar da geliştirilebilir. Böylesi bir yaklaşım dijital gözetime dayanan etik sorunların kabul edilebilir bir noktaya gelmesine yardımcı olabilir. Marx ve Ungar’a göre bu etik yaklaşımı gerçekleştirebilmek için sorulması gereken birçok soru bulunmaktadır. Bu soruların üç temel öbekte yer aldığı belirtilebilir: Bunlar: 1. Veriler hangi araçlar ile toplanmaktadır? 2. Verilerin toplandığı bağlam ve koşullar

nelerdir? 3. Verilerin kullanım hedefleri/kullanıldığı alanlar hangileridir? (Marx-Ungar 2012: 72).

Kişisel verilerin toplanması eyleminde bazı sorun ve kaygılar gündeme geliyorsa bu durumda birtakım etik sorunlar olduğu yönünde görüş bildirilmesine vesile olabilir. Bu bakımdan sorulacak a) verilerin toplanması kişiler üzerinde fiziksel veya psikolojik zarara sebep oluyor mu? b) kullanılan yöntem izinsiz olarak kendine verilen sınırları aşılıyor mu? c) yöntem kişisel bilgilerin nasıl ele alınacağı ile ilgili güven ve varsayımları ihlâl ediyor mu? d) kullanılan yöntem geçersiz sonuçlar üretiyor mu? gibi sorular etik durumun ortaya çıkarılması için önemli sorulardır (Marx-Ungar 2012: 74).

Bu bakımdan siberetik temelinde, belirli vakaları çözümlenmeye uğraşan, pratik bir etik modeli mahremiyet, özgürlük ve diğer belirli dijital haklar bağlamında belirli düzeyde de olsa hakları koruyan/genişleten “pragmatik” bir yaklaşım olarak değerlendirilip verili durumda kişi yararına kazanım olarak değerlendirilebilecek bir etik olarak görülebilir.

Bu minvaldeki bir yaklaşıma yönelik esas itiraz, muhtemelen, konuya daha ilkesel ve etiği faydacı bir yöntemle değil daha ilkesel bir cepheden savunanlardan gelecektir. Çünkü böylesi bir gözetim etiği, gözetim sorununun kendisine yönelik itirazı boşa çıkararak, bir yönüyle gözetimi meşrulaştıran ve sözü edilen etik-politik mücadeleye zarar verme ihtimalini barındıran bir çerçeveye sahip görünmektedir.

Dijital gözetim olgusu bağlamında, etik-hukuk ilişkisi açısından son tahlilde, siber dünyadaki insan hakları ihlalleri ve etik sorunlara dair hukukî çerçevelerin şimdilik tam oturmadağı söylenebilir. Alanda içtihatların henüz oluşmadığı, yasa ve mevzuatların dünya ölçeğinde yetersiz durumda olduğu tahmin edilebilir. Dolayısıyla dijital gözetim sorununda etik-hukuk ilişkisi üzerine çalışılmaya devam edilmesi gereklidir.

Farklı yön ve boyutlarıyla siberetiğe içkin sorunlarla karşılaşan üç farklı toplumsal katmanın bulunduğu öne sürülebilir: Bunlar teknolojiyi üretenler, onu düzenleyenler ve kullanıcılar/tüketiciler olarak ifade edilebilir. Bu etik sorunlardan bazıları teknolojiyi

üretenler tarafından, uyacakları/uymak zorunda bırakılacakları etik kodlar vasıtasıyla, bazıları kullanıcıların eğitimi ve kullanıcılara kazandırılacak etik tutum ve eylemlerle, bazıları ise kanun koyucuların, ulusal-uluslararası kurumların çabaları ile aşılabilir. Lâkin tüm bu önlemler kendini “teknokratik” olarak serimleyen günümüz ekonomi-politiğinde dijital gözetim mekanizmaları açısından geçersiz görünmektedir.

Yukarıda da değinildiği üzere, dijital gözetim mekanizmaları İnternet ve “ağ”a bağlanan diğer teknolojiler aracılığıyla gerçekleşmektedir. Tarihsel açıdan bir askerî proje olarak başlamasına karşın Tim Berners-Lee öncülüğünde açık ve özgür bir alan olarak tasarlanan İnternet, süreç içerisinde kitle iletişim araçlarının yaşadığı dönüşümün bir benzerini yaşayarak ticarileşmiştir. Bu ticarileşme olgusu ile gözetim olgusu el ele yürümüş, tüketim toplumu ile gözetim toplumunun karakteristik özellikleri iç içe geçmiştir.

Bu noktada Foucault’ya dönmek gerekmektedir. Foucault’nun Panoptikon kuramının dayandığı bazı temel argümanlar vardır: Buna göre, özellikle cüzzamın şehrin dışına ihracı akabinde vebanın ve deliliğin kapatılması ile başlayan süreç, tarihsel bir momentte üretim süreçlerine dâhil olmayan/olamayan herkesin kapatılıp ıslahına evrilmiştir. Buradaki amaç ise bu işe yaramazlar ordusunu işe yarar hâle getirip üretim sistemine eklemlenmektir.

Tebaayı saf şiddete dayanan eski usul yöntemlerle yönetmek eskisine kıyasla hem çok zorlaştığı hem de çok daha maliyetli ve işlevsiz hâle geldiği için, modern devletler birtakım disipliner yöntem, usul ve araçlar geliştirmiştir ve öznelerini kendine tabi kılmıştır. Bu noktada neredeyse bütün rasyonel-bürokratik kurumlara sirayet eden disipliner bir mantık ve bu amaç doğrultusunda geliştirilen uygulamalar kullanılır. Bu bağlamda hapisanelerdeki cezalarla, askerî talimler; okullardaki sınavlarla, fabrikalardaki işçinin denetimi aynı disipliner mantığın farklı düzlemlerde tezahür eden süreçleri olarak hayat bulur. Panoptikon ise bu disipliner mantığın ihtiyaç duyduğu gözetimin mimari tasarımıdır.

Çalışmada daha önce de belirtildiği üzere Panoptikon bir motif, bir metafor olarak gözetim çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır. Yeni gözetim teknolojilerinin gelişmesi ve böylece gözetimin dijitalleşmesi dolayısıyla Panoptikon kavramının düşünsel sınırlarına ulaştığı vargısı ile yeni kavramsal arayışlara girilmiştir. Bu yeni kavramlar dijital gözetim olgusunun farklı niteliklerine temas eder niteliktedir ve bu yeni dönemi tanımlaması muhtemel kavram üzerinde bir fikir birliği olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir. Bu kavram kargaşasını bir ölçüde aşması ve bu dönemi daha bütüncül biçimde imlediği kanısı sebebiyle bu çalışmada post-panoptik kavramı tercih edilmiştir.²⁹

Post-panoptik dönem, Baudrillard'ın tüketim toplumu ile paralellik gösterir. Bu dönemde rıza, Foucault'cu bir disiplin mekanizmasından çok, öznelere salt tüketiciler olarak kodlayan günümüzün kapitalist ekonomik sisteminin pazarlama, reklamcılık ve gösteri toplumunu kışkırtan diğer araçları eliyle üretilir. Böylece, tüketim toplumunu yaratan “büyüleme” biçimleri, panoptik olanı perde arkasına saklamanın yolunu açmıştır.

McLuhan'ın insanın tasarladığı ve dışsallaştırdığı her teknoloji, ilk içselleştirme döneminde insani bilinci uyuşturma gücüne sahiptir savı ile İnternet'in “büyüleme” işlevinin örtüştüğünü söylemek mümkündür (McLuhan 2014: 217). Bununla beraber, düşünür matbaa tekniğinin “ulusal birörnekliliği” ve “devlet merkeziliğini” yarattığı gibi, bireyciliği ve devlete karşı muhalefeti de doğurduğunu belirtir (McLuhan 2014: 279). İnternet'in içinde barındırdığı muhalefet potansiyelini düşününce, matbaanın ortaya çıkmasına sebep olduğu bu olgunun, şu an örtük olsa da -ya da istenen düzeyde olmasa da- İnternet için de olasılık dâhilinde olduğu düşünülebilir.

Akademide ve entelektüel sınıf arasında uzunca bir müddet en hararetli tartışma konularından biri olan modernite-postmodernite tartışmalarına³⁰ da bilişim ve iletişim teknolojileri bağlamında bakmak ve modern ile postmodern arasındaki farkı yaratanın

²⁹Elbette başka isimlendirmeler yapmak da mümkündür. Web 2.0'a gönderme yapacak biçimde kullanılan Panoptikon 2.0'da bu anlamda değerlendirilebilir. Bkz: (Çoban ve Ataman 2018). Ayrıca panoptik-post panoptik tartışmaları, post-panoptik kavramlaştırması için bkz. (Boyne 2000), (Caluya 2010).

³⁰Postmodernizm ve modernite-postmodernite tartışmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz: (Lyotard 2014), (Rosenau 2004), (Callinicos 2001), (Best ve Kellner 2011), (Bauman 2013).

bu enformasyon teknolojileri olduğunu söylemek de mümkündür. Gerçeklik algısının kırılmasında ve “hiper gerçeklik” çağına geçilmesinde enformasyon teknolojilerinin gerçeği yeniden üretmesinin büyük rolü olduğu gibi -yani postmodern durumu ortaya çıkardığı iddia edilebileceği gibi- bugün “*post truth*” çağında hakikatin yitip gitmesinde de bireylerin aşırı enformasyona maruz kalmasının önemli bir etkisi olduğu göz ardı edilemez. Dolayısıyla günümüzde söz konusu olan gerçeğin yeniden üretiminden çok, gerçeğin bütünüyle silinip gitmesi, belirsizleşmesidir.

Bu değişimle beraber disiplinler mantık kendini gösterinin ve büyülemenin ardına gizlemiş; üretim süreçlerinden gözetlenmesinden çekilmemekle beraber, tüketim odaklı bir hâle gelmiştir. Kişiler tüketicilere hatta sadece verilere indirgenmiş, bu durum kapatma olgusunu büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. Gözetim ise ulus ötesi boyutlara ulaşarak merkezsiz veya çok merkezli bir niteliğe bürünmüştür.

Rızanın üretiminin büyüleme dışında bir yolu daha vardır; üstelik güçlü bir yoldur bu: “Güvenlik”. Günümüz ulus-devletleri vatandaşlarının güvenliğini korumayı öncelediğini belirtir. Bu güvenlik tedbirlerinin bir bölümü de bizzat vatandaşların kendisi tarafından talep edilir. Bu talebin de en azından bir ölçüde -belki de büyük bir ölçüde- devletin/sistemin birtakım aygıtları tarafından üretildiğini söylemek mümkündür. Böylece sistem, gözetimi meşrulaştıran güvenlik olgusunu dayanak hâline getirerek her türden güvenlik teknolojisi aracılığıyla insanları çok daha kolay ve zahmetsiz biçimde takip etme olanağına kavuşur. Bireyin her türlü kimlik bilgisi, her türden davranışı kayıt altına alınır ve saklanır. Kesintisiz biçimde süregiden bu tip bir gözetim mekanizması, âdeta mutlak bir gözetim toplumu yaratır.

İnternet ve sosyal medya mecralarının gelişmesine koşut olarak ortaya çıkan “ağ toplumu” düşüncesinde ise insanların “ağ” üzerinden örgütlenerek, dünya genelinde toplumları çok daha demokratik ve şeffaf bir hâle getirebileceği öngörülere yapılmıştır³¹. Bununla beraber aynı teknolojiler kişisel mahremiyeti ihlâl eden baskıcı, manipülatif ve

³¹ Manuel Castells, *İsyan ve Umut Ağları: İnternet Çağında Toplumsal Hareketler* (2013) isimli kitabında, İnternet çağında toplumsal hareketlerin aldığı yeni biçimleri tartışıyor. Castells ağ toplumunda iletişim kurma ve örgütlenme biçimlerinin geleneksel toplumsal hareketlerden farklarını ortaya koyarken, bir yandan da nerelerde benzeştiğini tespit etmeye çalışıyor. Yazar, bu hareketlerin karşılaşılabileceği zorlukları ortaya koymasına karşın, yine de bu hareketlerin geleceğine dair umutlu bir görüntü çiziyor.

otoriteryan amaçlara da hizmet eder noktadadır. Bu noktadaki mesele ise İnternet'in daha demokratik ve özgür bir toplumun yaratılmasının platformu olabilecek yeni bir kamusal alan olup olmadığıdır.

Şu ana kadar ki tarihsel deneyimden yola çıkıldığı takdirde, teknik ilerlemenin daha özgür, daha demokratik, daha çoğulcu birey ve toplumlar ortaya çıkarmadığı, aksine bu teknolojiler vasıtasıyla insanları tüketim kültürüne eklemlediği öne sürülebilir. Bu tüketim toplumunun yaratılmasında kitle iletişim araçlarının ve kültür endüstrisinin büyük payı olduğu önermesinde de bulunulabilir.

Çalışmada daha önce de defaten değinildiği üzere kamusal alan kavramının kendisi de tartışmalı olmakla beraber, kişisel veriler kamusal (*public*) hâle gelmiştir. Bir yönüyle, sosyal medya mecralarının kendisinin kamusal alan-özel alan kategorilerini eskiden olduğu hâliyle geçersizleştirdiği öne sürülebilir. Dijital medya/sosyal medya ile beraber düşünsel anlamda gri alanların kaybolduğunu ve gerçek anlamda hakikate ulaşmayı amaç edinen bir tartışma kültürü yerine bütün olguların git gide siyah veyahut beyaz olarak etiketlendiği bir vaziyetin meydana geldiğini belirtmek de olası görünmektedir. Şu hâlde, bu durum yeni bir kamusal alan inşasından ziyade, -hatta aksine- derinleşen bir yarılmanın göstergesi olarak okunabilir.

Bozkurt'a göre, insanların özel ve mahrem dünyalarına ilişkin epeyce hassas nitelikleri de içerebilecek enformasyonun kolay ulaşılabilir niteliği dolayısıyla "kamusal alan karşısında, özel alanın daraltılması" olarak yorumlanmıştır (Bozkurt 2000). Verinin ortaya saçılmış ve dolayısıyla herkesçe erişilebilir noktaya gelmiş olmasını, kamusal alanın genişlemesi olarak tanımlamak doğru olmayacaktır; bu duruma mahremiyetin ve özgürlüğün iktidar ve sermaye tarafından işgal edilmesi denilmesi daha uygun düşecektir. Dolayısıyla mevcut durumun kamusal alan-özel alan dikotomisinde, kamusal alanın özel alan aleyhine genişlemesinden söz edilebilmesinden çok, aslında kamusal da olmayan türde bir hareketin söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. Özel alan ya da kişisel mahremiyet zikredildiği üzere, iktidar ve sermaye tarafından kuşatılmıştır.

İnternet gerçekten de sahip olduğu demokratikleştirici, özgürleştirici potansiyel ile insanların kişisel verilerini daha önce tahmin dahi edilemeyen ölçekte, mahremiyetlerinin kaybolmasına sebep olacak ölçüde toplanmasına imkân veren, baskıya ve manipülasyona da aynı anda açık bir alandır. İnternet böylece, bir yanıla özgürleştirme bir yanıla baskı altına alma potansiyeli bulunan, büyük ölçüde kapitalizmin egemenliğine girmesine karşın, bunun alternatiflerini de kendi bağrında taşıyan bir “çokluk” alanıdır.

Bu nedenle İnternet’in aynı anda farklı karakterleri ve veçheleri barındıran bir *heterotopya* alanı olduğu savı ileri sürülebilir. Foucault *Öteki Mekânlara Dair* isimli yazısında ele alınan bu kavram, İnternet ve onun etrafında gelişen sosyal medya mecralarını anlamak ve açıklamak adına yeni imkânlar sunmaktadır. Foucault tarafından “yersiz yer” olarak tanımlanan ve altı temel ilkesi olduğu belirtilen heterotopya kavramı, en azından Foucault’nun kullandığı anlamda, somut bir mekân algısı ile irtibatlıdır. Düşünüre göre, bu mekânlar evrenseldir ve onun “kriz” ve “sapma” heterotopyaları olarak tanımladığı iki temel tipi bulunmaktadır. Heterotopyaların ikinci özelliği tarihsel bağlam içinde farklı işlevler sergileyebileceğidir. Üçüncü özellik, beraber olması, birbiriyle bağdaşması mümkün görünmeyen farklı mekânları bir araya getirebilme işlevidir. Dördüncü özellik, heterotopyaların belirli bir kipe göre zamanın bölünmesine veya birikmesine bağlı olarak tezahür etmesidir. Beşinci ilke ya zorla kalınan veya özel izinle girilebilen ya da herkesin girebildiği yerler olmasıdır. Bir başka deyişle, kişinin tecrit edilebilmesine veyahut dâhil olabilmesine olanak tanınmasıdır. Altıncı ve son ilke ise heterotopyalar diğer tüm mekânlarla belirli bir ilintiye sahiptir ve o mekânlara dair iki farklı kutupta işlev gösterir. Buna göre, gerçek olduğu kabul edilen mekânları birer yanılsamaya dönüştürebilir veya tam aksine olduğundan daha muntazam, daha güzel, daha gerçek başka mekânlar yaratırlar (Foucault 1984: 4-8).

Benzer biçimde İnternet ve sosyal medya mecralarının (yeni medya) bir heterotopya olarak görülebileceği düşüncesini savunan Göker, Foucault’nun heterotopyalara yönelik değerlendirmesinde, her bir ilkeye karşılık gelecek biçimde tek bir mekân örneği verdiğini belirtir. “Dijital heterotopya”ların ise “bu ilkelerin tamamıyla örtüşmesi ve tek bir heterotopik mekân olarak belirginleşmesi”ni dikkate değer bulur (Göker 2017: 186).

İnternet'in ve onun dolayımında ortaya çıkan mecraların gerçekten de heterotopya özellikleri barındırdığını söylemek mümkün görünmektedir. İnternet, özellikle “yersiz yer” nitelmesine uygunluğu, yan yana gelmesi çok da olası olmayan birtakım nitelikleri kendinde bütünleştirmesi ve yanılısama üretmesi gibi sebeplerle kamusal alan/özel alan tanımlarından ziyade heterotopya tanımına daha müsait görünmektedir. Yine de bu mecraların heterotopyanın bütün niteliklerini haiz olduğu önermesine ihtiyatla yaklaşmak daha yerinde olabilir. Buradan hareketle, İnternet'in karakteri ne tam panoptik olarak görülebilir ve İnternet salt bir gözetim aracı olarak değerlendirilebilir ne de insanlara gerçek özgürlük ve demokrasiyi getirecek bir Prometheus olduğu iddiasında bulunulabilir.

Günümüzde gelinen noktada teknoloji, bir araç olmanın çok ötesindedir. Günümüzde iktidar ve teknoloji eklemlenmiş, âdeta iktidar teknolojileşmiş, teknoloji ise iktidarlaşmıştır. Günümüzün “tekno-iktidarı”, Heidegger'in yorumunu doğrulayacak biçimde, dünyayı bütünüyle teknik bir dünyaya dönüştürmüştür. Bu bağlamda Habermas'ın araçsallaşmış rasyonalite'nin totaliter toplumlara yol açtığı tezi ile Foucault'nun gözetimin insanlar üzerinde kurduğu baskı ile aynılaştırdığı görüşünün örtüştüğü söylenebilir. Yine de günümüzdeki aynılaşmayı “totalitarizm” kavramı yerine, tüketim bağlamında gerçekleşen bir tek tipleşme formasyonu olduğunu söylemek daha makul olacaktır.

Her türlü hukukî sınırlamalara, etik kodlara rağmen, sürekli veri akışının olduğu “ağ toplumu” olarak nitelenen günümüz dünyasında, dijital gözetimden “saklanabilmek” mümkün değildir. Bu durum da *İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi*'nin 12. maddesinde yer alan “Hiç kimse özel hayatı, ailesi, meskeni veya yazışması hususlarında keyfi karışmalara, şeref ve şöhretine karşı tecavüzlere maruz bırakılamaz. Herkesin bu karışma ve tecavüzlere karşı kanun ile korunmaya hakkı vardır” maddesinin güçlü biçimde ihlâl edilmesine zemin hazırlar.

Gözetim olgusu, dayandığı ekonomi-politik temel düşünülüğünde kendi başına felsefi/siyasî/etik açıdan eleştirilebilecek bir olgudur. Fakat verili durumun kabul edildiği varsayıldığında gözetim olgusu tek başına bir sorun olarak tasavvur

edilmeyebilir. Ancak bu durumda da gözetimin çeşitli etik sorunlar için kapı araladığını söylemek mümkün olacaktır. Bu bakış açısına göre devletler veya şirketler tarafından gözetlenmenin tek başına etik dışı bir olgu olmadığı ancak dijital gözetim ve veri madenciliği sebebiyle kişilerin aleyhine yaşanacak -ya da yaşanması muhtemel olan- etik sorunların üzerinde durulması gerektiği söylenebilir. Dolayısıyla bu bakış açısı ekonomi-politik bir eleştiriden çok, pratik etik bağlamında bir yaklaşım getirecektir. Fakat bu yaklaşıma göre dahi, gözetim ve veri madenciliği tehditkâr bir unsur olarak kalacaktır.

Bazı etik sorunların piyasa koşullarının belirleyiciliği sebebiyle ortaya çıktığı söylenebilecek olsa da bu sorunun piyasa belirleyiciliğinin de ötesinde -bizzat piyasanın üzerine kurgulandığı iş modeli- olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Bu sebeple kendini “gözetim kapitalizmi” (*surveillance capitalism*) olarak sunan bir ekonomi-politik, ekonomik anlamda (iş modeli açısından) ve politik/askerî/istihbarî anlamda mevcut yapılanmasını değiştirmedeği sürece bu sorunun çözülmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda sorun, etik bir sorun olduğu kadar politik de bir sorundur.

İyi niyete dayanan her türden etik arayış, kültürlerarası diyalog girişimleri, oluşturulan/oluşturulacak etik kod(lar) elzem ve çok kıymetli olmakla beraber, politik kategoride olduğu kanaatimce açık olan böylesi bir sorun karşısında çaresiz kalacaktır. Dolayısıyla tezde dijital haklar çerçevesinin ve bu bağlamda gerçekleştirilecek hukukî düzenlemelerin birçok etik sorunun çözümünde geçerli olsa bile gözetim teknolojileri bağlamında geçerli olmayabileceği öne sürülmektedir. Bu sorunun çözümündeki en büyük adım teknoloji firmalarının iş modelini değiştirmesi ile mümkün olabilir. Kullanıcıların verilerini toplayıp, depolayıp, işleyip onlara kişiselleştirilmiş ürün/hizmet/reklam sunma üzerine kurgulanan bu iş modelinin bütünüyle değişmesi gerekmektedir. Firmalar bu iş modelini değiştirmek istese dahi, bu iş modelinin ulus-devletler ve istihbarat örgütleri için de hayli kıymetleri veriler sunuyor olması, bu iş modelinin neden kolaylıkla değişmeyeceğini ve günümüzdeki iktidar-teknoloji eklemlenmesini kanımca gösterir niteliktedir.

Peki, dijital gözetim olgusu artık geri döndürülemez bir tahakküm pratiği midir, yoksa gelinen bu noktadan sonra tekrar mahremiyetimizi korumayı başarıp özgürlüğümüzü geri kazanabilir miyiz? Demokrasi ve politik mücadele açısından son derece ilginç bir dönemin idrak edildiği aşikârdır. Dünya gündemine bakıldığında, insanlık çözülmesi çok zor sorunlarla hatta sistem krizleriyle karşı karşıya gibi görünmektedir. İnsanlığın büyük ölçüde ağ üzerinden birbirine bağlandığı bu dijital çağda demokratik temsil mekanizmalarının zayıfladığına da şahit olunmaktadır. Bununla beraber dijital gözetim olgusunun en güçlü ve derin biçimde toplumsal bütün katmanları etkisine almasına karşın, gözetim mekanizmalarına toplumsal muhalefetin olmadığı söylenemez. Ekonomi-politik düzenin değişmeyeceğine olan kötümser bakış açısına rağmen, insanlık daha önce hiç olmadığı kadar birbirine bağlıdır ve birbiriyle bilgi ve fikir alışverişi içindedir. Bilgiye erişimin kolaylaşması, dolayısıyla demokratikleşmesi, bilgi ile iktidar arasındaki ilişkide kırılmaya sebep olmuş durumdadır.

Başta Julian Assange ve Edward Snowden tarafından gerçekleştirilen ifşalar ile devlet ve şirketlerin dijital gözetim yoluyla edindiği bilgilerin ortaya saçılması siyasî ve diplomatik anlamda ciddi sorunlara ve bu kurumların itibar kaybına yol açmıştır. Bu gözetim mekanizmaların -özellikle devletlerin gözetim ağlarının- ölçeği, boyutları ve kapsamı Snowden öncesi dönemde bu kadar derinlikli biçimde bilinmemekteydi. Dijital gözetim ve dijital haklar konusunda özellikle Snowden'ın çabalarının büyük bir farkındalık yarattığı su götürmez bir gerçektir. Bu ifşalar *hacking* ve *activism* sözcüklerinden türetilen ve *hacktivism* olarak bilinen dijital eylemlilik olgusunun bir parçası olarak görülebilir. Çeşitli hackleme ve ifşa faaliyetleri yürütülen bu eylemlilik olgusunun etik açıdan temelleri tartışmalı olsa da hak ve özgürlüklerin korunması bağlamında *hacktivism*'in çağın kendine özgü mücadele biçimlerinden biri olduğu öne sürülebilir. Bireyler günümüzde veri gözetimine dair farkındalığın yükselmesiyle beraber haklarını, özgürlüklerini ve mahremiyetlerini korumak noktasında daha donanımlı, daha hazır ve daha örgütlü görünmektedirler.

Bu örgütlü mücadelenin en ilginç örneklerinden biri küresel düzeyde bir yaygınlık kazanan ve dijital çağda insan hakları ile temel özgürlüklerin korunması için mücadele eden Korsan Parti (*Pirate Party*) hareketidir. Farklı ülkelerde faal durumda olan Korsan

Parti(ler) İzlanda ve Çekya gibi ülkelerde meclise girmeyi başarmış durumdadır.³² Eylem ve söylemini dijital araçlarla, dijital çağın gereksinimlerine göre geliştiren bu hareketin alternatif bir ses ve örgütlenme biçimi ürettiği ifade edilebilir. Kamu yararına uzun vadede radikal dönüşümler yaratacak bir strateji ile mücadele bu minvalde yürütülebilir. Yönetişim ve yerinden yönetim gibi ilkelerin önemli olduğu, ancak sorunların küreselliği göz önünde bulundurulduğunda hakları sadece yerel düzeyde değil, küresel düzeyde korumayı hedefleyen bir politika ortaya konulmalı denebilir. İnternet, insanların sosyal medya mecralarında seslerini duyurmasıyla, iktidarlar üzerinde baskı unsuru olma potansiyeli taşımaktadır. Dolayısıyla sosyal medya mecralarının gücünden tam da burada yararlanılabilir. Eğer bireylerin mahremiyeti böylesine çözülüyor ise ve bu verili durumda neredeyse zorunlu bir hâl olarak görülüyorsa, bireyler/toplum da iktidardan aynı güçle şeffaflık talebinde bulunmalıdır. Sosyal medya üzerinde de olsa örgütlenmiş “ağdaşlar”, sadece basitçe pasif olarak gözetlenen bireyler olarak nitelendirilemezler. Böylesi bir durumda ortada artık demokratikleşme için bir direniş, bir irade söz konusudur.

Esas güç sahibinin iktidar ve yöneticiler olduğu göz önünde bulundurulursa, yöneticilerin gözetim altında olması -eylemlerinin, kararlarının açık biçimde takip edilebilir olması- çok daha demokratik bir ortamın oluşmasına temel olabilir. Bu yönüyle toplumsal denetim rolü oynayabilir. Bu durum gerçekleşebilirse fişlemeye, gözetlemeye yarayan mecra tersine çevrilebilir ve demokratikleşmenin, özgürleşmenin, yönetsel şeffaflaşmanın, hesap verilebilirliğin katalizörü konumuna gelebilir. Fakat bu görüş, daha önce de vurgulandığı üzere, ancak somut sonuçlar ile desteklendiği ölçüde anlam kazanacaktır.

Foucault, kimi yorumcular/eleştirmenler tarafından yapısalcı, kimileri tarafından post-yapısalcı, başka bazıları tarafından ise postmodernist olarak tanımlanmıştır. Foucault ise bu tanımların tamamını reddetmiştir. Foucault'nun hem entelektüel çabası hem de aktivist -hatta militan- kimliği göz önünde bulundurulduğunda, esas çabasının her

³²Konuya ilişkin haberler için bkz. <https://www.ntv.com.tr/dunya/izlandada-korsan-partiye-hukumeti-kurma-gorevi,D2NpR9waLEq-Ckh4c9ExWg>, <https://yesilgazete.org/blog/2017/10/25/korsanlar-avrupada-yayiliyor-once-izlanda-simdi-ise-cekya/>

türden iktidar ilişkisine ve tahakküm biçimlerine karşı verdiği mücadele olduğunu söylemek mümkündür (Canpolat 2005: 85). Bu noktada Foucault'nun etik düşüncesinin, bir metaetik veya normatif etik olmadığı söylenebilir. Foucault, etiği kişinin kendisi olan ilişkisi bağlamında ele alır. Düşünür açısından etik, kişinin özellikle de iktidar ile kurduğu ilişkisi içinde özneleşme, kendini kurma faaliyeti olarak görülür. Kişi iktidara ve iktidar söylemi karşısında kendi varlığını oluşturarak etik özne hâline gelir. Foucault iktidarın tarihsel koşullarını, onun birey ve toplum üzerindeki etkilerini çözümleyerek, sadece entelektüel bir etkinlik yürütmemiş, aynı zamanda kendini etik-özne olarak kurmuştur iddiasında da bulunulabilir. Bu bağlamda Foucault'nun mücadelesi iktidar, iktidar söylemi ve her türlü tahakküm biçimine karşı, birer etik-politik özne olarak kendini kurmak isteyen kişilerin özgürlüklerini inşa etmeleri bakımından ilham verici olabilir.³³ Orwell devletin, baskı, korku ve işkence aygıtlarıyla kurduğu, insanın tüylerini diken diken eden bir distopyayı betimlerken, Huxley, vatandaşlarına hazcı bir hayat sunan ve daha “makul” görünen bir dünya tasvir etmekteydi. Eğer post-panoptik dönem de gözetim mekanizmaları bağlamında gerçekleşen bir distopya olarak okunursa, bu dünyanın ne tam anlamıyla Orwell'ın 1984'te anlattığı biçimiyle totaliter ve dehşetengiz ne de Huxley'nin *Cesur Yeni Dünya*'da öngördüğü biçimiyle salt hazcı biçimlerde cereyan etmediği öne sürülebilir. Bugünkü dünya daha çok bu iki distopyanın iç içe geçtiği, tuhaf bir melezinin tasvir edildiği bir yere benzemektedir. Çünkü panoptik olanın, post-panoptik olanın belki biraz ardında -büyünün ve gösterinin ardında- ancak eşzamanlı olarak varlığını devam ettirdiği söylenebilir. Son tahlilde, adına ister Panoptikon densin, ister başka bir kavram bulunsun; ister dehşetengiz, ister görünmez araçlar kullansın, “Büyük Birader” farkında olsak da olmasak da bizi izlemeye devam etmektedir. Bu bakımdan İnternet'te iktidar (hem siyasal hem sermaye olarak) ile özneler arasındaki çelişki ve mücadelelerin devam etmesi ve buradan yeni sentezlerin ortaya çıkmasının ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilir. Foucault'nun dediği gibi, iktidarın olduğu her yerde direniş de vardır. Dolayısıyla iktidarın ve onun bilgisinin bir tarihi varsa, ona direnmenin de bir bilgisi ve tarihi vardır. Şu hâlde, bireylerin ve toplumların mahremiyetleri ve özgürlükleri bu bilgiye yaslanan bir etik-politik mücadeleye bağlıdır denebilir.

³³ Burada kast edilen, Foucault'nun düşüncesinin verili durumda insan hakları, sivil toplum vb. bağlamlarda bir çözüme dayanak olduğu değildir. Belki Korsan Parti örneğinde olduğu gibi, alternatif bir örgütlenme modeli ve mücadele sunan, bireyleri ve toplumu dönüştürücü niteliği bulunan hareketlere ilham olabileceğidir.

KAYNAKÇA

- Adanır, O. (2013). Çevirenin Önsözü. J. Baudrillard, *Sessiz Yiğınların Gölgesinde* içinde (7-9 ss.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Adorno, T. W. ve Horkheimer, M. (2010). *Aydınlanmanın Diyalektiği*. (Çev. N. Ülner, E. Öztarhan Karadoğan). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Altay, D. (2005). McLuhan. Rigel. N. (ed.). *Kadife Karanlık 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar* içinde (9-48 ss.). İstanbul: Su Yayınevi.
- Apel, K. O. (2000). Globalization and the Need for Universal Ethics. *European Journal of Social Theory*, 3(2): 137-155.
- Baştürk, E. (2016). *Gözetimin Soykütüğü Foucault'dan Deleuze'e Postmodern Bir Arkeoloji*. İstanbul: Kalkedon Yayıncılık.
- Baudrillard, J. (2013a). *Sessiz Yiğınların Gölgesinde Toplumsalın Sonu*.(Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2013b). *Simülasyonlar ve Simülasyon*. (Çev. O. Adanır). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2013c). *Tüketim Toplumu*. (Çev. H. Deliçaylı, F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013). *Postmodernizm ve Hoşnutsuzlukları*. (Çev. İ.Türkmen) . İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. ve Lyon, D. (2013). *Akışkan Gözetim*. (Çev. E. Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bayraktutan, G. ve Binark, M. (2013). *Aydın Karanlık Yüzü: Yeni Medya ve Etik*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Bennet, C.J. ve Parsons, C. (2014). Privacy and Surveillance: The Multidisciplinary Literature on the Capture, Use, and Disclosure of Personal Information. W. H. Dutton (Ed.) , *The Oxford Handbook of Internet Studies* içinde (486- 508 ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Best, S. ve Kellner, D. (2011). *Postmodern Teori Eleştirel Soruşturmalar*. (Çev. M. Küçük). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Binark, M. (2007). *Yeni Medya Çalışmaları*. Ankara: Dipnot Yayınları.

- Boyne, R. (2000). Post-Panopticism. *Economy and Society*, 29:2, 285-307. DOI: 10.1080/030851400360505.
- Bynum, T. (1999). The Development of Computer Ethics as a Philosophical Field of Study. *The Australian Journal of Professional and Applied Ethics*, 1(1): 1-29.
- Bynum, T. (2000). The Foundation of Computer Ethics. *Computers and Society*, 30(2): 6-13.
- Bynum, T. (2005). Norbert Wiener's Vision: the Impact of the 'Automatic Age' on our Moral Lives, in R. Cavalier (ed.). *The Impact of the Internet on our Moral Lives*, Albany, NY: SUNY Press, 11-25.
- Callinicos, A. (2001). *Postmodernizme Hayır- Marksist Bir Eleştiri*. (Çev. Ş. Pala) Ankara: Ayrac Yayınevi.
- Caluya, G. (2010). The Post-Panoptic Society? Reassessing Foucault in Surveillance Studies. *Social Identities*, Vol. 16, No. 5, 621-633.
- Canpolat, N. (2005). Foucault. Rigel. N. (ed.). *Kadife Karanlık 21. Yüzyıl İletişim Çağını Aydınlatan Kuramcılar içinde* (75-138 ss.). İstanbul: Su Yayınevi.
- Capurro, R. (2006). Towards an Ontological Foundation for Information Ethics. *Ethics and Information Technology*, 8(4): 157-186. DOI 10.1007/s10676-006-9108-0.
- Capurro, R. (2007). Intercultural Information Ethics. R. Capurro, J. Frühbauer and T. Hausmanninger (eds.). *Localizing the Internet: Ethical Issues in Intercultural Perspective*. (ICIE Series, Volume 4), Munich: Fink, 21-38.
- Capurro, R. (2008). On Floridi's Metaphysical Foundation of Information Ecology. *Ethics and Information Technology*. Vol. 10, Numbers 2-3 167-173. Erişim Adresi: <http://www.capurro.de/floridi.html>.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Çoban, D. ve Ataman, B. (Ed.). (2018). *Panoptikon 2.0 Alternatif Medya ve Karşı Gözlem*. (Çev. T. E. Kalaycı). İstanbul: Kafka Kitap.
- Debord, G. (2012). *Gösteri Toplumu*. (Çev. A. Emekçi, O. Taşkent). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dolgun, U. (2005). *Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna*. Ankara: Ekin Kitabevi.
- Erdoğan, İ ve Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram: Kitle İletişim ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel bir Değerlendirmesi*. Ankara: ERK.

- Ess, C. (ed.). (2001). *Culture, Technology, Communication: Towards an Intercultural Global Village*. Albany: SUNY Press.
- Ess, C. (2008). Culture and Global Networks: Hope for a Global Ethics? J. van den Hoven and J. Weckert (eds.). *Information Technology and Moral Philosophy* içinde (195-225 ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Feenberg, A. (1991). *Critical Theory of Technology*. Oxford: Oxford University Press.
- Floridi, L. (1999). Information ethics: On the Philosophical Foundation of Computer Ethics. *Ethics and Information Technology*, 1: 37–56.
- Floridi, L. (2002). What is the Philosophy of Information? in *Metaphilosophy*, 33(1/2): 123–145.
- Floridi, L. (ed.). (2004). *The Blackwell Guide to the Philosophy of Computing and Information*. Oxford: Blackwell
- Floridi, L. (2005). Internet Ethics: The Constructionist Values of Homo Poieticus. in R. Cavalier (ed.), *The Impact of the Internet on our Moral Lives*, Albany: *SUNY Press*, 195-214.
- Floridi, L. (2006). Information Technologies and the Tragedy of the Good Will. *Ethics and Information Technology*, 8(4): 253-262.
- Floridi, L. (2008). J. van den Hoven and J. Weckert (eds.). Information Technology and Moral Philosophy. *Information Ethics: Its Nature and Scope* içinde (40-65ss). Cambridge: Cambridge University Press, 40-65.
- Floridi, L. (ed.). (2010a). *The Cambridge Handbook of Information and Computer Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Floridi, L. (2010b). *Information: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Floridi, L. (2011a). Enveloping the World for AI. *The Philosopher's Magazine*, 54: 20–21.
- Floridi, L. (2011b). “*The Philosophy of Information*,” Oxford: Oxford University Press.
- Foucault, M. (1984). *Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias*. (Çev. J. Miskowiec). *Diacritics*. 16.1.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Foucault, M. (2006). *Deliliğin Tarihi*. (Çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.

- Foucault, M. (2011a). *Özne ve İktidar*. (Çev. I.Ergüden ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2011b). *Bilginin Arkeolojisi*. (Çev.V. Urhan). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2015a). *Büyük Kapatılma*. (Çev. I.Ergüden ve F. Keskin). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2015b). *İktidarın Gözü*. (Çev. I.Ergüden). İstanbul: Ayrıntı Yay.
- Foucault, M. (2015c). *Toplumunu Savunmak Gerekir*. (Çev. Ş.Aktaş). İstanbul: YKY.
- Foucault, M. (2015d). *Güvenlik, Toprak, Nüfus*. (Çev .F. Taylan). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Foucault, M. (2015e). *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri*. (Çev. A. Tayla). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015f). *Öznenin Yorumbilgisi*. (Çev. F. Keskin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2017). *Öznellik ve Hakikat*. (Çev. S. Yardımcı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Göker, G. (2017). Dijital Heterotopyalar: “Başka” Bir Yeni Medya. *Journal of Selcuk Communication*, Cilt 9, Sayı 4. Erişim Adresi: <http://josc.selcuk.edu.tr/article/view/5000200543>.
- Habermas, J. (2013a). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*.(Çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yay
- Habermas, J. (2013b). *İdeoloji” Olarak Teknik ve Bilim*. (Çev. M. Tüzel). İstanbul: YKY.
- Heidegger, M. (1998). *Tekniğe İlişkin Soruşturma*. (Çev. D. Özlem). İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Henman, P. (2014). Government and the Internet: Evolving Technologies, Enduring Research Themes Dutton, W. H. (Ed.). *The Oxford Handbook of Internert Studies* içinde (283-306 ss.). Oxford: Oxford University Press.
- Himma, K. (2003). The Relationship Between the Uniqueness of Computer Ethics and its Independence as a Discipline in Applied Ethics. *Ethics and Information Technology*, 5(4): 225-237.
- Himma, E. H. (2004). The relationship between the uniqueness of computer ethics and its independence as a discipline in applied ethics . *Ethics and Information Technology*, 5: 225–237.

- Himma, K. (2007a). Privacy vs. Security: Why Privacy is Not an Absolute Value or Right. *University of San Diego Law Review (Fourth Annual Editors' Symposium)*, 45: 857–921.
- Himma, K. (ed.). (2007b). *Internet Security, Hacking, Counterhacking, and Society*. Sudbury, Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Himma, K. (2007c). Hacking as Politically Motivated Digital Civil Disobedience: Is Hacktivism Morally Justified. *In Himma, 2007a*, pp. 73–98.
- Hösle, V. (2009). Fazla Enformasyon Çağında Felsefe. H. Tepe, (Haz.), *Etik ve Meslek Etikleri içinde* (123-140 ss.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Innis, H. A. (2006). *İmparatorluk ve İletişim Araçları*. (Çev. N. Törel). Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Kant, I. (2009). *Ahlâk Metafiziğinin Temellendirilmesi*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Kapp, E. (1877). *Grundlinien einer Philosophie der Technik: Zur Entstehungsgeschichte der Cultur aus neuen Gesichtspunkten*. Braunschweig: G. Westermann.
- Kuçuradi, İ. (2006). *Etik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Kuçuradi, İ. (2009a). *Uludağ Konuşmaları*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Kuçuradi, İ. (2009b). Felsefi Etik ve Meslek Etikleri. H. Tepe (Ed.), *Etik ve Meslek Etikleri içinde* (27-43 ss.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Kuçuradi, İ. (Ed.). (2009c). *İnsan Haklarının Felsefi Temelleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kuçuradi, İ. (2010). *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Leary, T. (1988). The Cyber-Punk: The Individual as Reality Pilot. *Mississippi Review*, Vol. 16, No. 2/3 252-265.
- Lessig, L. (1999). *Code and Other Values of Cyberspace*. New York: Basic Books.
- Lyon, D. (2006). *Günlük Hayatı Kontrol Etmek Gözetlenen Toplum*. (Çev.G. Soykan). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyon, D. (2013). *Gözetim Çalışmaları*. (Çev. A. Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Lyotard, J. F. (2014). *Postmodern Durum*. (Çev. İ. Birkan). Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

- Maner, W. (1996). Is Computer Ethics Unique. *Science and Engineering Ethics*, 37-154.
- Marcuse, H. (1997). *Tek-Boyutlu İnsan*. (Çev. A.Yardımlı) . İstanbul: İdea Yayın Evi.
- Marx, G. T. (1998). Ethics for the New Surveillance. *The Information Society An International Journal*, 14:3, 171-185. DOI: 10.1080/019722498128809
- Marx, G. T., & Ungar, G. (2012). Electronic Surveillance. In R. Chadwick (Ed.), *Encyclpeodia of Applied Ethics*, (pp. 72 – 80). London, UK: Elsevier. Northouse, C.
- McLuhan, M. (2014). *Gutenrbeng Galaksisi Tipgrafik İnsan Oluşumu*. (Çev. G. Çağlalı Güven). İstanbul: YKY.
- Moor, J. (1985). What Is Computer Ethics. *Metaphilosophy*, 16(4): 266-75.
- Moor, J. (1996). Reason, Relativity and Responsibility in Computer Ethics. in *Computers and Society* 28(1) (1998): 14-21; originally a keynote address at ETHICOMP96 in Madrid, Spain, 1996.
- Moor, J. (1997). Towards a Theory of Privacy in the Information Age. *Computers and Society*, 27(3): 27-32.
- Moor, J. (2001). The Future of Computer Ethics: You Ain't Seen Nothin' Yet. *Ethics and Information Technology*, 3(2): 89-91.
- Moor, J. (2005). Should We Let Computers Get under Our Skin? in R. Cavalier (ed.). *The Impact of the Internet on our Moral Lives* içinde (121-138 ss.). Albany: SUNY Press, 121-138.
- Moor, J. (2008). Why We Need Better Ethics for Emerging Technologies. J. van den Hoven and J. Weckert (ed.). *Information Technology and Moral Philosophy* içinde (26-39 ss.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ong, W.J. (2007). *Sözlü ve Yazılı Kültür*.(Çev. S. Postacıoğlu Banon). İstanbul: Metis Yayınları.
- Orwell, G. (2011). *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*. (Çev. C. Üstüner). İstanbul. Can Yayınları.
- Özmkas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Ritzer, G. (2011). *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek Tüketim Araçlarının Devrimcileştirilmesi*. (Çev. Ş. Süer Kaya). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Rosenau, P. M. (2004). *Post-Modernizm ve Toplum Bilimleri*. (Çev. T. Birkan). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

- Spinello, R. (2011). *CyberEthics: Morality and Law in Cyberspace*. 4th ed. Sudbury, MA: Jones and Bartlett.
- Tavani, H. (ed.). (1996). "Computing, Ethics, and Social Responsibility: A Bibliography," Palo Alto, CA: Computer Professionals for Social Responsibility Press.
- Tavani, H. and Moor, J. (2001). Privacy Protection, Control of Information, and Privacy-Enhancing Technologies. *Computers and Society*, 31(1): 6-11.
- Tavani, H. T. (2002). The uniqueness debate in computer ethics: What exactly is at issue, and why does it matter. *Ethics and Information Technology*, 4: 37–54, 2002.
- Tepe, H. (ed). (2009). "Basın Etiği" ya da Basının Etik Sorunları. H. Tepe, (Haz.), *Etik ve Meslek Etikleri* içinde (141-158 ss.). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları.
- Tepe, H. (ed). (2009). *Etik ve Meslek Etikleri*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Tepe, H. (2011). *Etik ve Metaetik*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yay.
- Tepe, H. (2016a). *Pratik Etik*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.
- Tepe, H. (2016b). *Teorik Etik*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Tonyalı, Z. (2005). *Martin Heidegger'i Teknoloji Yorumu*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe (Felsefe Tarihi) Anabilim Dalı, Ankara.
- Yardımcı, S. (2017). Başka Türü Bir Aşk: Hakikat, Kendilik, Cinsellik. M. Foucault, *Öznellik ve Hakikat* içinde (XV-XLVIII ss.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Van den Hoven, J., Weckert, J. (2008). *Information Technology and Moral Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Virilio, P. (2013). *Enformasyon Bombası*. (Çev. K. Şahin.) İstanbul: Metis.
- Wiener, N. (1948). *Cybernetics: or Control and Communication in the Animal and the Machine*. New York: Technology Press/John Wiley & Sons.
- Zamyatin, Y. İ. (2017). *Biz*. (Çev. F.Arıkan, S.Arıkan). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Zimmer, M. (2010). But the Data is Already Public: On the Ethics of Research in Facebook, *Ethics & Information Technology*, 12(4): 313–325.
- Adriaans, Pieter, "Information", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Spring 2019 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/spr2019/entries/information/>. (Son Erişim Tarihi: 31.08.19)

Berners-Lee, T. (2010). Long Live the Web: A Call for Continued Open Standards and Neutrality. *Scientific American*. <https://www.scientificamerican.com/article/long-live-the-web/>. (Son Erişim Tarihi: 05.11.2018).

Bielby, J. (2014a). Information Ethics I: Origins and Evolutions <https://www.i-c-i-e.org/the-field>.

Bielby, J. (2014b). Information Ethics II: Towards a Unified Taxonomy <https://www.i-c-i-e.org/the-field>.

Birleşmiş Milletler İnternet Yönetimi Forumu. İnternet Hakları ve İlkeleri Dinamik Koalisyonu (İHİDK). (2014). *İnternette İnsan Hakları ve İlkeleri Şartı*. <https://webwewant.org> sitesinden erişildi.

Bozkurt. V. (2000). Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?. Birikim Dergisi (Sayı : 136 – Ağustos 2000). <https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2499/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu#.XWKgyOgzZPZ>. (Son Erişim Tarihi: 08,05,2019).

Cohen-Almagor, R. (2015). The Murder of Amy Boyer. https://www.researchgate.net/publication/303609900_The_Murder_of_Amy_Boyer

Franssen, Maarten, Lokhorst, Gert-Jan and van de Poel, Ibo, "Philosophy of Technology", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Fall 2018 Edition), Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2018/entries/technology/>. (Son Erişim Tarihi: 31.08.19)

Gotterbarn, D. (1991). "Computer ethics: responsibility regained, <https://csciwww.etsu.edu/gotterbarn/artpp1.htm>. (Son Erişim Tarihi 11.11 2018)

Halliday. J. (2010). Tim Berners-Lee: Facebook could fragment web. *The Guardian*, <https://www.theguardian.com/technology/2010/nov/22/tim-berners-lee-facebook>. (Son Erişim Tarihi: 23.04.2018).

International Center for Information Ethics [ICIE], (2018). <https://www.i-c-i-e.org/the-field>.

<https://en.oxforddictionaries.com/definition/cyber>. (Son Erişim Tarihi: 01.05.2019).

<https://en.unesco.org/themes/information-ethics>. (Son Erişim Tarihi: 28.01.2019).

<https://epic.org/privacy/boyer/>. (Son Erişim Tarihi: 6.10.2018).

<https://techcrunch.com/2013/11/20/googles-cerf-says-privacy-may-be-an-anomaly-historically-hes-right/>. (Son Erişim Tarihi: 26.04.2019).

<https://techcrunch.com/2013/11/20/googles-cerf-says-privacy-may-be-an-anomaly-historically-hes-right/> . (Son Erişim Tarihi: 26.04.2019).

<https://ww.wired.com/1999/01/sun-on-priwvacy-get-over-it/>. (Son Erişim Tarihi: 26.04.2019).

<https://www.economist.com/leaders/2017/05/06/the-worlds-most-valuable-resource-is-no-longer-oil-but-data>. (Son Erişim Tarihi: 01.07.2019).

<https://www.helsinki.fi/en/news/nordic-welfare-news/heikki-hiilamo-disappointing-results-from-the-finnish-basic-income-experiment>. (Son Erişim Tarihi: 09.10.2018).

<https://www.ntv.com.tr/dunya/izlandada-korsan-partiye-hukumeti-kurma-gorevi,D2NpR9waLEq-Ckh4c9ExWg>. (Son Erişim tarihi: 2017, 8 Aralık).

Gotterbarn, D. , Rogerson. S. (1997) Computer Ethics: The Evolution of the Uniqueness Revolution
https://www.researchgate.net/publication/313860829_Computer_Ethics_The_Evolution_of_the_Uniqueness_Revolution. (Son Erişim Tarihi:21.05.2019)

<https://www.wired.com/1999/01/sun-on-privacy-get-over-it/>. (Son Erişim Tarihi: 26.04.2019)

Korsanlar Avrupada Yayılıyor. (2017, 25 Ekim). *Yeşil Gazete*. Erişim Adresi: <https://yesilgazete.org/blog/2017/10/25/korsanlar-avrupada-yayiliyor-once-izlanda-simdi-ise-cekya/>.

EK 1: ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KOMİSYON MUAFİYETİ FORMU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 09/09/2019

Tez Başlığı: İKTİDAR VE İNTERNET: DİJİTAL DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMALARINA SİBERETİK YAKLAŞIM

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır,
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, mülakat, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullar ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kurul/Komisyon'dan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/09/2019

Adı Soyadı: Taner BAYRAM
Öğrenci No: N12125116
Anabilim Dalı: Felsefe
Programı: Yüksek Lisans
Statüsü: Yüksek Lisans Doktora Bütünleşik Doktora

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

(Prof. Dr. Harun TEPE)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

EK 2: ORJİNALLİK RAPORU

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU**

**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 9/09/2019

Tez Başlığı: İKTİDAR VE İNTERNET: DİJİTAL DENETİM VE GÖZETİM MEKANİZMALARINA SİBERETİK YAKLAŞIM

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 101 sayfalık kısmına ilişkin, 09/09/2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 4'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç
- 4- Alıntılar dâhil
- 5- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

9/09/2019

Adı Soyadı: Taner BAYRAM
Öğrenci No: N12125116
Anabilim Dalı: Felsefe
Programı: Yüksek Lisans

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Hr

(Prof. Dr. Harun TEPE)